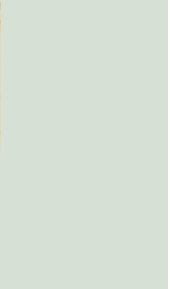
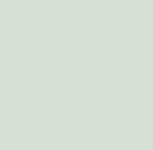
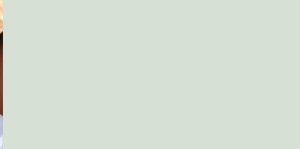
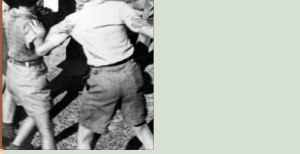
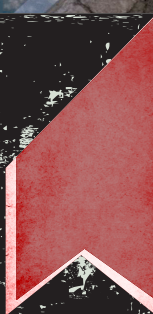

מדינת ישראל
 משרד החינוך
 המזכירות הפדגוגית
 אגף אמנויות

יוצרים ויצירותיהם השואה בראי האמנויות

**יוצרים
ויצירותיהם
השואה בראי
האמנויות**

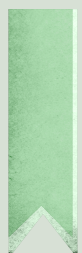
ועדת היגוי: ד"ר נורית רון - מנהלת אגף אמנויות ומפמ"ר למחול, ד"ר מרדכי יושקובסקי,
ד"ר בתיה ברוטין, ד"ר רחל קולנדר, יעל מירו

ריכוז, עיבוד והפקה: לוראנס רוזנגרט

עריכה לשונית: אליה דמטר

עיצוב גרפי: סטודיו בילט

הפקה: לפמ

תוכן העניינים

דברי פתיחה

- 6..... יו"ר המזכירות הפדגוגית - ד"ר ניר מיכאלי.....
- 7..... מנהלת אגף חברה ורוח - גב' אלירז קראוס.....
- 8..... מנהלת אגף אמנויות - ד"ר נורית רון.....
- 9..... תודות.....

אמנות חזותית

- 12..... רקע.....
- 13..... תקצירי היצירות.....
- 24..... יחידות הוראה.....
- 26..... מקורות.....

מוסיקה

- 28..... רקע.....
- 29..... תקצירי היצירות.....
- 33..... יחידות הוראה.....
- 36..... מקורות.....

מחול

- 40..... רקע.....
- 41..... תקצירי היצירות.....
- 47..... יחידות הוראה.....
- 52..... מקורות.....

קולנוע

- 54..... רקע.....
- 55..... תקצירי היצירות.....
- 62..... יחידות הוראה.....
- 67..... מקורות.....

תיאטרון

- 70..... רקע.....
- 71..... תקצירי היצירות.....
- 77..... יחידות הוראה.....
- 79..... מקורות.....

תקליטורים

- 80..... תקליטור מספר 1: אמנות חזותית, מוסיקה, מחול.....
- 81..... תקליטור מספר 2: קולנוע, תיאטרון.....

יו"ר המזכירות הפדגוגית - ד"ר ניר מיכאלי

אמנויות ושואה. החיבור בין המושגים עלול לעורר באופן אינטואיטיבי צרימה. לכאורה קיימת סתירה בין המהויות הרחבות והעמוקות שכל אחת ממילים אלה בנפרד מייצגות. מוכרת אמירתו של הוגה אסכולת פרנקפורט תיאודור אדורנו כי "לא יכולה להיות שירה אחרי אושוויץ". בבואנו לחשוב על המושגים ועל היכולת לחבר ביניהם, עולות שאלות כבדות משקל כגון: האם האמנויות יכולות לייצג את עיוותי האנושיות הבלתי נתפסים של השואה? באיזה אופן ראוי שהאמנויות ינסו לייצגם? האם ישנם קווים אדומים מוסריים, אנושיים או רגשיים שאסור לעבור? ובאופן כללי יותר - מה תפקידן של האמנויות בזיכרון, במחשבה ובחתימה להבנת השואה?

במחשבה על מקומן של האמנויות עבור קורבנות השואה בזמן התרחבותם של גאיות הסבל והמוות, ניתן לחלץ שתי עדויות בדבר בגידתן וחוסר תכליתן של האמנויות ובדבר חשיבותה וכוחה של האמונה כאלטרנטיבה מחוללת משמעות. ההוגה וניצול השואה ז'אן אמרי בקובץ "מעבר לאשמה ולכפרה - נסיונותיו של אדם מובס לגבור על התבוסה" (הוצאת עם עובד, 2000, בתרגומו של יונתן ניראד), אומר: "אנחנו, האינטלקטואלים הספקניים-ההומניסטיים, קראנו לשווא אל אלילי-הבית שלנו, אלילי הספרות, הפילוסופיה והאמנות", ומוסיף כי: "הרוח לא הועילה כלום, או כמעט לא כלום [...] היא עזבה אותנו לנפשנו. שוב ושוב חמקה מאתנו ברגעים שעל הפרק עמדו הדברים שלפנים קראנו להם מוחלטים". לעומת זאת הוא טוען כי: "האדם המאמין חורג מגבולות עצמו. אין הוא כבול בקיומו כפרט, אלא שייך לרצף רוחני, שאינו נקטע בשום מקום, גם לא באושוויץ".

ברוח דומה אומר הסופר פרימו לוי בספרו "השוקעים והניצולים" (הוצאת עם עובד, 1997, בתרגומו של מרים שוסטרמן-פדובאנו): "עולמם היה רחב יותר משלנו, מתפשט יותר במרחב ובזמן, ומעל לכל: מובן יותר. היו להם מפתח ונקודות אחיזה, היה להם מחר בן אלף שנה, שאפשר כי למענו יש טעם להקרבה עצמית, מקום במרומים או על פני האדמה, שבו יד הצדק והחמלה על העליונה או תהיה על העליונה, בעתיד אולי רחוק אבל בטוח [...] הכאב, שהם או הסובבים אותם סבלו, ניתן לדעתם להסבר ולפיכך, לא דירדרם עד לסף היאוש".

אבחנות אלה מתחברות לתפיסת ה'שאיפה למשמעות' של ויקטור פרנקל אותה ניסח במסגרת פיתוח אסכולת הלוגותרפיה. משמעות אנושית כזו יכולה להיות מושגת דרך התלכדות עם אמונה דתית אך גם עם כזו רוחנית אחרת. את המאמץ ליצירה אמנותית בזמן השואה יש לראות אפוא כנתיב לחיפוש וליצירת משמעות וכביטוי לחופש מחשבה המתגבר והיכול לכבלי ההווייה. אך את חשיבותן של האמנויות בחיבור לשואה יש לראות גם בהיבט של היכולת לזכור את מאורעותיה, להנציח את קורבנותיה ולהאיר את גיבוריה. "אם נשוב הביתה ונרצה לספר, יחסרו לנו המילים" תיאר פרימו לוי את חששותיו בימי שהותו כאסיר במחנות הריכוז. נדמה שדווקא שבמקום בו המילים חסרות, מקום בו הדעת לא יכולה להכיל, מקום בו הנפש מסרבת לקבל - זה המקום בו לאמנויות יש תפקיד וייעוד ייחודי ובעל חשיבות.

הערכה שנאצרה כאן היא על כן בבחינת בשורה חינוכית, היסטורית ואמנותית חשובה. בפן החינוכי - לערכה זו יש תפקיד חשוב ביכולת להעביר את זיכרון השואה כזיכרון חי, תפקיד שחשיבותו גדלה ככל שמתמעטים והולכים ניצולי השואה והיכולת לשמוע מפיהם עדויות חיות. בפן ההיסטורי - הערכה מתייחדת בכך שהיא פורשת רצף היסטורי החל מהתקופה של טרום מלחמת העולם השנייה, המשך בזמן המלחמה וכלה בעיבוד שאחריה. הרצף הזה מעניק לנו מבט תהליכי ורב-דורי, ומאפשר לחלץ תובנות היסטוריות מרתקות. בפן האמנותי - הערכה מכילה עושר ומגוון של ביטויים אמנותיים מפעמים שריכוזם המשותף מעניק לכל אחד מהם משנה תוקף, אמירה ומשמעות.

ברצוני להודות לד"ר נורית רון, מנהלת אגף אמנויות במזכירות הפדגוגית ולגב' אלירז קראוס, מנהלת אגף חברה ורוח ורכזת התוכנית "בשבילי הזיכרון" על היזמה והנהגה של תהליך הפקת הערכה ולכלל השותפים על המאמץ להפוך את הרעיון למעשה ועל התוצר העשיר ומעורר ההשראה.

אני משוכנע שהערכה על שלל היצירות הכלולות בה, תשמש את המחנכים במוסדות פורמליים ובלתי פורמליים, ותהווה ערוץ נוסף להעשרת והעמקת זיכרון השואה בפן האנושי, הלאומי והאוניברסלי.

מנהלת אגף חברה ורוח - גב' אלירז קראוס רכזת התוכנית "בשבילי הזיכרון"

לאחר שהתוודעתי אל אותם קדושים-מעונים, אשר סבלם ומותם העידו על העובדה, כי החירות הפנימית האחרונה אינה בטלה לעולם. אפשר לומר, כי הם היו ראויים לסבלם; הדרך שבה נשאו את סבלם, הייתה הישג נפשי אמיתי. חירות רוחנית זו - שאין לשלול אותה מן האדם - היא שנותנת משמעות ותכלית לחיים. (ויקטור פרנקל, "האדם מחפש משמעות")

בבואנו לספר את הסיפור לדורות הבאים, אנו מבקשים לשלב את השואה כנדבך בזהותם היהודית והאנושית של תלמידינו. אנו נותנים מקום מרכזי לגבורת הרוח בשואה. אחד מביטוייה של רוח האדם בשואה זו הבחירה של אלו שבחרו ליצור בתנאים של גיהנום עלי אדמות ויכלו לעשות זאת. עיקרון מרכזי המונח בבסיס התוכנית "בשבילי הזיכרון" להוראת השואה של משרד החינוך הוא שלימוד נושא השואה ייעשה תוך שימת דגש על היבטים של תעצומות נפש, רוח האדם ונטיעת התקווה והשאיפה לעולם טוב יותר.

החירות הרוחנית, ההיאחזות באמונה וברוח ליוו את הקיום היהודי במהלך הדורות. תעצומות הרוח של החברה היהודית עמדו בבסיס יכולתה להמשיך לקיים חיי תרבות ויצירה בגטאות ובמחנות. הערכה שלפניכם פותחת בפני המחנכים את האפשרות להתוודע ולחוות עם התלמידים באופן עמוק חלק מתעצומות הרוח של האמנים. אותם שהצליחו, בניגוד לכל הסיכויים, ליצור תיעוד של הבלתי נתפס בתחומי האמנות השונים. החיה הנאצית כלאה את בני האדם במחנות המוות אך לא הצליחה לכלוא את גבורת הרוח.

מכונת ההשמדה הנאצית ניסתה לקחת מהיהודים את צלם האנוש ולהשפיל אותם. האמנים בעוז רוחם בחרו בחיים. גם אם לא ידעו אם ייצאו בחיים, הם בחרו להמשיך ולחיות דרך התיעוד ודרך יצירתם האמנותית. זו הייתה דרכם לדבוק בחיים. כבוד האדם וההיאחזות בחיים וקדושתם הם ערכים יהודיים ואוניברסליים מרכזיים שאותם, כך אני סבורה, הם ביקשו להעביר אלינו, ציוו עלינו לשמרם ולחנך לאורם.

בבואנו לספר את סיפור השואה - אנו עומדים לעיתים חסרי מילים. האמנות באה כאן לעזרתנו ופורצת את גבולות השפה למחוזות נוספים של הבנה, תובנה וחוויה. לקולות ולתמונות יש עוצמה שאין למילים לבדן. היצירות שלפניכם יסייעו למחנכים בבואם לפסוע "בשבילי הזיכרון" ולספר את סיפור השואה ולקחיה.

מנהלת אגף אמנויות ומפמ"ר למחול - ד"ר נורית רון

**אחרי מותם של העדים האחרונים אסור להפקיד
את זכר השואה בידי ההיסטוריונים לבדם.
עכשיו מגיעה שעתה של היצירה האמנותית.**

(אהרן אפלפלד)

ערכה זו מזמנת מפגש ייחודי להיכרות עם יוצרים ויצירותיהם, ללמידה של נושאים מורכבים ולעיתים גם טעונים. למעלה מ-100 יוצרים ויצירותיהם: דמויות מרקדות, קולות ונגינה, ציורים, תמונות וסרטים בכל אחד מחמשת תחומי האמנויות: אמנות חזותית, מחול, מוסיקה, תיאטרון וקולנוע. מבחר יצירות המחיות את ההיסטוריה בהקשרים רחבים של אמנויות, תרבות, מציאות וסיפור חייהם מנקודת מבטם של היוצרים. הביטוי האישי של האמן בהקשר לתקופה, למקום, לתרבות ולחברה בה הוא יוצר שזורות בנופי נפשו וילדותו.

הכרת המורשת היהודית, התרבותית והרב-תרבותית, דרך דפי היצירה, מנכיחות בדרך רגישה ומיוחדת את העבר מבעד לעיניהם של היוצרים ויצירותיהם. הזיכרון הזה חיוני כל כך לבנייתה ולקיומה של החברה בישראל, חברה בה כל אחד שר את שירי אביו ואמו אך מחויב להיות קשוב גם לשירת הרבים האחרת. השיר, הניגון, הריקוד, התמונה והמחזה יהיו נכסי צאן וברזל לקולם של אלה שחייהם נגדעו בטרם עת, ויצירתם תספר את ביוגרפיית חייהם ותשאיר לעד אבני דרך באמצעות יצירות האמנות שלהם. לימודי האמנויות הם חווייתיים במהותם, גלומה בהם עוצמה ייחודית היכולה גם לסייע בהתמודדות עם תהליכים אישיים, ותרומתם ברורה גם לעיצוב הזהות הישראלית ושל החברה המתגבשת בארץ.

בכוחה של יצירה ויצירה לתרגם את מה שנראה אכזרי עד אימה להיות מצחיק, לצבוע את הכאב באהבה, את הבדידות להפיג בשירת המקהלה, לייצר יופי מתוך המכאובים, ומתוך הטירוף להציף חמלה. ילדים שבמשך תקופות ארוכות נאלצו להיות בלתי נראים והיצירה הייתה עבורם המקום השתעשע, לחפש ולמצוא חברים, נערות ונערים שהפכו באחת לבוגרים ואנשים מבוגרים - בעבור כולם כאחד, היצירה הייתה הפתח לחוות ולהיות. ערכה זו היא בעבורם, מקום לסיפורם וליצירותיהם שלעולם לא יאבדו.

רקע

בערכה זו מגוון של כ-100 יצירות משנות העשרים של המאה הקודמת ועד לזיכרון השואה בחברה הישראלית העכשווית. היצירות נבחרו מחמישה תחומים: אמנות חזותית, מחול, מוסיקה, תיאטרון וקולנוע, והן משלוש תקופות: טרום שואה, השואה ולאחר השואה. יצירות של נשים וגברים, יהודים ולא יהודים, ממקומות שונים ובטכניקות מגוונות. ביצירות שנבחרו ניתן דגש מיוחד לשני נושאים מרכזיים: מנהיגות וזיכרון אישי וקולקטיבי. היצירות הן ביטוי לרוח האדם, לתקופה או לגעגועים למה שהיה כל אמן בשפתו, כל אמן בראי נפשו וכפי שחוה את האירועים. ביטוי אנושי ותיודי של אמנים שחוה את השואה, בני הדור השני לשורדי שואה ואמנים אחרים המגיבים לאירועי השואה כאירוע אנושי עצום. היצירות נבחרו באופן שיתאים ללומדים בחטיבה העליונה מבחינת התיאור, התוכן ויכולתם של הלומדים לעמוד על המשמעויות והמסרים.

מטרות הערכה

1. ליצור עניין והתרגשות בקרב התלמידים ולעורר אצלם שאלות ערכיות ואמנותיות.
2. להכיר מגוון של יצירות ואמנים שפעלו בזמן השואה ולאחריה בהקשר היסטורי, תרבותי ואמנותי, המתייחסים לאירועי השואה.
3. להתוודע לביוגרפיה של האמנים ולעמוד על מניעיהם השונים ליצור בנושא השואה.
4. לפתח אצל הלומדים יכולת ומיומנות להתבונן ו"לקרוא" יצירות בתחומי האמנויות.
5. להבין את המשמעויות והמסרים הטמונים ביצירות.
6. להכיר ולדעת מושגים עיקריים ותופעות מרכזיות בתקופת השואה וכן לעמוד על יחס הפרט והכלל לנושא השואה באמצעות היצירות.

מבנה הערכה

- חוברת מהודרת
- חוברת דיגיטלית
- תקליטורים

תודות מקרב לב

ככל מסע חינוכי, גם לגיבושה והוצאתה של ערכה זו שותפים רבים וחלקו של כל אחד מרכזי וחשוב. אך חובה מיוחדת עבורי להודות באופן מיוחד לכותבים ולשותפים המרכזיים: ד"ר מרדכי יושקובסקי, ד"ר בתיה ברוטין, ד"ר רחל קולנדר, גב' אפי וישניצקי לוי, גב' יעל מירו, גב' רויטל שטרן (זיוון) וגב' אור מנחם, על היותם שותפים בכישרונם ובכישוריהם לחשיבה, לחקר ולכתיבה.

לגב' לוראנס רוזנגרט על הדרך המקצועית והנמרצת בה הובילה את הפקת הערכה. ברגישות, בנחישות ובהתרגשות שסחפה את כולנו.

יבואו על הברכה

לוראנס רוזנגרט - מדריכה ארצית באגף אמנויות

ד"ר מרדכי יושקובסקי - מנהל המרכז להפצת תרבות יידיש במכללת לוינסקי לחינוך ומנהל אקדמי של המרכז הבין-לאומי לשפה ותרבות יידיש בוילנה

ד"ר בתיה ברוטין - חוקרת אמנות ואוצרת

ד"ר רחל קולנדר - מרצה וחוקרת בתחום המוסיקה היהודית. מלמדת באוניברסיטת בר אילן ובמכללת ירושלים

דורית באלין - מפמ"ר קולנוע ותקשורת

ד"ר סיגל ברקאי - מנהלת תחום דעת אמנות חזותית (מפמ"ר) במשרד החינוך, מנהלת התכנית לתואר שני (M.Ed.) באוריינות חזותית - אמנויות בחינוך

אפי וישניצקי לוי - מנהלת תחום הדעת תיאטרון

יעל מירו - חוקרת מקומיות והגירה באמנויות הבימה בישראל. מדריכה ארצית למחול ולאמנויות

בצלאל קופרווסר - מפמ"ר למוסיקה

רויטל שטרן (זיוון) - מפמ"ר לקולנוע ולתקשורת בחמ"ד

אור מנחם - מדריכה ארצית בקולנוע בחמ"ד

ד"ר שלי זר-ציון - מנהלת המרכז הישראלי לתיעוד אמנויות הבמה, אוניברסיטת תל-אביב

צוות בית הספר הבין-לאומי להוראת השואה של "יד ושם"

ענת דור - מדריכה ארצית במוסיקה

סמדר וייס - מורה ומרצה למחול במכללת סמינר הקיבוצים

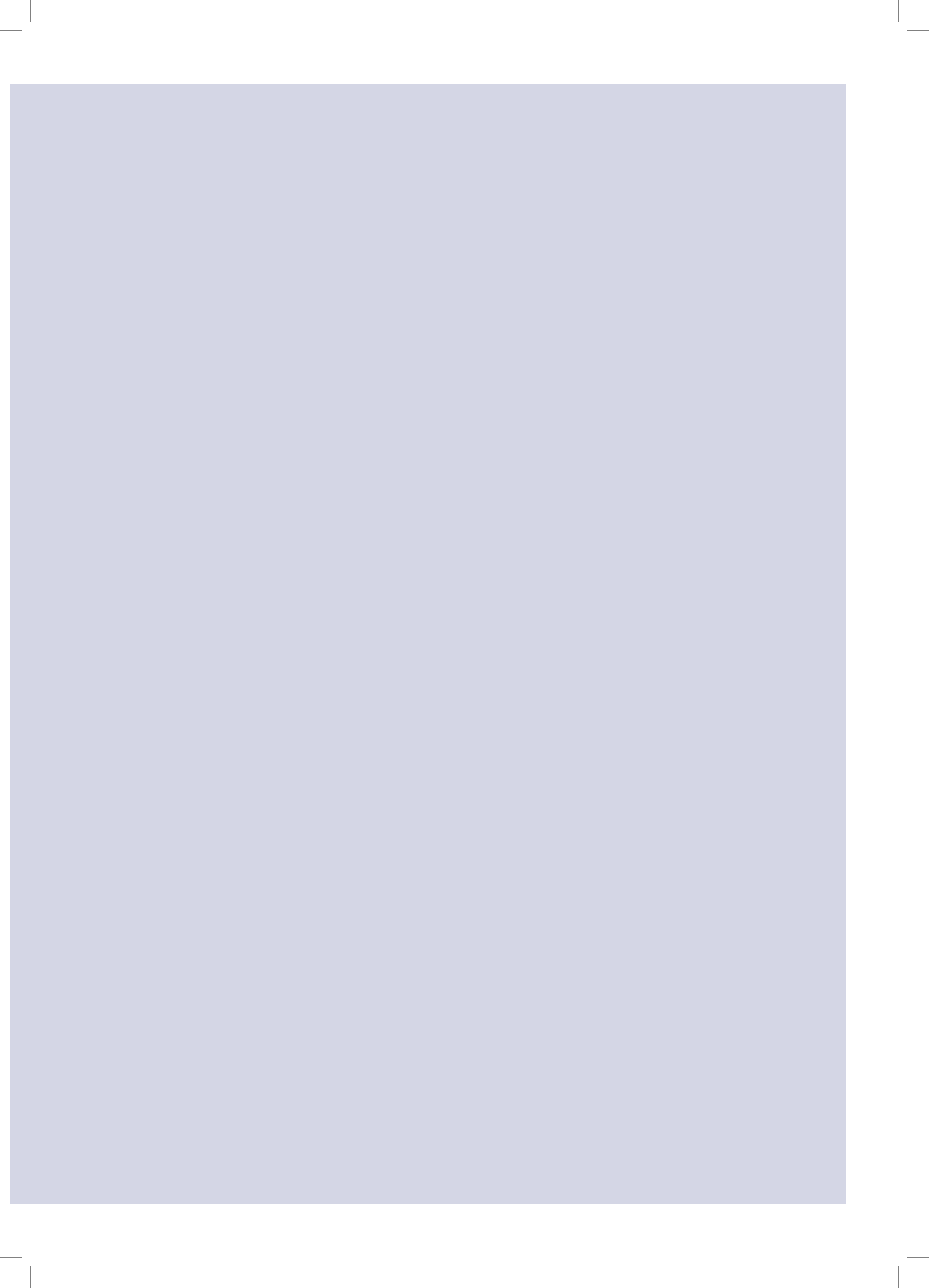
אורלי עמיקם - מדריכה ארצית באמנות חזותית

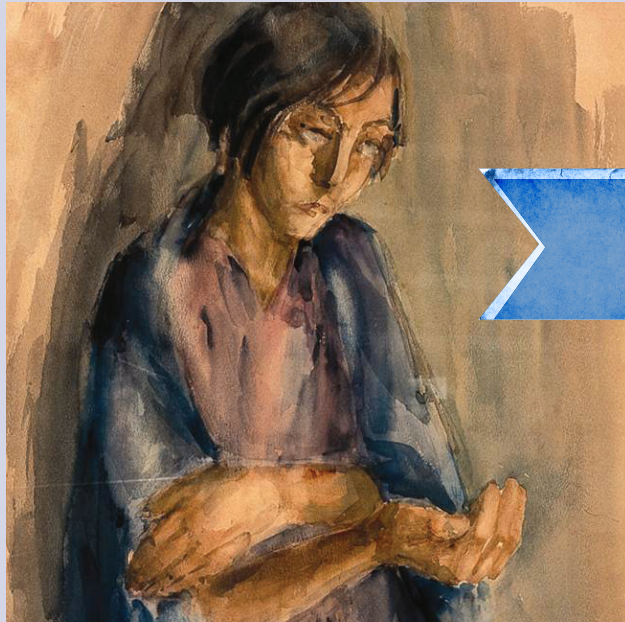
הילה קובריגרו-פנחסי - מדריכה ארצית במחול

חגית דרעי - מ"מ סגן יו"ר המזה"פ לתקציב ולמנהל

רביב תורג'מן - מרכז הפקות ופרסומים במזה"פ

האגף לאמנויות במזכירות הפדגוגית ישמח לקבל מידע על יצירות ויוצרים שטרם פרסמו ואלה יתפרסמו באתר ייחודי שיוקם כהמשך לאסופה ראשונית זו.

יוצרים ניצירותיהם בתחום אמנות חזותית

האמנות משמשת כמתורגמן, למה שאינו יכול לעבור בדיבור.

(יוהאן וולפגנג פון גתה)

רקע

לומדים בכל הגילים מגיבים בעצמה ליצירות אמנות חזותית כפי שאומר הפתגם הידוע "תמונה שווה אלף מילים". יצירות האמנות ערכה זו נבחרו בקפידה רבה תוך הפעלת שיקול דעת של גיוון והתחשבות בקהל היעד. נבחרו יצירות אמנות מתקופת השואה ולאחריה, יצירות של נשים וגברים, יהודים ולא יהודים, ממקומות שונים ובטכניקות מגוונות. כדי להתאימן לקהל היעד נבחרו יצירות המתאימות לתלמידים בחטיבה העליונה מבחינת התיאור, התוכן ויכולתם של התלמידים לעמוד על המשמעויות והמסרים.

יצירות אמנות העוסקות בנושא השואה הן ביטוי אנושי, אותנטי ותיעודי של אמנים שחוו את השואה, של בני הדור השני לשורדי שואה ושל אמנים אחרים המגיבים לאירועי השואה כאירוע אנושי עצום. כשאומרים "אמנות חזותית" ו"שואה" בנשימה אחת, לא ברור תחילה כיצד הם נקשרים. לכאורה עוברת השואה בזוועות, באכזריות, בסבל ובאנטי-אסתטי שבה את גבולות היכולת של האמנות לטפל בה. אולם למעשה מסתבר שדחף היצירה של האמן מתגבר על כל מגבלה פיזית, מנטלית ואסתטית. דחף זה אינו ניתן לדיכוי. עצם הפעילות האמנותית בתקופת חידלון ומאבק להישרדות היא תופעה ייחודית, מכיוון שהיא מתאפיינת בתנאים קשים של מחסור, ניתוק, אווירת דיכוי הגוף והרוח. בכורח נסיבות אלו פעלו רוב האמנים בהיחבא תוך הסתכנות לחשיפה שפירושה היה מוות, אולם דחף היצירה היה חזק גם מן הפחד מפני המוות (Amishai-Maisels, 1993; Blatter & Milton, 1981; Costanza, 1982).

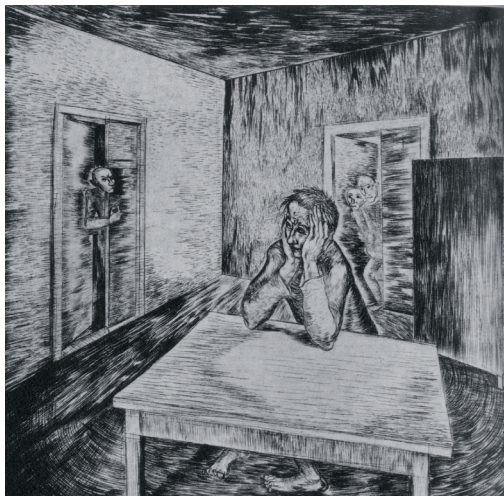
יצירות אמנות בנושא השואה מציעות שלושה סוגים עיקריים של מידע אשר יכולים לסייע למורים בעת הוראת הנושא: מידע עובדתי, מידע אמנותי ומידע סובייקטיבי. באשר למידע העובדתי, האמנים בתקופת השואה תיארו את אווירת הפחד והאנטישמיות בזמן עליית הנאצים לשלטון, את מציאות חייהם של יהודים מושפלים ונרדפים. הם ציירו יהודים במחבוא ובמנוסה, יהודים כלואים בגטאות ובמחנות ריכוז ואת השחרור. אמנים שיצרו לאחר השואה נשענו והגיבו למידע העובדתי הזה בהקשרים מגוונים. המידע האמנותי כולל את האמצעים והמרכיבים האמנותיים ואת הקומפוזיציה של היצירות. המידע מנקודת מבט אישית (סובייקטיבית) ביצירות האמנות הוא הפירוש האישי של האמן למראות שהיה עד להם ולאירועים שחווה באופן אישי. כמו כן, פירוש אישי שנותנים אמנים שלא חוו את השואה לאירועים שהתקיימו בה בהקשר אישי, מקומי ותרבותי, כל אחד על-פי ראייתו ותפיסתו. מידע זה הוא השתקפות הנובעת מאישיותו של האמן. כל אמן ביטא את המידע הסובייקטיבי באמצעות סגנונו האמנותי בעזרת האמצעים שעמדו לרשותו או שבחר בהם (ברוטיין, 2011).

בראשית ימיה של המדינה היה נושא השואה בשוליה של האמנות הישראלית. לאמנים ניצולים ופליטים לא ניתנה אפשרות להציג את יצירותיהם הנוגעות בשואה במישרין, ולכן נאלצו להשתמש בנושאים תנ"כיים כדי לבטא את רגשותיהם בנוגע לטראומת השואה.

המפנה התרחש הודות למשפט אייכמן (1961), שבהשפעתו חשו הרבה אמנים ניצולים שניתנת להם לגיטימציה לעסוק בנושא השואה ביצירותיהם. תחושה זו התחזקה בעקבות השכול במלחמת ששת הימים (1967) ובמלחמת יום הכיפורים (1973), כאשר אמנים ניצולים קשרו בין האובדן שחוו בשואה ובין אובדן בניהם במלחמות. בסוף שנות השבעים, כאשר גברה ההתעניינות בנושא השואה, ואמני הדור השני החלו להציג את תגובותיהם לשואה, הפכה השואה לנושא מדובר באמנות הישראלית.

משנות השמונים של המאה העשרים ואילך החל הממסד האמנותי בישראל להכיר בשואה כנושא שראוי כי האמנות הישראלית תתייחס אליו, והוצגו מספר תערוכות במוזאון ישראל בירושלים, מוזאון רמת גן לאמנות ובמוזאונים וגלריות נוספים. כיום נושא השואה מצוי במרכז ההווה האמנותית הישראלית וגם אמנים שאינם קשורים ביוגרפית לשואה מתייחסים אליה ביצירותיהם (ברוטיין, 2005).

"תמונה שווה אלף מילים" יצירות אמנות כביטוי וכהשראה תקצירי היצירות

1. לאה גרונדיג, אוזניים לכתלים, 1936

בסדרה "תחת צלב הקרס" | תחריט | 25X75 ס"מ
אוסף Ladengalerie, ברלין

לאה גרונדיג נולדה ב-1906 בדרזדן שבגרמניה בשם לאה לנגר להורים יהודים אורתודוקסים אמידים מפולין. אביה היה סוחר ורצה שלאה תלמד מסחר כדי להמשיך את עסקיו. אולם שאיפתה היתה להיות אמנית. לאחר ששכנעה את אביה, היא למדה באקדמיה לאמנות בדרזדן בין השנים 1922-1926. בעת לימודיה פגשה את הנס גרונדיג, סטודנט לא יהודי, עני ובעל דעות שמאלניות. ב-1926 לאה והנס הצטרפו למפלגה הקומוניסטית הגרמנית. אביה של לאה התנגד לקשר ביניהם ושלח את לאה לסנטוריום בהיידלברג על מנת "להבריא" מהקשר הזה, אך ללא הוואיל. ב-1928 נישאו לאה והנס למורת רוחו של אביה. ב-1929 הם היו בין מקימי אגודת אמני דרזדן המהפכנים (ASSO). בין השנים 1933-1939 לאה יצרה סדרות העוסקות בהתנגדות למשטר הנאצי. לדוגמה הסדרה תחת צלב הקרס ויצירות העוסקות בגורל העם היהודי, לדוגמה היהודי אשם. לאה נאסרה ב-1936, ואחר כך, ב-1938, נאסרו היא ובעלה הנס על פעילותם האמנותית הקומוניסטית נגד השלטון הנאצי. את הנס שחררו לאחר מספר חודשים ואילו לאה, בשל היותה גם יהודייה, נדרשה ב-1939 להגר לפלשתינה (אז ארץ ישראל), לשם הגיעה ב-1940 לאחר תלאות רבות. עם הגיעה, הבריטים ששלטו אז בפלשתינה כלאו אותה במחנה "עתלית" לזמן קצר, וכששחררה עברה להתגורר בחיפה. בזמן שהייתה בפלשתינה היא יצרה כמה סדרות של רישומים המתארים את מאורעות השואה: **בניא ההריגה** (1942-1943); **גטו** (1946-1947); את **לעולם לא עוד** החלה ב-1943 בפלשתינה וסיימה ב-1950 בדרזדן. ב-1948 חזרה לדרזדן שם התאחדה עם הנס בעלה. ב-1951 התמנתה לפרופסור לאמנות באוניברסיטה הטכנולוגית בדרזדן. לאה גרונדיג נפטרה ב-1977 בטיול למזרח התיכון. המשטר הנאצי השליט אימה וטרור על האוכלוסייה ובעיקר על מתנגדיו. הוא עודד אזרחים להלשין על מתנגדי השלטון, תוך יצירת מצב של פחד, אימה וחוסר אמון בזולת. לאה והנס גרונדיג נזהרו מאוד בקשריהם החברתיים ובדקו היטב עם מי הם מתרועעים מחשש שייתפסו.

ביצירה **אוזניים לכתלים** לאה מתארת את המצב הבלתי נסבל הזה. במרכזו של חדר כמעט ריק יושב אדם האוחז את פניו בשתי ידיו הנשענות על שולחן. האיש מביט בפחד בדמות הרפאים היוצאת מהפתח הצר של הדלת בקיר שמיימנו, בעוד שתי דמויות רפאים מציצות מהפתח שמאחור. נראה כי האיש לכוד ונרדף במצב ללא מוצא.

2. גלה זקשטיין, ילדה מקבצת נדבות, גטו ורשה, 1942 בערך

צבעי מים על נייר עבה | 71.5X44 ס"מ
אוסף המכון ההיסטורי היהודי בוורשה

גלה זקשטיין נולדה ב-1907 בוורשה למשפחת פועלים יהודית. אביה היה סנדלר ואמה הייתה ממשפחה אמידה. גלה סיימה את לימודיה ב-1924 בבית ספר יהודי בו למדה פולנית ויידיש. ב-1938 נישאה לישראל ליכטנשטיין, פעיל בארכיון "עונג שבת". גלה לימדה אמנות בבית ספר מחתרתי בגטו ורשה. במהלך השנים ציירה את סביבתה ודיוקנאות של אנשים, במיוחד ילדים וצעירים. ציוריה נטמנו בארכיון "עונג שבת" וכך נשתמרו. גלה זקשטיין נהרגה בזמן מרד גטו ורשה.

בתמונה **ילדה מקבצת נדבות**, על רקע ניטרלי של משיחות צבע עכור נראית ילדה לבושה בבגדים דלים, בלויים ומלוכלכים. ידה האחת שלובה והשנייה מושטת לקבץ נדבות. פניה רציניות, פיה חתום ועיניה מביעות סבל. דמותה מביעה הזנחה וחוסר אונים.

3. אלכסנדר בוגן, ילדה עם טלאי, 1943

רישום בפחם על נייר | 34.7X45.8 ס"מ
אוסף המוזיאון לאמנות, יד ושם, ירושלים, תרומת האמן

אלכסנדר בוגן נולד בשם אלכסנדר קצנבוגן ב-1916 בטארטו שבאסטוניה להורים רופאים. בילדותו עבר לוויילנה שבליטא, ובהמשך למד ציור ופיסול באקדמיה לאמנות בוויילנה. היה מפקד של גדוד פרטיזנים ביערות נארוץ' ברוסיה הלבנה. הצליח לחדור לגטו וילנה, לארגן קבוצת נוער והוציא אותם אל היער. בהיותו בגטו צייר את מראות הגטו ויושביו ובהיותו פרטיזן ביערות צייר את הפרטיזנים הלוחמים. עם תום המלחמה חזר לוויילנה, התפרסם כצייר, פסל ותפאורן. ב-1951 עלה לישראל והמשיך לעסוק בפיסול וציור. חי ופעל בתל-אביב עד לפטירתו ב-2010.

בציור **ילדה עם טלאי**, בוגן תיאר על רקע הנייר הלבן, נערה מהגטו עם טלאי על בגדה. גופה שפוף, ראשה מוטה הצידה ומבטה מושפל. תיאור זה משדר חוסר אונים, סבל ועצבות. הרקע הניטרלי של היצירה אינו מצביע על מקום או על זמן מסוימים, רק הטלאי על בגדה של הילדה מסגיר את היותה בגטו כלשהו.

4. בדרין פריטה, גבר יושב במגורים, גטו טרזיינשטאט, 1942-1943

דיות ומגוות על נייר | 30X22 ס"מ
אוסף המוזיאון היהודי הלאומי, פראג

בְּדֵרִין פְּרִיטָה נולד ב-1906 בוויסנובה בצ'כיה. לפני המלחמה עבד בפראג כקריקטוריסט, מעצב פרסום ושרטט. בשנות השלושים של המאה העשרים צייר קריקטורות פוליטיות בכתב העת הסטירי סימפליקוס (Simplicus). ב-1941 גורש לגטו טרזיינשטאט, שם שימש כראש חדר הרישום במחלקה הטכנית. בנוסף לאמנות רשמית עבור הנאצים, הוא יצר עבודות מחתרתיות רבות בהן תיאר את המציאות בגטו בצורה ביקורתית. בשל כך, ביולי 1944 הוא נאסר יחד עם אשתו ג'וזאנה. בנס טומי בן השלוש נשאר עם הצייר ליאו האס ואחרי המלחמה אומץ כבנו. באוקטובר 1944 נשלח לאושוויץ-בירקנאו שם נרצח זמן קצר לאחר הגעתו.

ביצירה **גבר יושב במגורים** מתואר חדר מגורים קטן בגטו. גבר יושב לבדו על המיטה התחתונה של מיטת קומתיים, לבוש בבגדים דלים, חובש כובע ומרוכז כולו באכילה מתוך כלי שהוא אוחז בידו. בצד הימני נראה סולם המשמש לעלייה למיטה העליונה. בחלקה העליון של המיטה מצוי קרטון עליו כתוב MARGARINE (עדות לכך שהקרטון הכיל מרגרינה שסופקה לתושבי הגטו שעשו באריזות שימוש חוזר) וקרטון קטן המוצמד אליו, שניהם משמשים לאחסון חפצים. על המיטה תלויה כביסה לייבוש. מבעד לרווח במיטה נראית מראה, ועל הקיר מדף לחפצים אישיים. בצד שמאל נראה חלון עמוק ומסורג המלמד על אופי המבנים המבוצרים בגטו טרזיינשטאט. על אדן החלון ועל המדפים מתחתיו מונחים חפצים לשימוש יומיומי. המקום עלוב והאווירה רצינית ועצובה.

5. פטר (פרנץ) קין, תיאטרון בחצר בין המבנים, גטו טרזיינשטאט, 1943

דיות ומגוות וצבע מים על נייר | 22.2X30.3 ס"מ
אוסף המוזיאון היהודי הלאומי, פראג

פֶּטֶר (פרנץ) קין נולד ב-1919 בוורנסדורף בצ'כוסלובקיה, שם היה לאביו מפעל טקסטיל קטן. לפני המלחמה למד אמנות בפראג. אחרי הכיבוש הנאצי, בדצמבר 1941, הוא נשלח לגטו טרזיינשטאט. פטר קין עבד עם רבים מהאמנים בחדר הציורים של המחלקה הטכנית בגטו. לבד מכך שהיה צייר, הוא היה גם משורר מחונן ומוזיקאי. הוא כתב את הטקסט המילולי לאופרה "הקיסר מאטלנטיס" שהלחין ויקטור אולמן. באוקטובר 1944 התנדב להצטרף לשילוח לאושוויץ-בירקנאו לשם נשלחו הוריו ושם נרצח זמן קצר לאחר הגעתו.

ביצירה **תיאטרון בחצר בין המבנים** מתוארת הצגת תיאטרון שהתקיימה באחת מחצרות הגטו. על מקום מוגבה העשוי מקרשים, ששימש כבמה המוקפת במסגרת המשמשת כתפאורה, עומד שחקן בודד. מבנה התפאורה מחוזק על-ידי כבלים חיצוניים. על קירות התפאורה מצוירים דימויים הקשורים לתוכן ההצגה. השחקן מציג לפני קהל צופים דליל שהתאסף בקדמת הבמה. על מנת להדגיש שאין זה תיאור תמים של הצגת תיאטרון עם נגיעות צבעוניות המרמזות על אווירה קלילה, משח האמן את אזור התיאטרון והקהל בקו גמומי להעברת מסר של עצבות.

6. ז'נובי טולקאצ'ב, ליזה, 1945

עיפרון על נייר | 20.5X29 ס"מ

אוסף המוזיאון לאמנות יד ושם, ירושלים, תרומת אנל טולקאצ'בה ואיליה טולקאצ'ב, קייב

ז'נובי טולקאצ'ב נולד ב-1903 בעיירה שצ'דרין ברוסיה הלבנה. אביו היהודי היה מסגר. בין השנים 1909-1919 למד בבית ספר מקצועי ובבית ספר לאמנויות. בשל מצבה הכלכלי הקשה של משפחתו נאלץ להפסיק את לימודיו ועבד כשוליה בסדנת שלטים. ב-1919-1920 היה בין המצטרפים הראשונים לתנועת הנוער הקומוניסטית (קומוסומול) ולקח חלק פעיל במחורת המהפכנית בקייב, ומאוחר יותר ב-1922 הפך לחבר מפלגה הקומוניסטית. ב-1930-1928 למד באקדמיה לאמנויות יפות בקייב. ב-1941 התגייס לצבא האדום ועסק באמנות מטעם השלטונות. זמן קצר לאחר שחרור המחנה, בשנים 1944-1945, שימש כצייר רשמי לכוחות הסובייטים במיינדנק. מיד לאחר מכן, ב-1945, הצטרף לכוחות שפעלו לשחרור מחנה אושוויץ. בעקבות הזעזוע מהמראות להם נחשף **יצר את הסדרות מיינדנק, אושוויץ ופרחי אושוויץ**, בהן תיאר את זוועות המחנות. טולקאצ'ב הלך לעולמו ב-1977 בקייב.

מיד עם שחרור מחנה אושוויץ נכנס טולקאצ'ב עם כוחות הצבא האדום למחנה. ביצירה **ליזה** הוא מתאר את שראו עיניו. בין הריסות המחנה יושבת אישה במדי אסירה. זו ליזה. למרות גילה הצעיר, פניה חרושות קמטים, מעוננות מרעב ומבטחה יגע ומושפל. עינה האחת פקוחה ומתוך השקע הריק של עינה השנייה זולגת על פניה דמעה מוגלתית. על שפתיה רמז דק לחיוך עצוב. היא יושבת שפופה ואוחזת בידיה שתי נעלים של ילדים במידה שונה. האמן שמע את סיפורה של האישה מחברתה האסירה ורשם אותן: "[...] היא נאבקה עם אנשי הס.ס. שחטפו מידיה את ילדיה. אחד מהם היכה אותה במכשיר חד בעינה והיא התעלפה. חברותיה הצילו אותה וטיפלו בה [...] ליזה נטלה את הדבר היחיד שנותר. שתי נעליים. שתי נעליים שונות. אחת חומה ואחת כחולה. נעלים הדומות לאלה שהלכו בהם ילדיה. מה הם עשו אתנו? מה עוללו לנו?".

7. פליקס נוסבאום, דיוקן עצמי עם תעודת זהות, 1943

שמן על בד | 56X49 ס"מ

אוסף Kulturgeschichtliches Museum, Osnabrück, גרמניה

פליקס נוסבאום נולד ב-1904 באוסנברוק בגרמניה למשפחה יהודית בורגנית. הוא למד בבית הספר היהודי בעיר הולדתו ואחר כך למד ציור בהמבורג, בברלין וברומא. כנער היה עד למאורעות מלחמת העולם הראשונה, ולאווירה הקשה ששלטה בגרמניה לאחריה. ב-1935, לאחר עליית הנאצים לשלטון בגרמניה, החליטו הוא ואשתו פלה פלאטק להעתיק את מקום מגוריהם לבריסל בבלגיה. עם כיבוש בלגיה על-ידי הנאצים, נאסר נוסבאום ונשלח למחנה סאן-סיפריאן בדרום צרפת. הוא הצליח להימלט משם ולחזור לבריסל שם חי במסתור. ב-1944 נתפס יחד עם אשתו והם נשלחו למחנה ההשמדה אושוויץ-בירקנאו שם נספו.

ב-1983 החליט המוזאון המקומי באוסנברוק להציב תערוכה קבועה מצוירו של נוסבאום, וב-1994 החלה עיריית אוסנברוק בבניית מוזאון מיוחד לזכרו של נוסבאום, ובין כתליו רבות מעבודותיו. את המוזאון תכנן האדריכל היהודי דניאל ליבסקינד.

בדיוקן עצמי עם תעודת זהות מתאר נוסבאום את דיוקנו העצמי מסתתר בפנינת חומה ברחוב, מחזיק בתעודת זהות של יהודי ועונד טלאי צהוב עם האות J על מעילו. בתעודת הזהות שבידו מחוקים שם הארץ ומקום הלידה, והפרט הבולט הוא המילה "יהודי" (Juif-Jood). תיאור תעודת הזהות והטלאי מדגישים את זהותו היהודית אשר בגללה גורש ממוולדתו ומביתו. הבעת פניו מביעה פחד של אדם נרדף.

8. ליאו האס, טרנספורט מווינה, גטו טרזיינשטאט, 1942

דיות ומגוות על נייר | 37.5X49 ס"מ

אוסף המוזיאון לאמנות, יד ושם, ירושלים

ליאו האס נולד באופֶּה, צ'כוסלובקיה ב-1901. עוד לפני מלחמת העולם השנייה היה צייר ידוע. עם כיבושה של פולין על-ידי הנאצים הוא נשלח עם עוד כאלף גברים יהודים למחנה מעבר בניסקו ליד לובלין שבפולין. בשנת 1942 הועבר לגטו טרזיינשטאט, שם הועסק במחלקה הגרפית. בשנת 1943 נשלח בטרנספורט לאושוויץ-בירקנאו. במהלך שהותו בגטו ובמחנות צייר האס ציורים רבים המתארים את אשר ראה וחווה. בפברואר 1945 פונה למחנה מאוטהאוזן ואחר כך לכמה מחנות אחרים בגרמניה, וב-9 במאי 1945 שוחרר על-ידי האמריקאים. בתום המלחמה, כאשר חזר להתגורר בפראג, הוא חזר לגטו טרזיינשטאט והצליח להוציא רבים מן הציורים המוסתרים שלו ושל ציירים אחרים.

ביצירה **טרנספורט מווינה** האס מתאר שני קרונות של רכבת משא המעמיסים אנשים, כאשר קרון אחד נראה במלואו והשני רק בחלקו. בקרון השלם שני פתחים. הפתח בצד ימין חתום ואילו מתוך הפתח השני בצד שמאל מציצות דמויות אדם. בפתח הקרון נראית קבוצה גדולה של אנשים הנדחסים אל הקרון. לפני הקרון בצד ימין ניצב חייל נאצי במדים המשגיח על הנעשה, סיגר בפיו וידיו בכיסי מעילו. עמידתו יציבה, בטוחה ויהירה. ליד הקרון עומד אדם עם סרט זרוע ועליו מגן דוד, אסיר בעל תפקיד, והוא מסייע לאנשים לעלות לקרון. בצד שמאל של פתח הקרון נראה אסיר אחר עם סרט זרוע ועליו מגן דוד, גם הוא אסיר בעל תפקיד, כשהוא מסייע לאסיר שקרט. לפני הקרון נראים האנשים יושבים על הקרקע עם מטלטליהם, תשושים ומיואשים, ממתנים להידחס אל תוך הקרון. ליאו האס תיאר את שילוח הזקנים מגטו טרזיינשטאט למזרח-קרי למחנה ההשמדה.

9. ז'נובי טולקאצ'ב, המושיע, 1945, אושוויץ

עיפרון על נייר | 21X29.5 ס"מ

אוסף המוזיאון לאמנות, יד ושם, ירושלים, תרומת אנל טולקאצ'בה ואיליה טולקאצ'ב, קייב

ז'נובי טולקאצ'ב נולד ב-1903 בעיירה שצ'דרין ברוסיה הלבנה. אביו היהודי היה מסגר. בין השנים 1909-1919 למד בבית ספר מקצועי ובבית ספר לאמנויות. בשל מצבה הכלכלי הקשה של משפחתו נאלץ להפסיק את לימודיו ועבד כשוליה בסדנת שלטים. ב-1919-1920 היה בין המצטרפים הראשונים לתנועת הנוער הקומוניסטית (קומסומוול) ולקח חלק פעיל במחתרת המהפכנית בקייב, ומאוחר יותר ב-1922 הפך לחבר מפלגה הקומוניסטית. ב-1930-1928 למד באקדמיה לאמנויות יפות בקייב. ב-1941 התגייס לצבא האדום ועסק באמנות מטעם השלטונות. זמן קצר לאחר שחרור המחנה, בשנים 1944-1945, שימש כצייר רשמי לכוחות הסובייטים במיידנק. מיד לאחר מכן, ב-1945, הצטרף לכוחות שפעלו לשחרור מחנה אושוויץ. בעקבות הזעזוע מהמראות להם נחשף יצר את הסדרות **מיידנק, אושוויץ ופרחי אושוויץ**, בהן תיאר את זוועות המחנות. טולקאצ'ב הלך לעולמו ב-1977 בקייב.

ביצירה **המושיע**, על רקע גדרות התיל של המחנה שנפרצו, נראה חייל מצבא ברית המועצות מחבק ילד לבוש בבגדי אסיר ונראה מאושר. מימין ומשמאל להם נראות ילדות המביטות עליהם וחיוך רחב נסוך על פניהן. האמן התרכז במיוחד בתיאור רגע השחרור של הילדים-האסירים במחנות כדי להדגיש את הפער בין המכונה הנאצית לבין "איביה" - הילדים חסרי האונים. כמו כן, הילדים מסמלים את ההמשכיות הפיזית והתרבותית של העם היהודי ומייצגים ניצחון על האידיאולוגיה הנאצית אשר הציבה לעצמה את משימת המאבק המוחלט ב"אנטי גזע" היהודי ובהשמדתו. האמן רשם בעיפרון תיאור ריאליסטי של הדימויים וניכר דקדוק בתיאור הדמויות.

10. יהודה בקון, דיוקן בעשן, 1945-1946

פחם על נייר | 50X35 ס"מ

אוסף המוזיאון לאמנות, יד ושם, ירושלים

יהודה בקון נולד בשנת 1929 במורבסקה אוסטרבה בצ'כוסלובקיה למשפחה חסידית. ב-1942 גורש עם משפחתו לגטו טרזיינשטאט. בגטו התגורר בביתן הנערים והיה מעורכי העיתון "ודם" (Vedem). ב-1943 נשלח עם משפחתו למחנה המשפחות באושוויץ-בירקנאו. ב-1944 הועבר למחנה הגברים ושם עסק בהעברת חפצים, פינוי גופות ואפר. עם פינוי אושוויץ-בירקנאו שולח בצעדת המוות למחנות בלכהמר, מאוטהאוזן וגונסקירכן. בקון שוחרר ב-5 במאי 1945. הוא בוגר האקדמיה לאמנות "בצלאל". למד גם באיטליה, לונדון, ניו יורק ופריז. חי ויוצר בירושלים.

יהודה בקון צייר את הרישום **דיוקן בעשן** מיד לאחר שחרורו מאושוויץ, בזמן שהותו באירופה לפני עלייתו לארץ ב-1946 במסגרת עליית הנוער. הוא מתאר ראש אדם יוצא מתוך עשן הקרמטוריום. הדיוקן מתאר את פני אביו של האמן, הכחוש והעצובות, כפי שהוא זכר אותן מפגישתם האחרונה, עת הופרדו. פנים אלו מתנוססות מעל לקרמטוריום, ה"מחליף" את גופו של האב, המזכיר את הדרך הנוראה בה מצא האב את מותו. העצמת ממדי פני האב לעומת הקרמטוריום מדגישה את מרכזיותה של הדמות ביצירה כמו גם את המשמעות האישית של דיוקן האב עבור בקון. בקצה הימני של היצירה רשם האמן "10.VII.44, 22:00" לציון הזמן המדויק שבו נספה אביו. בקצה השמאלי התחתון של היצירה יש תיאור של אסיר המסמל מתאבד על הגדר המחושמלת של המחנה המסמלת פיתרון לייאושם של אסירי המחנות. התיאור הוא בעל משמעות כפולה. במישור האישי זהו תיאור של מחשבותיו ותחושותיו של האמן והרגשת חוסר הרצון לחיות לאחר מות אביו, כאשר חשב שהוא הניצול היחיד מכל המשפחה. במישור הכללי הוא מתאר את האווירה ששררה סביבו. היו כאלה שלא עמדו במצוקה ובסבל, וכמוצא למצב של סיוט שהיו מצויים בו, החליטו לשים קץ לחייהם.

11. נפתלי בזם, חוצב יהודי, שורד מאושוויץ, 1953

גואש וגירי שמן צבעוניים | 34X43 ס"מ
אוסף מוזאון בית לוחמי הגטאות

נפתלי בזם נולד ב-1924 בעיר אסן בגרמניה למשפחה יהודית-פולנית. בן תשע היה כשהיטלר עלה לשלטון, וילדותו עברה עליו בצל השלטון הנאצי. ב-1939, ימים ספורים לפני פרוץ מלחמת העולם השנייה, הצליחו הוריו לשלוח אותו לארץ ישראל במסגרת עליית הנוער והוא רק בן 14. הוריו נספו באושוויץ. החוויות הטראומטיות האלה הטביעו בו את חותמן. על אף מאמציו להיקלט ולהשתתף בבניין הארץ, תמיד ראה את עצמו כעולה וכניצול מן השואה. בזם למד באקדמיה לאמנות "בצלאל" וב-1957 זכה בפרס דיזנגוף. ב-1975 שכל את בנו יצחק בפיגוע בכיכר ציון בירושלים. בזם חי ויוצר בארץ.

ביצירה **חוצב יהודי, שורד מאושוויץ** מתאר בזם דמות של חלוץ שהיה אסיר באושוויץ, כפי שמצוין בשם היצירה, אווז בידו כלי חציבה. מספר האסיר המקועקע על ידו מייצג את ההשמדה ואת המוות, ואילו כלי החציבה מייצג את החיים, העשייה והבנייה. ביצירה זו בזם מביע אופטימיות על אף השואה ומדגיש את יכולת השיקום של הניצולים. שריד השואה עולה לישראל ולמרות כל מה שעבר עליו הוא משקם את חייו ולוקח חלק בבניין המדינה. במחנות קועקע המספר על יד שמאל של האסירים, ואולם בציור של בזם הוא מוטבע על היד הימנית, זו האוחזת בכלי החציבה. מקובל לראות בצד ימין ייצוג לדבר חיובי: כך למשל הביטוי "עמד לימינו" מבטא תמיכה, או להתחיל משהו "ברגל ימין" מבטא התחלה מוצלחת. עצם העובדה שבזם מתאר את המספר על יד ימין, האוחזת בכלי החציבה, מחזקת את הרעיון החיובי שהוא מעלה ביצירה זו ומראה גם את רצונו של בזם עצמו כפליט להשתלב בחיי הארץ. עם זאת, בולט מבטו העצוב של החוצב, המבטא את העבר הקשה הספון בעולמו הפנימי, ואילו פיו החתום מרמז על שתיקתו רבת העצמה במאמץ לזכור את העבר ובה בעת לחזור לחיים בהווה. תפקידו של הצבע האדום ברקע הוא לתאר את העבר שממנו "יצא" החוצב. הבחירה בצבע האדום נעשתה על מנת לסמל עצמה ותוקפנות, הרס, מוות ודם - השואה. הצבע האדום האחיד ברקע לעומת התיאור הפיגורטיבי של החוצב מבלית ומעצים את התיאור ומדגיש את הקשר לשואה, המאפיל על כל התיאור.

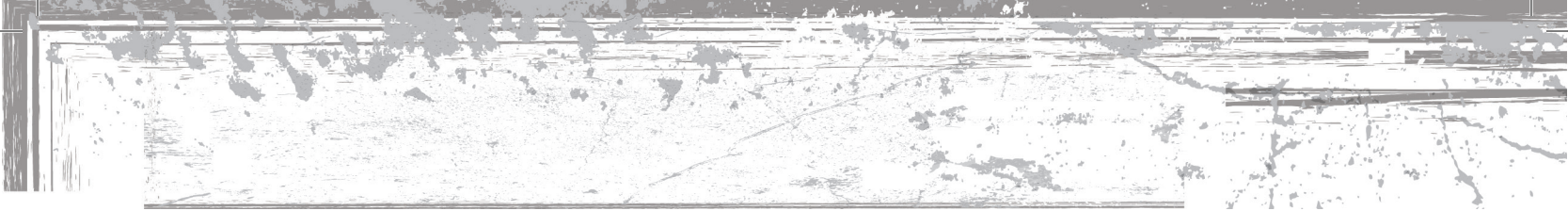
12. בתיה ליזנסקי, שואה ותקומה, קיבוץ נצר סירני, 1965-1968

אבני בזלת, ברונזה ובטון
צילום | ענת ושלומי-סטודיו לצילום

בתיה ליזנסקי נולדה ב-1900 בעיר מאלין שבאוקראינה והייתה הצעירה מבין ארבע בנות המשפחה. היא עלתה לארץ ישראל ב-1910 עם אמה ואחותה רחל. מיד לאחר מלחמת העולם הראשונה החלה ללמוד ב"בצלאל". בין מוריה היו בוריס ש"ץ, אבל פן וזאב רבן. הלימודים לא השביעו את רצונה ובתום שנה אחת עזבה ונסעה ללמוד באקדמיה לאמנות ברומא. כאשר פרצו מאורעות תרפ"א (1921) חזרה ליזנסקי לארץ, הצטרפה לגדוד העבודה והתיישבה בקיבוץ עין חרוד. לאחר שנה, הדחף ליצור הניע אותה לעזוב ולנסוע לברלין, שם למדה אמנות במשך שלוש שנים. אחר כך השתלמה נוספות באקדמיה בוז-אר בפריז (Beaux Arts Academy). ההערכה על תרומתה של ליזנסקי לפיסול הארץ ישראלית מתבטאת בזכייתה, פעמיים, בפרס דיזנגוף מטעם עיריית תל-אביב-יפו ב-1944 וב-1957, בהכתרתה כיקירת העיר תל-אביב ב-1986 ובהענקת פרס ישראל ב-1986 בעבור "תרומתה לחברה ולמדינה בכללה במפעל חייה, פרי עבודה בלתי נלאית בצניעות ובתנאים קשים שאין דוגמתם. חיי המופת שלה ביצירתה הפיסולית האמנותית, בהנצחת ערכים יהודיים וישראליים, אנושיים ומוסריים, הם חלק בלתי נפרד מהרוח והמעשה החלוצי של בוני הארץ". בתיה ליזנסקי נפטרה בתל אביב ב-1992.

שואה ותקומה, האנדרטה שיצרה ליזנסקי, ניצבת במרכז קיבוץ נצר סירני, בתוך רחבה עגולה שבמרכזה ערימת אבני בזלת. שלושים הדמויות המתוארות באנדרטה נראות כגל פורץ, ועם זאת כל דמות מספרת סיפור אישי של אפיסת כוחות, של ייאוש, של אם המגנה על ילדה, של הצלה ושל הישרדות. בבסיס האנדרטה אנשים נאחזים באנייה טרופה בים, בעוד אחרים טובעים. ככל הנראה זהו תיאור האניות הרעועות בהן ניסו יהודים לברוח מאירופה בשנת 1939 ומצאו את מותם בים. נראית גם אש בוערת ודמויות נשרפות, נמלטות, נופלות באפיסת כוחות, תיאור של אלה שמצאו את מותם בלהבות הגטאות ואולי אפילו איזכור למשרפות. מתוך כל אלה, עולה קבוצת דמויות, בראשן גבר ואישה, שעמדו בכל הזוועות הללו ושרדו. הם מסמלים את התקומה.

13. מיכה אולמן, ספרייה, כיכר בֶּבֶל (בְּבֵל־פֶּלֶץ), ברלין, 1995 יד זיכרון לשריפת הספרים

בטון מטויח לבן, זכוכית ותאורה | 706X706 ס"מ; עומק - 530 ס"מ;
חלון הזכוכית - 120X120 ס"מ
אוסף האמן

מיכה אולמן, פסל, צייר, רשם, דפס ואמן קונסטפוטואלי. נולד בשנת 1939 בתל אביב למשפחה שמוצאה בגרמניה ושורשיה נטועים עמוק בהתיישבות החקלאית. בין השנים 1960 - 1964 למד אמנות ב"בצלאל", בשנת 1965 למד תחריט בבית הספר המרכזי לאמנות ולאומנות בלונדון. בשנת 1966 עבד כמאייר ומעצב גרפי בעיתון "מעריב", בשנת 1970 החל ללמד ב"בצלאל", בפקולטה לאדריכלות בטכניון ובאוניברסיטת חיפה. בשנת 1996 זכה בפרס זוסמן, יד ושם, ירושלים; בשנת 2000 זכה בפרס חיים גמזו, מוזיאון תל אביב לאמנות; בשנת 2004 הוענק לו תואר דוקטור לשם כבוד, האוניברסיטה העברית, ירושלים ובשנת 2009 זכה בפרס ישראל לפיסול. חי ופועל ברמת השרון.

מיכה אולמן הקים את **הספרייה** מתחת לאדמה בכיכר בֶּבֶל בברלין, במקום שבו התקיים ב-10 במאי 1933 אירוע שריפת כ-20,000 ספרים, של סופרים דמוקרטים ומהפכנים, ביניהם יהודים רבים, שתוכן ספריהם לא התאים לאידיאולוגיה הנאצית. האנדרטה היא בור מרובע באדמה, בנפח של חמישה מטרים מעוקבים. החלל כולו בצבע לבן מוקף במדפי ספרים ריקים. את החלל מכסה זכוכית משוריינת הנמצאת במפלס אחד עם רחבת הכיכר. הבור מואר בתאורה מלאכותית והצופה מביט לתוכו דרך הזכוכית, ללא אפשרות להיכנס אליו. המדפים מתאימים לאחסון של עשרים אלף ספרים, וריקנותם מסמלת את החלל האנושי, הרוחני והתרבותי שנוצר עקב שריפתם של הספרים על ידי הנאצים. הריק ביצירה זו מובע בעוצמה רבה ומעיד יותר מכול על נוכחות שהייתה ואיננה עוד. על לוח מתכת ליד הבור חקוקים דבריו של היינריך היינה (1797 - 1856) משורר וסופר גרמני ויהודי מומר- אשר כתב בשנת 1820 "במקום שבו שורפים ספרים, עתידים לשרוף בקרוב גם בני אדם". דבריו אלה היו כנבואה לאירועי השואה ורצח היהודים שהתרחשו שנים אחר כך.

14. שמואל בק, מגן דויד (גטו), 1976

שמן על בד | 122x132 ס"מ
אוסף גלריה Pucker, בוסטון, ארצות הברית

שמואל בק נולד ב-1933 בוויילנה (אז פולין) למשפחה מן המעמד הבינוני, שהייתה מלומדת ומעוֹרָה בחיי התרבות היהודית והכללית. בהיותו בן שמונה חווה בק את כיבוש העיר בידי הגרמנים ואת הציווי שלפיו על היהודים לענוּד את הטלאי הצהוב. עם גירוש יהודי וילנה לגטו ב-6 בספטמבר 1941, נלקח אביו של בק למחנה עבודה, ואילו בק ואמו נשלחו לגטו וילנה, ממנו הצליחו לברוח ולמצוא מסתור במנזר. ב-1943 נשלח אביו של בק לעבודות כפייה במחנה HKP 526 (אשר כונה מחנה סובוץ') על שם יחידת הנדסה של צבא הוורמכט הגרמני, ששהתה ברחוב סובוץ'). עם חיסול גטו וילנה, ב-1943, נשלחו בק ואמו אף הם למחנה. במאוס 1944 אמו של בק הצילה אותו מאקציית ילדים, שבה נשלחו אל מותם 250 ילדים. כל העת קיוו השניים כי האב יצטרף אליהם, אך ביולי 1944, עשרה ימים לפני שחרור וילנה, הוא נורה למוות בפונאר, יחד עם עובדי כפייה אחרים. עם סיום המלחמה הבינו בק ואמו כי הם בין הניצולים הבודדים במשפחה, שנרצחה ברובה בפונאר. במשך שלוש שנים שהו במחנה פליטים בגרמניה, וב-1948, כשבק היה בן 15, הם עלו לארץ ישראל. בשנת 1952 למד ב"בצלאל", ובשנים 1953-1956 שירת בצה"ל. אחר כך השלים לימודי אמנות בבית הספר הלאומי הגבוה לאמנויות היפות בפריז. משנת 1959 עד 1993 חי לסירוגין באיטליה, ישראל, צרפת, ארצות הברית ושווייץ. משנת 1993 הוא מתגורר ופועל בארצות הברית. בשנת 2006 נערכה לשמואל בק תערוכה רטרוספקטיבית בשם "מסע ומשא" במוזאון לאמנות ביד ושם בירושלים.

ביצירה **מגן דויד (גטו)** בק מתאר נוף מצולק של שברי לוחות. בצד ימין של התמונה נראה טלאי צהוב שאותו חויבו היהודים לענוּד כסימן לזיהוי בגטו. הטלאי עשוי טלאים והוא מחובר במוט קצר אל הקרקע מתחתיו. במרכז נפער בור בצורה של מגן דוד מעוות ומבעדו מתגלים לעיני הצופה ההרס והחורבן של בתי הגטו, חלקם מוזנחים ואחרים הרוסים. הגטו נטוש, ובתיו הריקים נושאים עדות דוממת למה שהתרחש בהם. ביצירה זו מתייחס שמואל בק למגן דוד, סמלו של העם היהודי, כאל סמל שהושפל.

15. מרדכי ארדון, רכבת המספרים, 1962

שמן על בד | 73.5X145 ס"מ
אוסף המשכן לאמנות ע"ש חיים אתר, עין חרוד

מרדכי ארדון נולד ב-1896 בטוּחוּב בגליציה כמרדכי אליעזר ברוּנשטיין. אביו היה שער וצורף זהב. בשנות העשרים של המאה העשרים למד בבית ספר "באהאוס" בגרמניה והיה תלמידם של כמה מגדולי האמנים של התקופה, לדוגמה ואסילי קנדינסקי ופול קליי. ב-1933 עלה לארץ ישראל והתיישב בירושלים. הוריו, אחיו ואחיותיו ניספו בשואה. בשנות הארבעים של המאה העשרים ארדון עמד בראש בית הספר לאמנות "בצלאל". ב-1954 זכה בפרס אונסק"ו, ב-1963 זכה בפרס ישראל וב-1974 הוענק לו תואר יקיר ירושלים. ארדון נפטר ב-1992 בירושלים.

במבט ראשון היצירה **רכבת המספרים** נראית מופשטת לחלוטין, כאשר בחלקה העליון אוסף של צורות וכתמי צבע עזים שהשולט בהם הוא הצבע האדום, ובחלקה התחתון אוסף של צורות קוויות קצרות ומקבילות. אולם במבט ממוקד יותר ביצירה נראה בצד ימין למטה עיגולים המקושרים עם קווים אופקיים ושורות רבות של מספרים לרוחב כל החלק התחתון של היצירה. בהתבסס על שם היצירה **רכבת המספרים**, נוכל לפענח את צורת קרונות הרכבת החתומים על-ידי לוחות החבויים בין הצורות הצבעוניות. כתמי הצבע מאיימים והצבע האדום מסמל דם. התיאור מתייחס לרכבות המוות שהובילו את היהודים למחנות הריכוז וההשמדה בהם רבים מצאו את מותם והבודדים שהושארו כאסירים סומנו במספר המקועקע על אמת ידם.

16. צדוק בן דוד, כי האדם הוא עץ השדה (דברים כ, יט), 2003

מצפור הפרטיזנים, יד ושם, 2003
פלדת קור-טן, חיתוך פלזמה
אוסף המוזיאון לאמנות, יד ושם, ירושלים
תרומת משפחת קרטן לזכר הוריהם ג'וליה ואיזידור קרטן

צדוק בן דוד נולד ב-1949 בתימן ובגיל חמישה חדשים עלה עם משפחתו לישראל. בין השנים 1971-1973 למד ב"בצלאל". ב-1974, לאחר שהשתתף במלחמת יום הכיפורים, נסע ללמוד במחלקה לאמנות באוניברסיטת רדינג בלונדון. ב-1976 סיים לימודי פיסול בבית הספר הגבוה לאמנויות סנט מרטין בלונדון שם המשיך ללמד בשנים 1977-1982. ב-1988 ייצג בן דוד את מדינת ישראל בביאנלה בוונציה. הוא אמן ישראלי עטור בפרסים בארץ ובעולם, יוצר ומתגורר בלונדון.

הפסל **כי האדם הוא עץ השדה** (דברים כ, יט) ניצב ברחבת מצפור הפרטיזנים שעוצב על-ידי האדריכל דן צור והוקם בעזרתם האדיבה של ג'וליה ואיזידור קרטן ז"ל, שהיו פרטיזנים באוקראינה וילדיהם, במטרה להוקיר את היהודים שלחמו בשורות הפרטיזנים בתקופת השואה. על אחת מאבני המצפור חקוקות מילות המנון הפרטיזנים בעברית, בידיש ובאנגלית. הפסל הוא עץ המורכב ממאות דמויות של אנשים, נשים וטף, המוסווים ונעלמים בין ענפיו, בדיו ועלוותו של העץ. דמויות הלוחמים ודימוי העץ מוצגים כיישות אורגנית אחת שוקקת חיים, כסמל לפרטיזנים שהתחבאו ולחמו ביערות בין העצים אשר העניקו להם מקום מסתור והגנה ובעזרתם גדלו סיכוייהם לשרוד.

17. חיים מאור, הצל על המסילה, אושוויץ-בירקנאו, 2005

צילום | ממדים משתנים, אוסף האמן

חיים מאור נולד ב-1951 ביפו, כבן לניצולי שואה. ב-1976 סיים את לימודיו בבית המדרש למורים לציור ואמנות ברמת השרון. ב-1983 נכלל בנציגות ישראל במשלחת סופרים ואמנים לאירועי 40 שנה לציון מרד גטו ורשה. מאמצע שנות השבעים עד היום מאור מתייחס לשואה ביצירותיו הרבות. ב-1994 הוענק לו פרס שרת המדע והאמנויות, ב-1995 זכה בפרס זוסמן, יד ושם, ירושלים. חי ויוצר במיתר. מאור משמש כפרופסור לאמנות באוניברסיטת בן-גוריון בנגב.

בתצלום **הצל על המסילה** נראים הרמפה, מסילת הרכבת ונוף המחנה באושוויץ-בירקנאו. הצילום נעשה מעומק המחנה כאשר באופק נראה שער הכניסה המפורסם של המחנה. צלו של האמן מצלם את נוף המחנה מוטל על הרמפה בקדמת היצירה. בני משפחתו של מאור שהגיעו לאושוויץ-בירקנאו נספו ואביו הושאר כאסיר אשר נשא על אמת ידו את מספר האסיר שלו כתזכורת צורבת ומתמדת לשואה. מאור לעומת זאת, הגיע לביקור באושוויץ-בירקנאו כבן חורין וכמייצג את דור ההמשך למרות מזימת הנאצים לחסל את העם היהודי. עבור האמן, העובדה שהוא עומד במקום הזה, מסמלת רגע של ניצחון.

18. אבנר בר חמא, דור ברצף ושואה, 2005

עיבוד מחשב, הדפסה על בד | 150X200 ס"מ

אוסף האמן

אבנר בר חמא נולד באוג'דה שבמרוקו ב-1946 בשם סרג' בנמו. בהיותו בן עשר, בשל הסכנה שנסקפה ליהודים בכלל ולאביו שהיה פעיל ציוני בפרט, נאלצה המשפחה להימלט בחשאי ממרוקו. בדרכם לישראל הם נסעו לאלג'יריה, משם הפליגו למרסיי שבדרום צרפת, ובאוגוסט 1956 הגיעו לישראל. בר חמא הוא אמן מושגי רב-תחומי שגישתו נובעת מעולמו הרוחני היהודי וממקורות אידיאולוגיים ופוליטיים ציוניים קולקטיביים.

ביצירה **דור ברצף ושואה**, האמן משתמש בתצלום המפורסם מהדו"ח של גנרל יורגן שטרופ מ-1943. הדו"ח הוגש כאלבום מפואר עם תצלומים מגטו ורשה לרגל חיסול הגטו. בתצלום שביצירה נראים, באופן מלא או חלקי 20 אזרחים, בעיקר נשים וילדים, ידיהם מורמות לאות כניעה, בעודם נושאים בידיהם תיקים, שקים וחבילות. ייתכן שהיו אנשים נוספים במעמד זה שאינם נראים בתצלום או שנכחו בחלל שאנו רואים רק את פתחו ברקע. מלבד האזרחים נראים בתצלום חמישה חיילים גרמנים שככל הנראה היו חמושים, אך רק חייל אחד נראה בבירור, אחוז ברובה המכוון לעבר הילד העומד במרכז התצלום. הילד הקטן מבודד מקבוצת האזרחים, עומד בפניו וידיו מורמות; לגופו מכנסיים קצרים, מגפיים, מעיל וכובע ועל גבו תרמיל.

ביצירה מופיע התצלום המלא. האמן פיצל את התצלום לשני חלקים שאינם שווים. בחלק הגדול, בתוך מסגרת שחורה, נראה הילד מוורשה, ברקע מגורשים אחרים והחייל הנאצי מאיים על הילד ברובהו. בחלק הקטן של התצלום בולטת בין יתר המגורשים דמותה של ילדה קטנה. על חלקי התצלום וברוח שביניהם נראה כיתוב הכולל את כל הפסוקים מהתנ"ך שמופיעה בהם המילה "דור". המסר המתקבל מתיאור זה הוא המשמעות והחשיבות של העברת סיפור השואה מדור לדור על מנת שלא יישכח. חיבור התצלום אל פסוקי התנ"ך מצביע על הקשר הברור בין גירוש הילד מוורשה ויתר המגורשים ובין יהדותם מחד גיסא, ועל התנ"ך כמקור לאמונתו של העם היהודי, אחדותו וחוזקו, מאידך גיסא. למרות השואה העם היהודי שרד, והוא חי וקיים.

19. איריס נשר, רק על עצמי לספר ידעתי

(מרים עקביא 1927 - 2015), 2009, צילום | מידות שונות, אוסף האמנית

איריס נשר נולדה במילנו, איטליה ב-1966. נשר עוסקת בעיקר בצילום. היא בוגרת School of Visual Arts בניו יורק ו-California Art Institute בלוס אנג'לס משנת 1989. איריס נשר הציגה תערוכות יחיד בארץ ובחו"ל.

היצירה **רק על עצמי לספר ידעתי** היא חלק מהתערוכה "בחדרי החושך" שעסקה במורכבות היחסים בין הצילום והמילה. בפרויקט זה צילמה נשר סופרות ומשוררות ישראליות וביקשה מכל אחת מהן לבחור במעמד הצילום מילה או משפט מתוך חוויות חייה שהם בעלי משמעות מיוחדת בעבורה. המילים הנבחרות נכתבו על עורן של המצלמות או בסמוך להן על חפץ משמעותי עבורן. האמנית רצתה לבחון את היחסים שבין הזהות הפנימית של נשים לבין הזהות החיצונית שלהן. על רקע שחור, ללא סממנים של מקום או זמן מוגדרים, יושבת הסופרת שורדת השואה מרים עקביא בלבוש שחור. התחושה היא שהיא "יוצאת" מתוך האופל. אמות וכפות ידיה ורגליה חשופות ומוארות, וכך גם ראשה העטור שער לבן ובוהק ועיניה חדות המבט. ידיה שעונות על ירכיה כאשר ידה השמאלית מציגה את הכיתוב עליה: "רק על עצמי לספר ידעתי" לצד המספר הכחול שקועקע על אמת ידה באושוויץ-בירקנאו. מרים עקביא, שהקפידה במשך כל חייה להסתיר את המספר הכחול המקועקע על זרועה, ביקשה עתה לחשוף אותו לעיני כל. לאיריס נשר אמרה כי בזמן שכל כך הרבה אנשים מכחישים את קיומה של השואה, היא מרגישה שחשוב להראות ולחשוף את המספר הכחול למספר אנשים רב ככל האפשר.

20. ארז ישראלי, ליל שישי, 2009, מיצב

שולחן, מפת תחרה, כלי פורצלן, סכו"ם, יצירות אפוקסי, רכבת צעצוע חשמלית עם סממנים נאציים, מנורה | 200x80x90 ס"מ אוסף האמן

ארז ישראלי נולד בבאר שבע ב-1974. מתגורר ופועל בתל-אביב. ישראלי עוסק בפיסול, הדפס ומיצבי וידאו. הוא בוגר הפקולטה לאמנות במכללה האקדמית בית ברל משנת 2003 ובעל תואר שני באמנות מ"בצלאל" משנת 2006. ארז ישראלי זכה בפרס קולינר לשנת 2010 לאמן ישראלי צעיר, פרס קרן דן סנדל וקרן משפחת סנדל לפיסול מטעם מוזאון תל אביב, פרס על שם הדסה ורפאל קלצ'קין מטעם קרן אמריקה ישראל, ופרס אמן צעיר של משרד החינוך. החוט המקשר בין רוב יצירותיו של ישראלי מאז 2009 הוא ייצוגי השואה ועיסוק באופני הייצוג של מוות וזיכרון.

במיצב **ליל שישי**, בחלל ריק וחשוך עומד שולחן אליפטי מכוסה במפת תחרה לבנה. השולחן ערוך לארבעה סועדים: צלחות מרק לבנות עטורות פרחים, עשויות מפורצלן, ובתוכן "מרק" יצוק מחומר אפוקסי וכף. הן מונחות על צלחות שטוחות לבנות, עם קישוט פרחוני ועשויות מפורצלן אף הן. לצד הצלחות מונחים סכינים ומזלגות. באחת מפינות השולחן ניצבת קערת הגשה עם "מרק" ובתוכה כף הגשה. במרכז השולחן מונחת חלה קלועה יצוקה מחומר אפוקסי שבצעו ממנה חלק, ומלחיה עשויה משתי קערות זעירות מלאות מלח. מהתקרה שמעל השולחן משתלשלת נברשת ישנה בסגנון אירופאי התלויה על זרוע מיוחדת המאפשרת הנמכתה כדי שניתן יהיה להדליק בה נרות שמן לקראת שבת, מה שמעיד על כך שבמקור הייתה תלויה בבית יהודי. סביב שולי השולחן מצויים חלקי משחק של רכבת: פסי רכבת ועליהם נוסעת רכבת חשמלית אשר על הקטר שלה מופיעים סמלים נאציים. עבור האמן, השולחן מייצג את המשפחת-קולקטיבי וכל צלחת מרק מייצגת את היחיד-הפרטי. הרכבת מסמלת את מערכת הרכבות המסונפת שהובילה יהודים מכל אירופה למחנות ההשמדה.

21. עיינה פרידמן, מיצב הווידאו אויר צח לאנה (2008)

היצירה מוצגת בתקליטור.
תסריט והסרטה | עיינה פרידמן, 2008
פס קול | קרני אלדד
אוסף האמנית

עיינה פרידמן, ילידת 1950, אמנית ישראלית רב-תחומית, עוסקת בפיסול, בצילום וידאו ובמיצב. רבות מעבודותיה הוצגו בתערוכות קבוצתיות ותערוכות יחיד בישראל, באירופה ובארצות הברית. עבודותיה זכו בפרסים וזכו לכיסוי תקשורתי בעיתונות ובמדיה החזותית, בין היתר בעיתון ה"ניו יורק טיימס". יצירותיה נמצאות באוספים פרטיים ובאוספי אמנות של מוזאונים כגון מוזאון יד ושם, מוזאון רמת גן לאמנות ישראלית, והמוזאון היהודי של ההיברו יוניון קולג' בניו יורק. במקביל לעבודתה כאמנית, אצרה פרידמן תערוכות אמנות קבוצתיות בנושאים חברתיים שהוצגו בישראל ובארצות הברית. בשנת 2013, זכתה בפרס על שם שושנה ומרדכי איש שלום מטעם הקרן להענקת פרסים לאמני ירושלים.

מיצב הווידאו **אויר צח לאנה** (2008) כולל שני סרטי וידאו המוקרנים במקביל זה לצד זה. פס הקול משותף לשניהם, ומתייחס לסירוגין לנראה בסרטים. אחד מסרטי הווידאו מראה את יופיו של הטבע, המתבטא במשבי רוח בצמרות עצים, ברחש הים והגלים הנשברים אל החוף, במטר סוחף, ובשקיעה אדומה של השמש המאחדת את שני הסרטים לסיומת אחת. זהו החוף הים נראים סלעים מכוסים ירוקת ועליהם ניצבת ציפור, אנפה לבנה, הרצה אל תוך המים הרדודים בניסיונה ללכוד דג, אך נרתעת ונסוגה מפרח הגלים. הסרט השני מראה את עליית הגג האפלולית בבית הוריה של האמנית בחיפה. בעליית גג זו היו חדרונים קטנים, בעלי תקרה נמוכה מאוד ובחלקים מהמבנה ניתן היה להתקדם בזחילה בלבד. מחלון הגג המשופע אפשר היה לראות את חצרות השכנים. בקטע סרט זה, האמנית מדברת אל עצמה, בשפת אמה - גרמנית, כשהיא חוזרת לזכרון הילדות בו היא מעודדת את עצמה בעובדה כי יש מקום להסתתר בו כשיבואו הנאצים לחפש אותם. הנדנדות הריקות שבסרט, המתנדנדות ברוח ובגשם, מרמזות על הילדים שהיו ואינם עוד, וכן על הילדות האבודה, הן של הילדים שנספו בשואה, והן של הילדים שגדלו בבית הורים ניצולי שואה, וספגו את מוראות וחרדות המלחמה.

ב-11 ביולי 1942 כתבה אנה פרנק ביומנה: "אסור לנו, כמובן, להביט מבעד לחלון או לצאת החוצה". ב-10 באוגוסט 1943, כתבה: "[...] אני רצה אל החלון, מסירה את מסך-האיפול, מרחרכת ליד חרך החלון עד שאני נושמת קצת אויר צח ומקיצה לחלוטין". רצונה של אנה לשאוף אויר צח, ומשפט זה היה המוטיב להנצחת איתני הטבע מהם אנו יכולים ליהנות מבלי לחשוש. ההנאה הבסיסית של טיפות גשם על הפנים, רוח, רחש הגלים, וריקוד האנפה הינן המותרות הקטנים של חיי היומיום, אותם האמנית מאוד מעריכה. הם כמתנה עבודה, גם כי נקנו במקום אחר בייסורים קשים ובאובדן החיים.

בסרט המראה את עליית הגג בבית הוריה נראה אף קרון הרכבת המעוגן בחצר מוזאון יד ושם, אותו קרון שהוביל בדחיסות איומה מאות יהודים אל מחנות המוות. בהסבר הסמוך, מופיעות המילים "מעט אויר", כמוטיב של הדבר הבסיסי ביותר הניתן לבני האדם, וכל כך חסר בתקופת המסתור של אנה פרנק ומשפחתה וכן בדרך אל ההשמדה. מאחר ואנה מציינת ביומנה את צלצול פעמון הווסטרטורן, המשמיע את צלצולו מדי רבע שעה ותוחם את יחידות הזמן החולפות, בחרה האמנית ללוות את הסרטים בפס קול המשמיע צלילי פעמונים.

יחידת הוראה מספר 1 ז'נובי טולקאצ'ב, המושיע, 1945

אוכלוסיית היעד: כיתות י'-י"ב

משך הפעילות: 2-6 שעות לימוד

מסגרת הפעילות: שיעורי חברה ושיעורי אמנות

עזרים: מקרן ומחשב מחוברים לאינטרנט, חומרי יצירה, סדנת אמנות

רציונל

מערך הפעילות המוצע להלן מזמן שיח אודות תהליך השחרור לאחר השואה, בעקבות התבוננות ביצירת אמנות. הוא מאפשר הרחבה של הנלמד בשיעורי היסטוריה ומעודד בחינה ויישום של מסרים אישיים, חברתיים וערכיים הקשורים לנושא השואה.

מטרות היחידה

1. קידום השיח אודות השואה וביטוייה ביצירה האמנותית.
2. העלאת המודעות לתרומתה של האמנות לזיכרון החי של השואה ולהקניית זכר השואה לתלמידים.
3. חיידוד ההתבוננות ביצירת האמנות תוך התנסות בשיח קבוצתי-פרשני מכבד אודותיה.
4. פיתוח יכולות חקר, רפלקציה, כתיבה ופרשנות של התלמידים באמצעות שיח על היצירות.
5. עידוד היצירה האמנותית כ"יצירת יש מאין" ולצורך פיתוח יכולות מורכבות של תכנון, חשיבה, דמיון, פתרון בעיות, התמודדות עם כישלון והצלחה, פיתוח חקר בהקשר היצירתי, ועידוד יכולות ומיומנויות חומריות וטכניות של התלמידים.

מהלך השיעור

א. מודל ההתבוננות ביצירה והשיח עליה בקבוצה (חמישה שלבים)

1. **תיאור היצירה:** יש לבקש מהתלמידים להתבונן ביצירה ולתאר אותה במילותיהם, תוך היצמדות לתיאור החזותי בלבד, לדוגמה: ילד מחבק מבוגר; מה לובש כל אחד מהם; מה מופיע ברקע; מה עונת השנה המשוערת, וכד'.
2. **השערות ושאלות:** בשלב זה על המורה לגרות את הילדים להתבוננות מעמיקה יותר באמצעות שאלות כגון: מהם הצבעים ביצירה (אם בכלל)?; נסו למצוא את כיוון הקווים. מה ישר, מה באלכסון?; איך מאורגנות הצורות בתוך היצירה?; האם יש חלק מלא יותר?; כדאי לעודד את התלמידים לשער השערות ולבנות תזות רעיוניות. למשל: מהי לדעתכם האווירה בציור?; היכן נמצאות הדמויות?; האם הדמויות מביעות רגש? וכד'. חשוב לשמור על שאלות פתוחות ולהכיל כל סוג של פרשנות, בתנאי שהתלמיד מנמק אותה כהלכה.

3. **רכישת ידע:** בשלב זה המורה יכול להקנות ידע על-ידי הרצאה פרונטלית, למשל על הביוגרפיה של האמן, על הרקע ההיסטורי של השואה, על ההקשר הספציפי של השחרור ממחנות הריכוז, על המקום בו צויר הציור, השנה, הטכניקה והז'אנר, ועוד. לחילופין, ניתן לשלוח את התלמידים לחפש ידע עצמאי באינטרנט או בספריה או להכין להם דפי עבודה עם חומר תאורטי כתוב מראש, אותו יקראו בכיתה וישתפו את עמיתיהם על-ידי שיחה או מצגת (ניתן לתת כשיעורי בית ולחזור לכך בשיעור הבא).

4. **פרשנות:** לאחר שהתלמידים למדו את החומר התאורטי, ניתן לחזור אל ההשערות שהועלו בתחילת היחידה ולבדוק אם הן נכונות, אם שיקפו את המציאות, מה היחס בין ה"שפה הציורית" להסברים המילוליים הדבורים והכתובים שקיבלו ו/או ליקטו, או יצרו. בעקבות הידע שנרכש ניתן להרחיב את הדיון ולהעלות פרשנויות מגוונות ומנומקות יותר לגבי היצירה.

5. **חשיבה ביקורתית:** בשלב המתקדם ביותר התלמידים יחוו את דעתם על היצירה באופן ביקורתי/שיפוטי. ניתן להעלות לדיון שאלות כגון: האם הצייר הצליח להעלות את הרגש שאליו התכוון לדעתכם?; האם השימוש בקווים, צבעים, כתמים, רקע, דימוי, סיפור ביצירה מעורר בכך מחשבות או רגשות?; האם הבחירה באמצעים האמנותיים המסוימים האלה גרמה לכם להתרגש? לחשוב? להתרגז? להביך? להזהות?; מה לדעתכם 'עובד' בציור? מה לא 'עובד'?

חומר עזר למורה

ז'נובי טולקאצ'ב נולד ב-1903 בעיירה שצ'דרין ברוסיה הלבנה. אביו היהודי היה מסגר. בין השנים 1909-1919 למד בבית ספר מקצועי ובבית ספר לאמנויות. בשל מצבה הכלכלי הקשה של משפחתו נאלץ להפסיק את לימודיו ועבד כשוליה בסדנת שלטים. ב-1919-1920 היה בין המצטרפים הראשונים לתנועת הנוער הקומוניסטית (קומוסומול) ולקח חלק פעיל במחתרת המהפכנית בקייב, ומאוחר יותר ב-1922 הפך לחבר מפלגה הקומוניסטית. ב-1928-1930 למד באקדמיה לאמנויות יפות בקייב. ב-1941 התגייס לצבא האדום ועסק באמנות מטעם השלטונות. זמן קצר לאחר שחרור המחנה, בשנים 1944-1945, שימש כצייר רשמי לכוחות הסובייטים במיידנק. מיד לאחר מכן, ב-1945, הצטרף לכוחות שפעלו לשחרור מחנה אושוויץ. בעקבות הזעזוע מהמראות להם נחשף יצר את הסדרות **מיידנק, אושוויץ ופרחי אושוויץ**, בהן תיאר את זוועות המחנות. טולקאצ'ב הלך לעולמו ב-1977 בקייב.

ביצירה **המושיע**, על רקע גדרות התיל של המחנה שנפרצו, נראה חייל מצבא ברית המועצות מחבק ילד לבוש בבגדי אסיר ונראה מאושר. מימין ומשמאל להם נראות ילדות המביטות עליהם וחיוך רחב נסוך על פניהן. האמן התרכז במיוחד בתיאור רגע השחרור של הילדים-האסירים במחנות כדי להדגיש את הפער בין המכונה הנאצית לבין "אויביה" - הילדים חסרי האונים. כמו כן, הילדים מסמלים את ההמשכיות הפיזית והתרבותית של העם היהודי ומייצגים ניצחון על האידיאולוגיה הנאצית אשר הציבה לעצמה את משימת המאבק המוחלט ב"אנטי גזע" היהודי ובהשמדתו. האמן רשם בעיפרון תיאור ריאליסטי של הדימויים וניכר דקדוק בתיאור הדמויות.

2. רצוי להקדין מצגת עם דימויים ותמונות נבחרות המייצגות את הנושא.
3. לאחר סיום התהליך היצירתי חשוב להציג את עבודות התלמידים במרחב בית הספר ולצרף לתערוכה הסבר מילולי.

ב. מהלכה למעשה: מהתבוננות ופרשנות ליצירה בסדנת האמנות

1. המורים יכינו עבור התלמידים מגוון חומרי יצירה דו-ממדיים ותלת-ממדיים כגון: עפרונות, נייר, קרטון, מספריים, פלסטלינה, גזירי מגזינים, דבק, צבעי פנדה וכד'. התלמידים יתבקשו ליצור עבודה שתתייחס לנושא: "ילדים במלחמה", "ייאוש ותקווה", "מהרס לבנייה מחדש" וכד'.

יחידת הוראה מספר 2 מרדכי ארדון, רכבת המספרים, 1962

אוכלוסיית היעד: כיתות י' ו-ב'

משך הפעילות: 2-6 שעות לימוד

מסגרת הפעילות: שיעורי חברה ושיעורי אמנות

עזרים: מקרן ומחשב מחוברים לאינטרנט, חומרי יצירה, סדנת האמנות

רציונל

מערך הפעילות המוצע להלן מזמן שיח אודות זיכרון השואה בעקבות התבוננות ביצירת אמנות. הוא מאפשר הרחבה של הנלמד בשיעורי חברה, היסטוריה, תולדות עם ישראל, ומעודד בחינה ויישום של מסרים אישיים, חברתיים וערכיים הקשורים לנושא השואה.

מטרות היחידה

1. קידום השיח אודות השואה וביטוייה ביצירה האמנותית.
2. העלאת המודעות לתרומתה של האמנות לזיכרון החי של השואה ולהקניית זכר השואה לתלמידים.
3. חיידוד ההתבוננות ביצירת האמנות תוך התנסות בשיח קבוצתי-פרשני מכבד אודותיה.
4. פיתוח יכולות חקר, רפלקציה, כתיבה ופרשנות של התלמידים באמצעות השיח על היצירות.
5. עידוד היצירה האמנותית כ"יצירת יש מאין" ולצורך פיתוח יכולות מורכבות של תכנון, חשיבה, דמיון, פתרון בעיות, התמודדות עם כישלון והצלחה, פיתוח חקר בהקשר היצירתי, ועידוד יכולות ומיומנויות חומריות וטכניות של התלמידים.

מהלך השיעור

א. מודל ההתבוננות ביצירה והשיח עליה בקבוצה (חמישה שלבים)

1. **תיאור היצירה:** יש לבקש מהתלמידים להתבונן ביצירה ולתאר אותה במילותיהם, תוך היצמדות לתיאור החזותי בלבד, לדוגמה: כתמים צבעוניים; צורות מרובעות עם מספרים; מקלות שוכבים; אור חזק, וכד'.

2. השערות ושאלות: בשלב זה על המורה לגרות את הילדים

להתבוננות מעמיקה יותר באמצעות שאלות כגון: מהם הצבעים ביצירה?; האם היצירה מופשטת?; כיצד תורמת כותרת היצירה להבנת משמעותה?; כדאי לעודד את התלמידים לשער השערות ולבנות תזות רעיוניות, למשל: מהי לדעתכם האווירה בציור?; במה תורמים הצבעים והצורות לאווירה זו?; וכד'. חשוב לשמור על שאלות פתוחות ולהכיל כל סוג של פרשנות, בתנאי שהתלמיד מנמק אותה כהלכה.

3. רכישת ידע: בשלב זה המורה יכול להקנות ידע על-ידי הרצאה

פרונטלית, למשל על הביוגרפיה של האמן, על הרקע ההיסטורי של השואה, על ההקשר הספציפי של רכבות המוות, על הציור עצמו, השנה, הטכניקה והז'אנר ועוד. לחילופין, ניתן לשלוח את התלמידים לחפש ידע עצמאי באינטרנט או בספריה או להכין להם דפי עבודה עם חומר תאורטי כתוב מראש אותו יקראו בכיתה וישתפו את עמיתיהם על-ידי שיחה או מצגת (ניתן לתת כשיעורי בית ולחזור לכך בשיעור הבא).

4. פרשנות: לאחר שהתלמידים למדו את החומר התאורטי, ניתן

לחזור אל ההשערות שהעלו בתחילת המערך ולבדוק אם היו נכונות, מה היחס בין ה"שפה הציורית" להסברים המילוליים הדבורים והכתובים שקיבלו ו/או יצרו. בעקבות הידע שנרכש ניתן להרחיב את הדיון ולהעלות פרשנויות מגוונות ומנומקות יותר לגבי היצירה.

5. חשיבה ביקורתית: בשלב המתקדם ביותר ניתן לתלמידים לחוות

את דעתם על היצירה באופן ביקורתי/שיפוטי. ניתן להעלות לדיון שאלות כגון: האם לדעתכם הצייר הצליח להעלות את הרגש שאליו התכוון?; האם השימוש בקווים, צבעים, כתמים, רקע, דימוי, קומפוזיציה, דמויות ביצירה מעורר בכם מחשבות או רגשות?; האם הבחירה באמצעים האמנותיים המסוימים האלה גרמה לכם להתרגש? לחשוב? להתרגז? להבין? להזדהות?; מה לדעתכם 'עובד' בציור? מה לא 'עובד'?

חומר עזר למורה

מרדכי ארדון נולד ב-1896 בטווח בגליציה כמרדכי אליעזר ברונשטיין. אביו היה שען וצורף זהב. בשנות העשרים של המאה העשרים למד בבית ספר "באוהאוס" בגרמניה והיה תלמידם של כמה מגדולי האמנים של התקופה, לדוגמה ואסילי קנדינסקי ופול

מקורות

- ברוטין, ב' (2005). מן השוליים אל המרכז - השואה באמנות הישראלית. בתוך: נילי קרן (עורכת), מה הייתה המלה "שואה"? השואה והשיח התרבותי בישראל, **משואה, ל"ג**, 110-138.
- ברוטין, ב' (2011). "תמונה שווה אלף מילים": הוראת השואה באמצעות יצירות אמנות. בתוך: נ' דוידוביץ וד' סואן (עורכים), **זיכרון השואה - סוגיות ואתגרים**. ירושלים: אריאל, עמ' 302-312.
- Amishai-Maisels, Z. (1993). **Depiction and interpretation: The influence of the Holocaust on the visual arts**. Oxford: Pergamon.
- Blatter, J., & Milton, S. (1981). **Art of the Holocaust**. New York: Rutledge.
- Costanza, M.S. (1982). **The living witness**. New York: The Free Press.

קליי. ב-1933 עלה לארץ ישראל והתיישב בירושלים. הוריו, אחיו ואחיותיו ניספו בשואה. בשנות הארבעים של המאה העשרים ארדון עמד בראש בית הספר לאמנות "בצלאל". ב-1954 זכה בפרס אונסק"ו, ב-1963 זכה בפרס ישראל וב-1974 הוענק לו תואר יקריר ירושלים. ארדון נפטר ב-1992 בירושלים.

במבט ראשון היצירה **רכבת המספרים** נראית מופשטת לחלוטין, כאשר בחלקה העליון אוסף של צורות וכתמי צבע עזים שהשולט בהם הוא הצבע האדום, ובחלקה התחתון אוסף של צורות קוויות קצרות ומקבילות. אולם במבט ממוקד יותר ביצירה נראה בצד ימין למטה עיגולים המקושרים עם קווים אופקיים ושורות רבות של מספרים לרוחב כל החלק התחתון של היצירה. בהתבסס על שם היצירה **רכבת המספרים**, נוכל לפענח את צורת קרונות הרכבת החתומים על-ידי לוחות החבויים בין הצורות הצבעוניות. כתמי הצבע מאיימים והצבע האדום מסמל דם. התיאור מתייחס לרכבות המוות שהובילו את היהודים למחנות הריכוז וההשמדה בהם רבים מצאו את מותם והבודדים שהושארו כאסירים סומנו במספר המקועקע על אמת ידם.

ב. מהלכה למעשה - מהתבוננות ופרשנות ליצירה בסדנת האמנות

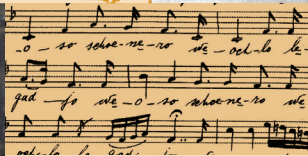
1. ניתן לחפש באינטרנט תמונות, סרטונים ודימויים העוסקים בנושא הרכבת כדימוי באמנות, "מסע", "נדודים" או "חוויות היחיד בתוך הקבוצה ברכבת" וכד'.
2. לאחר בחירת דימוי אחד ניתן לעבד אותו באופן דיגיטלי ליצירה חדשה שתייצג את עמדתו של התלמיד ואת המסר האמנותי-חברתי שברצונו להעביר.
3. לאחר סיום התהליך היצירתי חשוב להקרין את עבודות התלמידים על מסכי הקרנה בבית הספר ולצרף להן טקסט מילולי המסביר ומלווה אותן.

דער
קאנצערט
געזען
ווערט
אין פראגראם:
סמאנאשער ארעסטער
וויפטריטן פון ארטיסטן
אלהעם-כארעשטערע

יוצרים ויצירותיהם בתחום המוסיקה

[...] שרנו. השיר ליכד אז את נשמותינו, רומם את רגשינו וחישל את שרירינו. גם בשוררנו שיר תוגה. הנוגה פיתח בנו שנאה וחרון - רגשות בריאים שקראו לפעולה, לנקמה! החיים היומיים של היהודים בגטו, לכל תופעות הלוואי שלהם - כגון: סוהר, מיתה, עבודת כפיה, גסטאפו, נוגשים יהודים, הווי פנימי וכן הלאה - משתקפים בפולקלור דמים זה, שמתוך כך יסייע להיסטוריון ולחוקר וכן לקורא בעתיד להגיע עד נבכי נשמתה של האומה.

(שמריהו קצ'רגינסקי, שירי גטו וילנה, 1945)

רקע

המוסיקה שנבחרה לערכה כוללת מגוון יצירות ושירים מסוגות שונות, המתאימים מבחינת הרקע, התוכן והמסר לתלמידי החטיבה העליונה.

המוסיקה - השירה והנגינה - תופסת מקום נכבד בחיי היומיום, במעגל השנה ובמעגל החיים, והיא ביטוי לזמן, לנפש ולקורות העיתים כבני אנוש וכבני האומה היהודית. בתקופת השואה הופכת המוסיקה, לראשונה בהיסטוריה, להיות חלק מתהליך ההשמדה, ויחד עם זאת היא גם מצילת חיים.

הפעילות המוסיקלית לפני השואה, במהלכה ואחריה, כוללת יצירות אמנותיות רבות ומגוון של שירים, המבטאים במילים ובמנגינה את תמצית המאבק הנפשי והפיזי, את הצורך לזכור את החיים היהודיים לפני השואה ואת חשיבות הנצחה לדורי דורות.

השירים המובאים כאן מתארים את מכאובי הפרט והכלל, את העידוד ואת הקריאה לנקמה. הם מחזקים את כוחות הנפש ורוויים בביטחון, בתקווה ובנחמה. יש בהם גם תיאורי מקומות ודמויות, והם מהווים תיעוד והנצחה ומקור ללכידות במהלך השואה וגם לאחריה. היצירות האמנותיות המופיעות כאן, המיועדות להרכבים כליים וקוליים שונים, משקפות את רוח היצירה הרוחנית שלא נפסקה גם בעת המלחמה, את העמידה הרוחנית ואת הצורך לשמור על צלם אנוש על אפו ועל חמתו של הצורך. מובן שלצד השירים והיצירות מופיעות גם עדויות בנושא הביטוי המוסיקלי.

למוסיקה יש, אם כן, תפקיד נכבד בעיצוב הזיכרון של הפרט והכלל, ולכן כל ביצוע וכל עיון ברפרטואר זה מהווה נדבך בשימורו ובהנצחת יוצריו. גם אם אין אנו יודעים מי המחברים, אם לא תמיד ידועות נסיבות היצירה ואם היצירות והשירים על מילותיהם ולחניהם הם פשוטים ונעדרי תחכום - תפקידנו הוא להחיות אותם ולספר עליהם לדורי דורות.

בישראל לא נעשה עד כה איסוף מקיף של הרפרטואר הזה, וגם היצירה המוסיקלית והספרותית המקורית נתנה פחות ביטוי להנצחה. לכן עלינו לעודד את התלמידים להכיר את הרפרטואר, לבצע אותו ולקבל ממנו השראה ליצירת מוסיקה מקורית, שהרי "בזכירה סוד היצירה".

- הפנמה והטמעה של נושא השואה באמצעות המוסיקה.
- חשיפת החיים המוסיקליים בשואה הן כביטוי לעמידה הרוחנית והן כדרך של יצירה וביטוי של הכלל ושל הפרט.
- התנסות בהאזנה ליצירות מוסיקליות ופיתוח מיומנות של ניתוח המוסיקה והבנתה בהקשרה התרבותי, החברתי וההיסטורי, וכן פיתוח יכולת יצירה עצמאית.
- בחינת תרומתה של המוסיקה לעיצוב הזיכרון של השואה.

נגני רחוב בוורשה
ארכיון תצלומים, יד ושם, ירושלים

זיכרון כתיעוד וכהשראה בתחום המוסיקה

מוסיקאים יהודים באוקראינה, 1912
ארכיון תצלומים, יד ושם, ירושלים

אוהבים תחת מטריה במזג אוויר סגרירי, ולמרות הקור, הבוץ והרטיבות הם מרגישים בטוחים ומוגנים בזכות אהבתם זה לזה. המסר שהשיר מעביר לנו, שהאהבה מנצחת את הקשיים ואת אי הנעימויות בחיינו, הוא כנראה הסיבה לכך שהשיר היה אהוב ופופולרי מאוד בגטו טרזין והושר אין ספור פעמים. למרות תיאור השלוליות, הגשם והקור, שאינם נעימים לדמויות שבשיר, המנגינה שמחה וקליטה, ומסמלת את האופטימיות למרות הקשיים.

3. העיירה בוערת

המילים והלחן של השיר **העיירה בוערת** חוברו על-ידי מרדכי גבירטיג (1877-1942) בשנת 1938. השיר חובר לאחר פיגרום בעיירה פשיטיק שבפולין. התיאור של הרס העיירה, הפגיעה בבני הקהילה ותחושת האבדון, הכאב והיאוש מהווים מעין נבואה לעתיד להתרחש זמן קצר אחר כך. ואולם, לא רק העיירה בוערת. האש משמידה את העיירה וממשיכה לסכן את סביבתה בהשמדה טוטלית, תוך הבלטה של חוסר האונים מול המוות הנורא. גם המנגינה, המאופיינת בעלייה הדרגתית עד לצלילים גבוהים יוצרת רושם שמדובר בצעקת שבר של ממש ובקריאה נואשת להצלה. השיר מסתיים בתחושה של ייאוש. השיר התקבל תחילה בקרקוב, עירו של גבירטיג, אך מהר מאוד הפך לנחלת הכלל והושר בכל ריכוזי היהודים לפני המלחמה וגם במהלכה, בגטאות ובמחנות.

תקצירי היצירות

1. הדרך הנצחית

דרמה מוסיקלית שחברה ב-1936 על ידי פרנץ ורפל (1890-1945) וקורט וויל (1900-1950), שני יהודים שהיגרו מגרמניה בשל עליית הנאצים לשלטון. הדרמה מתארת את סבלו של עם הנצח, ומציעה את הפתרון הציוני לחוסר הישע והנדידה, אולי כתשובה לעלייתו של היטלר לשלטון. השילוב בין העבר הרחוק וההווה מתבטא בסיטואציה הקשה שבה נמצאים בני הקהילה, אשר משקפת את הגורל החוזר של העם היהודי.

היצירה **הדרך הנצחית** מבוססת על תמונות ועל טקסטים מקראיים, ומספרת על חברי הקהילה הנמלטים בעת פוגרום ומוצאים מחסה בבית כנסת. במהלך הלילה שבו הם שוהים במקום, בני הקהילה מתפללים, מתווכחים ומביעים את תחושותיהם ודעותיהם. הדמויות הסטריאוטיפיות הללו, שאין להן שמות, משקפות מגוון של שכבות ודעות בחברה המודרנית, והן משולבות עם דמויות מן העבר, נביאים ומלכים. בולטת דמותו של רב הקהילה. הוא מוביל את אנשי קהילתו במסע היסטורי, קורא את סיפורי התנ"ך ומנסה לעודדם ולהפיח בהם תעצומות נפש ושותפות גורל. בשיא הדרמה חוברות שתי העלילות, מהעבר ומההווה, ובמקביל לחורבן בית המקדש מתקבלות ידיעות על גורלו המר של בית הכנסת והלכודים בתוכו. סיום היצירה מדגיש את נצחיותו של העם היהודי.

ביצירה ארבע מערכות, בכל אחת מגוללים סיפוריהם של כמה דורות. הטקסט מכיל קטעי פרזא וכן קטעים ממושקלים, והוא מבוצע בשירה ובנגינה. התזמור עשיר ומשלב בין סולנים וקטעי מקהלה. המוסיקה מכילה ציטוטים של מנגינות מסורתיות מן התפילה. אחדות מן המנגינות מכונות "מנגינות מסיני" בשל הדעה שהן עתיקות מאוד, ומהוות חלק מן הליטורגיה של קהילות אירופה במשך מאות שנים.

2. תחת המטריה

מילותיו ולחנו של השיר המוכר **תחת המטריה** חוברו על-ידי קרל שוונק (1917-1945) בצ'כיה, לפני המלחמה. השיר מספר על זוג

4. לא צימוקים, לא שקדים

השיר **לא צימוקים, לא שקדים** חובר בגטו לודז' על-ידי ישעיהו שפיגל (1906-1990) ודוד בייגלמן (נרצח ב-1945). שפיגל חיבר את המילים לאחר מותה של חווה, בתו הקטנה, בגטו. השיר שובץ במחזה שהוכן לכבוד פתיחת בית התרבות בגטו, ואולם מיד לאחר ביצוע הבכורה אסר ראש היודנראט, מרדכי רומקובסקי, על ביצועו, כיוון שחשף את המציאות הקשה של חיי היומיום בגטו. למרות זאת השיר היה מוכר היטב ליושבי הגטו והושר בהזדמנויות שונות. השיר הוא מעין שיר ערש, שתחילתו מזכירה שיר ערש ישן ואידילי מלפני המלחמה - צימוקים ושקדים - והמשכו מבושר רע ומתאר חוסר ודאות, פחד וסכנה. המנגינה מעניקה לנו, מצד אחד, תחושת ביטחון, אך מצד שני, באמצעות המנגינה היורדת והאופי העצוב, היא רצופה בתחושות של ייאוש וחוסר אונים.

5. חלום

אברמק קופלוביץ (1930-1944) היה ילד בגטו לודז'. הוא כתב יומן בו תיעד את החיים בגטו, ואף הוסיף ציורים ושירים. הוא נרצח באושוויץ. אביו ששרד את המלחמה מצא את מחברת השירים אך לא אמר עליה לאיש. הוא נישא שוב ועלה לארץ. עם מותם של האב מנדל, ושל חיה גרינפלד אשתו, מצא בנה של חיה, אליעזר גרינפלד-לולק, שבעצמו היה ילד ששרד את אימת השואה, את מחברת השירים.

אברמק והוריו ארכיון תצלומים, יד ושם, ירושלים

עירית עמיאל תרגמה את השירים מפולנית לעברית.

בשנת 2004 מצא אורי מייזלמן את ספר השירים ויחד עם אוהד קוסקי ורועי הדס, חבריו ללהקת "קרח תשע", ועם מוסיקאים נוספים, הלחינו את השירים והוציאנו אותם באלבום בהוצאת תנועת "הנוער העובד והלומד". השיר שלפנינו הוא אחד מהם. בשיר מתאר אברמק את העולם הגדול והעשיר, את דמויות המופת שעליהם למד בבית הספר לפני המלחמה, ואת שאיפותיו לראות את העולם ולהינות מיופיו. הקו העולה של המנגינה מבטא את המעוף והריחוף ואת הרצון לעלות ולהתרחק מן המציאות של הגטו.

6. שקט שקט (פונאר)

שמרקה (שמריהו) קצ'רגינסקי (1908-1954) ונוח וולקוביצי (נפטר במחנה באסטוניה סמוך לסיום המלחמה) חיברו את המילים לשיר שהלחין אלכס (לימים אלכסנדר תמיר [נ. 1932]), בנו של נוח, לקראת תחרות בגטו וילנה, בשנת 1943. השיר מספר על רצח אלפי יהודים בבורות בפונאר, ליד וילנה בשנת 1941. ב"מסווה" של שיר ערש, האם פונה לבנה ומספרת לנו את הקורות אותה ואת סביבתה. ואולם למרות הסבל הבלתי נגמר, העצב והייאוש, גם כאן מובעת נימה אופטימית בסוף השיר, שכן בסופה של המלחמה יגיע החופש. את הצער והסבל מבטאת האם באמצעות המנגינה היורדת והמסתובבת סביב עצמה.

7. מרש טרזין

המילים והמנגינה של השיר **מרש טרזין** חוברו על-ידי קרל שוונק (ראו לעיל), כקטע ממופע הקברט "כרטיס האוכל האבוד", המספר את קורותיו של מי שאיבד את כרטיס המזון שלו, ולכן נמנעת ממנו

הארוחה היומית במחנה. מובן שהוא צפוי לרעב ואפילו מוות, והוא מנסה להתמודד עם המצב בדרכים שונות. מופע הקברט הסטירי התקיים בגטו טרזין במהלך שנת 1942, וזכה להצלחה רבה. השיר אמנם מתאר את תלאות הגטו, אך לא נעדרת ממנו התקווה לימים טובים יותר, לחורבנו של הגטו ולצחוק שיהיה מנת חלקם של השורדים. גם המנגינה משקפת את המצב בגטו. באמצעות קו סטטי ומרווחים קטנים מתוארים הסבל והצער, אך הפזמון החוזר הוא קופצני, מהיר ומלא שמחה. עם הזמן הופרד השיר מן הקברט, הפך להמנון הגטו והושר בכל המופעים וההתכנסויות.

אם נרצה נתגבר, יד ביד ולב אחד
אך יבוא היום חבריא אשר בו נצא לדרור

גם בזמן קשה הצחוק עוד בלבנו.
נארוז את חפצינו והביתה נחזור.

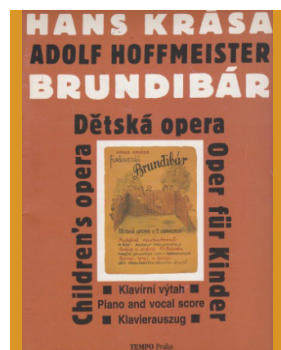
ממקום למקום מדי יום צריך לנדוד
אם נרצה נתגבר, יד ביד ולב אחד

רק שלושים מלים מותר לנו לכתוב.
על חורבות הגטו, יחד עוד נצחק.

תרגום - יגאל שחר ומאיה שביט

8. ברונדיבר

אדולף הופמייסטר (1902-1973) והנס קראסה (1899-1944) חיברו ב-1938 את אופרת הילדים **ברונדיבר**, המיועדת לביצוע של ילדים עבור ילדים, ומספרת על המאמצים שמשקיעים ילדים כדי להביא תרופה לאימם החולה. בדרכם הם נתקלים במכשולים רבים וגוברים על כולם, ובכך מוכיחים שהנחישות משתלמת ובסופו של דבר, הטוב מנצח. האופרה מורכבת מקטעי דקלום ושירה, ומבוצעת על-ידי סולנים ומקהלת ילדים. במהלך שנת 1943, בוצעה האופרה על-ידי הילדים

תמונת השער של ספר התווים ברונדיבר ארכיון תצלומים, יד ושם, ירושלים

בגטו טרזין למעלה מ-50 פעם. הילדים הופיעו גם בפני משלחת של הצלב האדום שביקרה בטרזין, וכן צולמה עבור סרט תעמולה שהפיקו הנאצים כדי לפרסם את ה"הומניות" שלהם ואת התנאים הטובים להם "זוכים" האסירים בכלל והילדים בפרט בגטו טרזין (שהיה "גטו לדוגמה").

9. המנון הפרטיזנים ביוון

המנון הפרטיזנים ביוון מושר ביוונית ומתובל גם במילים אחדות בעברית ("גרמנים"). לא ידוע מי חיבר את המנון. תוכנו מנציח פעולה נועזת של הפרטיזנים היהודים ביוון. זכר לשמונה פרטיזנים יהודים-יוונים שנפלו בפעולה נגד הגרמנים מופיע בשורת הטקסט "במדרון בחורינו נפלו", ומעיד על חלקם של פרטיזנים אלה במלחמה נגד הגרמנים. אופיו של המנון הוא קצבי ונמרץ, והמנגינה מעצימה זאת בעיקר באמצעות מקצבים האופייניים לשיר לכת.

10. הסוסים המזמרים

השיר **הסוסים המזמרים** חובר על-ידי אסירות שהיו כלואות במחנה רייסק, שהוא מחנה-בת של אושוויץ. בשיר מתוארת העבודה

14. בלדות מאוטהאוזן

מילותיהם של השירים באוסף **בלדות מאוטהאוזן** חוברו על-ידי יעקב קמבנליס (1922-2011), מיוון, שהיה ניצול ממחנה מאוטהאוזן. ספרו "מאוטהאוזן", המבוסס על רשמיו וחוויותיו מן המחנה, הוא השראה לאסופת שירים שחיבר ב-1963, בהם הוא מבטא באופן תמציתי את תחושותיו ודעותיו. קמבנליס מסר את השירים למלחין היווני מיקיס תיאודורקיס (נ. 1925) אשר הלחין להם מנגינות.

15. אל מלא רחמים ו-קדיש לקורבנות השואה

זוהי תפילה לעילוי נשמתם של נפטרים. היא מופיעה לראשונה בספרות התורנית באמצע המאה ה-17, ומאז עברה גלגולים ושינויים. נוסח מיוחד לזכר קורבנות השואה חובר כבר במהלך השואה. לאחר מכן חוברו גרסאות רבות, השונות זו מזו בעיקר בפרוט דרכי הרצח (שנשרפו, שנחנקו) ובאזכור משתפי הפעולה עם הנאצים. הגרסה שהתקבלה נאמרת בבתי הכנסת ובהתכנסויות שונות ביום הכיפורים, ביום הקדיש הכללי, ביום השואה ובאזכרות המתקיימות לזכר קדושי הקהילות שחרבו. מנגינת אל מלא רחמים, כפי שמושרת בפי יהודי אירופה, היא כנראה עתיקה מאוד. היא מושרת על-ידי החזן בלבד, ומכילה מוטיבים האופייניים למוסיקה יהודית.

16. מיין שוועסטער חיה (אחותי חיה)

השיר חובר על-ידי בינם הלר (1908-1998), משורר יהודי-פולני שכתב ביידיש. בתקופת השואה התגורר בברית המועצות וכך ניצל. הוא עלה לישראל ב-1957 והמשיך לכתוב עד יומו האחרון. הלחן חובר לפני שנים אחדות על-ידי חווה אלברשטיין (נ. 1947), זמרת ויוצרת ישראלית, והיא אף שרה את השיר. בשיר מספר המשורר על אחותו, חיה, שעוד בטרם מלאו לה 10 שנים היא טיפלה באחיה הקטנים, דאגה לכל מחסורם כשכבר לא היו הורים שידאגו להם, והקדישה להם כל דקה מחייה. גם היא, כמו ילדים רבים אחרים, נרצחה בשואה, וכל מה שנותר ממנה הוא זכר המבט בעיניה הירוקות והצמות השחורות הקלועות על ראשה.

17. פליט מגטו ורשה

פליט מגטו ורשה היא יצירה לתזמורת, קריין ומקהלת גברים, מאת ארנולד שנברג (1874-1951). היצירה נכתבה ב-1946, מיד לאחר המלחמה, על-פי עדויות מפי ניצולים שהגיעו לאחר המלחמה לארצות הברית, וכן בהשראת מכתב שהגיע אל המחבר מאירופה. היצירה שהיא קצרה יחסית, מתארת את גורל היהודים במחנה עבודה/השמדה. ניתן לשמוע את הפקודות בגרמנית, את זעקות האסירים המעונים, ולבסוף את הדקלום של תפילת "שמע ישראל". ביצירה קטעי שירה ודקלום בשלוש שפות: אנגלית, גרמנית ועברית. התיאור שבפי אסיר המחנה

מודעת קיר בה מודיעים על קיום קונצרט באולם הקטן, וילנה, פולין ארכיון תצלומים, יד ושם, ירושלים

תזמורת המחנה מנגנת, יאנובסקה, פולין ארכיון תצלומים, יד ושם, ירושלים

המשפילה של האסירים שנרתמו לעגלות וכך העבירו חפצים וחביות של מי-שופכין בתוך המחנה. במצב זה, שבו האדם מושפל ונאלץ לתפקד כבהמת משא, מה שנותר הוא לשיר ולצחוק בצחוק מר, ואת זאת מבטא השיר. מנגינת השיר מבוססת על שיר עם פולני, והקצב שלה מותאם לצעידיה מתונה האופיינית להליכה תוך נשיאת משא כבד.

11. אני מאמין

המילים הן החלק השנים-עשר מתוך י"ג עיקרי האמונה שחובר על ידי ר' משה בן מימון במאה ה-12. חלק מולחן זה עוסק באמונה הבלתי מעורערת בביאת המשיח. בזכות תוכנו ובזכות הלחן, המשלב צער על התמהמהות המשיח עם אופטימיות ותקווה לגאולה, הפך עיקר זה להיות החלק המפורסם ביותר מתוך שלושה עשר העיקרים.

הלחן חובר על ידי ר' עזריאל דוד פסטאג, חזן מחסידי מודז'יץ, שהובל ברכבת עם רבים אחרים, בדרכם האחרונה מוורשה לטרבלינקה. הוא שר את המנגינה בלחן הזה, שסחף את יושבי הקרון, ואז אמר: "את מחצית חלקי בעולם הבא אני מוסר למי שיביא את המנגינה לרבי". שני צעירים קפצו מן הקרון, אחד ניצל ובדרך לא דרך הגיע הלחן לאדמו"ר של חסידות מודז'יץ שישב באותו זמן בארה"ב. הניגון נקלט מיד והתפשט בכל קהילות ישראל.

12. איך על אחי

הרב חיים סבתו (נ. 1952) הוציא לאור בשנת 2008 את ספרו "בואי הרוח", בו מופיע השיר **איך על אחי**. יהודה קדרי (נ. 1942) חיבר את המנגינה לשיר בשנת 2010. זוהי קינה על הנרצחים בשואה, והיא מתובלת במילים ובביטויים מן המקרא, מן התלמוד ומן המדרש. המנגינה מעצימה את הדרמטיות של השיר באמצעות משפטים ארוכים, מוטיבים המזכירים ניגוני תפילה וחזרות רבות.

13. אפר ואבק

יעקב גלעד (נ. 1951) ויהודה פוליקר (נ. 1950), שניהם בני הדור השני לניצולי שואה, חיברו את המילים והלחנים לאלבום השירים "**אפר ואבק**", המוקדש לשירים שנושאים שואה. השיר "אפר ואבק" חובר ב-1988, והוא מבטא את תלשותם של הניצולים ואת החיפוש אחר ילדותם שאבדה.

19. מן הדלקה היא

שיר שכתב המשורר חיים גורי (נולד ב-1923) בשנת 1954 והולחן על-ידי חנה בראון ב-2013. השיר **מן הדלקה היא** יוצר קשר ישיר בין קורבנות השואה ובין דור הפלמ"ח, דור מקימי המדינה. הוא מחבר את חללי השואה עם חיילי מלחמת העצמאות, וכך האש ב"העיירה בוערת", המכלה את העם היהודי בגלות, היא הלפיד הבוער ההולך בראש מחנה הגבורה, התקומה, הנקם והתקווה בארץ ישראל. גם המנגינה נותנת ביטוי לקשר זה ומעצימה את גבורת הלוחמים על רקע המורשת ההיסטורית של העם היהודי.

20. חלוצים אנו

שיר שנכתב על-ידי שמרקה קצ'ריגנסקי (1908-1954) במחנה עקורים באוסטריה והועלה על הכתב בתקופת שהייתו בפריז, ב-1946. את הלחן חיבר דויד בוטוויניק. השיר מתאר את ניצולי הגטאות והמחנות, את עמידתם וגבורתם, ומעודד אותם לבנות את חייהם מחדש כחלוצים בארץ ישראל. גם המנגינה היא אופטימית, רצופה בתבניות מוסיקליות של שיר לכת, נמרצת ואפילו שמחה.

21. פולונז לפסנתר

זוהי יצירה לפסנתר שנמצאה באוסוויץ לאחר המלחמה. המחבר לא ידוע, אך היה זה בוודאי מוסיקאי מחונן, שהיצירה הזו, לצד יצירות קצרות אחדות נוספות שנמצאו, הן כל עזבונו. התווים נמצאו על-ידי מנצח תזמורת אושוויץ ששרד, שמעון לקס. הוא טיפל בכתב היד שהיה במצב גרוע, הצליח לשחזר חלק נכבד מן היצירה והוסיף קטעים משלו. היצירה **פולונז לפסנתר** מבוצעת על-ידי הפסנתרנית סוזן איישייד, שרואה בביצוע יצירות מסוג זה אקט של שליחות וביטוי להעברת הזיכרון ומורשת התרבות של היהודים שנספו בשואה, למען דורות הבאים.

הוא באנגלית, הפקודות הן בגרמנית, והתפילה, כמובן, בעברית. בנוסף לקולות השרים ומדקלמים משתתפת גם תזמורת, התורמת ליצירת אווירת האימה, הפחד והמוות. היצירה מבוססת על רעיון מוסיקלי חדשני, פרי המצאתו של שנברג, שעל פיו היצירה מבוססת על מערכת של 12 צלילים, החוזרת בווריאציות שונות לאורך כל היצירה. שיטת הלחנה זו, המיוחדת לשנברג ולתלמידיו, מכונה "דודקפוניה".

18. הליכה לקיסריה (אלי אלי)

מילות השיר **הליכה לקיסריה** נכתבו ב-1942 על-ידי חנה סנש (-1944) ב-1921 בקיבוץ שדות ים שליד קיסריה, בטרם יצאה לשליחות בהונגריה ממנה לא שבה. זמן מה לאחר מכן הלחין דוד זהבי (1910-1977) את המנגינה, והשיר הפך להיות אחד השירים המוכרים והמבוצעים ביותר. זהו שיר קצר, מעין תפילה, שבה מבקשת המשוררת לשמור על הנופים המוכרים לה, על השלווה והתמימות של הטבע ועל התקווה והאושר הרגעי ש"לא יגמר לעולם". לאחר השואה חיבר המוזיקאי משה הוך (1920-1998) מילים אחרות למנגינה המוכרת: "שלא יחזרו לעולם גטאות ומחנות [...]". הוא מונה את שמותיהם של מחנות ההשמדה, ותפילתו - "עזור לעמנו, עזור לילדינו".

שיעור במוסיקה בב"ס יהודי בפולין, 1945-1947
ארכיון תצלומים, יד ושם, ירושלים

יחידת הוראה מספר 1 זיכרון והנצחה

1. ארנולד שנברג / הפליט מגטו ורשה, אופ. 46.

ארנולד שנברג נולד בווינה בשנת 1874 למשפחה יהודית. בתחילת דרכו ניגן בצ'לו ובוויולה, וב-1908 החל להלחין יצירות המבוססות על שיטת 12 הצלילים, שיטה ייחודית הנמנעת מהדגשת הצליל המרכזי. עם עליית הנאצים לשלטון היגר שנברג לארצות הברית, שם המשיך בהלחנה. היצירה הפליט מגטו ורשה, שהטקסט והמוסיקה שלה חוברו על-ידי שנברג, ומתארת את הזעזוע שלו ממוראות השואה, הולחנה ברוח השיטה הזו. שנברג הלך לעולמו ב-1951 בלוס אנג'לס.

האזנה מקדימה לדקה הראשונה של היצירה. התלמידים מתבקשים לתאר מה הם שומעים, לתאר את האווירה ואת התחושות שהמוסיקה יוצרת אצלם.

הקניית ידע: הרקע לכתיבת היצירה, תמצית הסיפור, רקע על המלחין. המשך האזנה תוך עיון בטקסט המתורגם לעברית.

ניתוח היצירה: היצירה מתארת בהבעה ישירה וחסרת פשרות את גורל היהודים על-פי עדויות ששמע שנברג מפי ניצולים על מה שהתרחש בגטו ורשה, ועל-פי מכתב שהגיע אליו. היצירה מתחלקת לשלושה חלקים, הנבדלים זה מזה במהירויות שלהם, והם מנוגנים ללא הפסקה. החלק הראשון הוא מהיר ונמשך עד מעשה ההכאה של החייל. החלק השני, האיטי, מתאר את מצב המוכים. לאחר קטע הספירה, שהוא מעין מעבר, מופיע החלק השלישי, הקטע של "שמע ישראל".

היצירה מבוצעת על-ידי קריין, תזמורת ומקהלת גברים. תפקיד הקריין כתוב בסגנון דקלום תזמורתי (שירה-דיבור - שפרכזנג [Sprechgesang]). הקראת המלל נעשית בגובה צליל המסומן על שורה אחת. סגנון זה דורש דיוק והקפדה על גובה הצלילים, וכן טכניקה של הפקה קולית שאינה אופיינית לשירה, ושאינה מעיבה על נגינת התזמורת. שנברג השתמש בסגנון זה גם ביצירות אחרות שלו. התזמורת ממחישה את הטרגדיה המתוארת בתמליל ומשלימה את תפקיד הקריין בחלק תזמורתי אינטנסיבי ומורכב. התזמור חסכוני ושקוף. תפקידי כלי הקשת מחולקים לקולות רבים מן הרגיל, וכן תפקידי כלי ההקשה, שמספרם מוגדל.

החומר הצלילי הבסיסי מוצג מיד בהתחלה, בתרועת החצוצרות, המבססות את אווירת השלטון הצבאי, והוא מודגש שוב במקלה החד-קולית בשירת "שמע ישראל" בסוף היצירה. שיא היצירה נבנה כאשר החייל הנאצי פוקד להתחיל בספירת הקורבנות היהודים. המהירות מואצת, העוצמה מתגברת ומגיעה לשיא המוליך לתפילת "שמע ישראל" בפי מקהלת גברים, באוניסונו (צליל זהה - Unison).

אינני מסוגל לזכור את הכל הייתי חסר-הכרה כנראה רוב הזמן.

הרעדה בבסיס ובקלרינטים על המילים "חסר הכרה".

אני זוכר רק את רוממות הרגע שבו כולם החלו לשיר תפילה נושנה, שהייתה שכוחה שנים כה רבות - אמונה נושנה...

מנגינת "שמע ישראל" שתופיע בשלמותה בסוף היצירה, מנוגנת כאן בקרן.

אינני זוכר איך הגעתי למטה, לחיות בביבי השופכין של ורשה זמן כה רב [...] היום החל כרגיל, השכמה כששרר עוד חושך. "לצאת!" בין אם ישנת, או אם דאגות הדירו את שנתך כל הלילה; הפרידו אותך מילדך, מאשתך, מהורייך, בלי לדעת מה ארע להם [...] ואיך אפשר לישון?

הקריין פותח ולאחריו תרועת חצוצרה. לפני המילה "לצאת" נשמע צליל פתאומי וחזק. הכינורות מסמלים את הפרידה מהמשפחה. צלילים צווחניים ומקצב עצבני מבטאים את הדאגה לגורל המשפחה.

ושוב חצוצרת. "החוצה! הסמל עוד יכעס!" הם יצאו. אחדים לאט לאט: הזקנים, החולים [...] אחדים בזריזות עצבנית [...] הם חוששים מן הסמל. ממהרים ככל יכולתם. לשוא! יותר מדי רעש. יותר מדי רחש. ולא די מהר.

מוטיב התרועה ודרדור התוף הצבאי מסמן את כניסת החייל הנאצי. הנקישות של הקשתות ממחישות את הצעדים ההססניים של החלשים והחולים.

הסמל אז שואג: "הקשב! עמוד דום! למהר! או שמא עלי לעזור בקת הרובה? [...] נו, טוב, אם אתם דווקא רוצים"

מקצבים מהירים ולא סדירים מבטאים את הניסיון להאיץ את הקצב. צלילים צווחניים מדגישים את האיום להשתמש בקת הרובה.

הסמל ופיקודיו מכים את כולם. צעיר או זקן, חזק או חלש, אשם או חף מפשע.

הצלילים הרוטטים בעוצמה חזקה מאוד מדגישים את המכות.

הכאיב לי לשמוע אנחות וקול בכי [...] שמעתי למרות שנחבלתי קשות. כה קשות עד שבלי דעת נפלתי, כמו כולנו, בלי יכולת לקום. ואז הוכינו בראש.

החצוצרות והאבובים מנגנים ביחד צלילים יורדים המבטאים אנחות כאב, וקפיצות צורמניות מתארות את המכות ולאחריהן רטט המבטא כאב וסבל.

כנראה התעלפתי. פתאום שמעתי חייל שאמר: "כולם פה מתים!" והסמל אז ציווה לסלק את כולנו.

שקט מוחלט ואחריו תנועת ירידה.

שכבתי בצד חצי מעולף. סביב היה שקט מוחלט. ופחד. וכאב. ושמעתי את פקודת הסמל: "לספור!"

הרעדה צווחנית מדמה את הפקודה של הסמל.

הם התחילו לאט ובלי סדר: "אחת. שתיים. שלוש. ארבע..."

"הקשב!" צעק הסמל שוב. "למהר! להתחיל שוב מהתחלה! בתוך דקה"

2. יעקב גלעד ויהודה פוליקר / אפר ואבק

יעקב גלעד ויהודה פוליקר הם בניס לניצולי שואה. אמו של גלעד, הלינה בירנבאום, ילידת ורשה, איבדה את משפחתה במחנה ההשמדה מיידנק. היא נשלחה לאושוויץ, ובגיל 15 צעדה בצעדת המוות. אביו של פוליקר איבד את כל משפחתו באושוויץ. בעקבות הסיפורים המשפחתיים, המחברים מבטאים בשירים את תחושותיהם כבני הדור השני לניצולי שואה. שירים אלה כונסו באלבום "אפר ואבק" שיצא בשנת 1988. השיר "אפר ואבק" הוא אחד מהם.

האזנה מקדימה לשיר: התלמידים מתבקשים לתאר מה הם שומעים, לתאר את האווירה ואת התחושות שהמוסיקה יוצרת אצלם.

הקניית ידע: רקע על המחברים, רקע היסטורי על המחנות. המשך האזנה תוך עיון בטקסט.

ניתוח השיר: בשיר שני בתים, בכל בית שמונה שורות, ופזמון בן ארבע שורות החוזר אחרי כל בית. לאחר הפזמון השני מופיעות שלוש שורות הפותחות במילה "מי", ולאחר הפזמון החוזר השלישי מופיעה עוד שורה. השיר פונה אל אישה קטנה שילדותה אבדה, והיא חוזרת למחוזות ילדותה ולזיכרונות הרחוקים. ואולם, הזרות והניכור מכים בה, ולמרות השנים הרבות שעברו, הם לא נותנים לה מנוח. בעצם, כל חייה הם מסע ארוך וקר, והמחבר מציע לה, פעמיים, "קחי מעיל, יהיה לך קר".

מנגינת הבית נחלקת לשניים, לכל ארבע שורות מנגינה אחרת, המסתובבת סביב כצמה. גם הפזמון נחלק לשניים. המנגינה של שתי השורות הראשונות חוזרת על עצמה בשתי השורות הבאות. שלוש השורות הפותחות במילה "מי" הן במנגינה שונה, והשורה האחרונה, "קחי מעיל..." היא במנגינת שורת הפתיחה של השיר, ומחזקת את ההרגשה המעגלית.

פרשנות: כיצד מבטאת המוסיקה את הסיפור האישי של המחברים? באילו אמצעים מוסיקליים משתמש פוליקר כדי להעצים את תיאורי הנוף ואת תחושותיה של האישה? האם יש במוסיקה ביטוי לתחושותיו?

שאלות לדין: האם המחברים מצליחים להעביר את המסר של בני הדור השני? האם המוסיקה מעצימה את המשמעות של הטקסט?

שתי היצירות הן חלק מעיצוב הזיכרון, כל אחת בדרכה. האם יש להן מכנים משותפים מוסיקליים וסגנוניים?

הרחבת הידע: הסרט "בגלל המלחמה ההיא".

עלי לדעת כמה אספק לתאי הגזים! לספור!

הקשות לא סדירות היוצרות רושם של בלבול וחוסר ודאות. אקורד שקט וממושך מסיים את דברי הקריין.

הם החלו שוב, בהתחלה לאט: "אחת. שתיים. שלוש. ארבע"... ואז מהר. ויותר מהר. כה מהר עד שבסוף זה נשמע כדהרה של סוסי פרא.

המוסיקה מתחילה לאט ובצלילים נמוכים יחסית. העוצמה והמהירות מתגברים בהדרגה, עד שהתזמורת מנגנת בהרכב מלא ובעוצמה רבה. מקהלת הגברים מסיימת את היצירה.

ואז, לפתע פתאום, תוך כדי ספירה, הם החלו לשיר שמע ישראל. "שמע ישראל! ה' אלוקינו ה' אחד. ואהבת את ה' אלוקיך בכל לבבך ובכל נפשך ובכל מאודך. והיו הדברים האלה אשר אנוכי מצוין היום על לבבך, ושיננתם לבניך, ודיברתם בם בשבתך בביתך ובלכתך בדרך ובשכבך ובקומך."

פרשנות: כיצד מבטאים הצלילים את סיפורו של הפליט. באילו אמצעים מוסיקליים משתמש המלחין לתיאורם של היהודי ושל החייל הנאצי. מה מייחד את תפילת "שמע ישראל".

שאלות לדין: האם המלחין מצליח להעביר את המסר? האם המוסיקה מעוררת מחשבות ורגשות? האם ההאזנה תוך עיון בטקסט ממקדת ומחדדת את המסר?

יחידת הוראה מספר 2 היצירה גטו טרזין

קרל שוונק / המנון טרזין (פזמון)

קרל שוונק נולד בפראג ב-1917 והיה אמן רב-תחומי: סופר, מלחין ובדרן. הוא הגיע לגטו טרזין בנובמבר 1941, ותוך זמן קצר הפך להיות מוכר ברחבי המחנה. הוא החל להופיע ולביים בקברט של הגטו, ולחבר מחזות זמר שבוצעו פעמים רבות. מכיוון שהיה קומוניסט, ביטא את דעותיו גם במחזות שכתב. הוא נשלח מטרזין לאושוויץ ב-1944, ומשם למחנה עבודה נוסף. הוא מצא את מותו בצעדת המוות באפריל 1945.

אם נרצה נתגבר, יד ביד ולב אחד גם בזמן קשה הצחוק עוד בלבנו. ממקום למקום מדי יום צריך לנדוד רק שלושים מלים מותר לנו לכתוב.	אך יבוא היום חבריא אשר בו נצא לדרור נארוז את חפצינו והביתה נחזור. אם נרצה נתגבר, יד ביד ולב אחד על חורבות הגטו, יחד עוד נצחק.
---	--

המציאות הקשה מופיעה בשתי צורות: בחלק הראשון בתיאור של הגבלת התקשורת - אי אפשר לכתוב מכתבים, ובחלק השני בתיאור מציאות הפוכה בעתיד, שמתוכה אנו מבינים שבמציאות המצב הפוך. השורה הזוהה, המחברת בין שני חלקי הפזמון היא "אם נרצה נתגבר [...]". התקווה המובעת כאן היא שלא רק נצא לדרור, אלא גם נראה את מפתחם של הגרמנים, כאשר סמל המפלה הזו הוא חורבן הגטו.

אין ספק שהתיאור של "יד ביד" ו"לב אחד", לצד התקווה לחזור הביתה, הם שהמריצו את אסירי הגטו לשמור על אופטימיות, והם שנתנו לשיר את כוחו להפוך להמנון. גם המנגינה אופטימית. היא מורכבת ממשפטים מוסיקליים חוזרים, ומתבניות מקצביות נמרצות האופייניות לשיר לכת.

פרשנות: כאשר משווים את גטו טרזין לגטאות ולמחנות אחרים, האם ניתן למצא דמיון באמצעים המוסיקליים שבהם המחברים משתמשים ביצירותיהם.

שאלות לדיון: כיצד מתבטאים המסרים הגלויים והסמויים בטקסט ובמוסיקה של השיר? השיר כחלק ממופע קברט. האם אפשר למצוא רצף סגנוני ביצירותיו של שוונק מלפני המלחמה ובמהלכה?

הרחבת הידע: עיון בצירוריו של בדרין פריטה ושל אמנים אחרים שיצרו בגטו טרזין.

האזנה מקדימה לשיר: התלמידים מתבקשים לתאר את אופיו ואת האווירה שהוא משרה.

הקניית ידע: גטו טרזין כ"מחנה לדוגמה" והיצירה האמנותית שלו. מהו קברט וכיצד ניתן לשלב בו מסרים חברתיים ותרבותיים.

ניתוח השיר: זהו השיר המוכר ביותר של קרל שוונק. הוא חובר בגטו טרזין והיה חלק מן המופע הפומבי הראשון של המחבר בגטו. בזכות המילים האופטימיות ובזכות המנגינה הקצבית והסוחפת, הוא הפך לפופולרי מיד עם ביצוע הבכורה שלו, שובץ במחזות רבים ובוצע פעמים רבות במהלך מופעים שהתקיימו בגטו. עם הזמן הפך השיר להמנון הגטו. הוא הושר בציכית.

השיר מורכב מכמה בתים, המתעדים, לרוב ברמזים, את הנעשה בגטו טרזין. כאן מופיע הפזמון בלבד, המורכב משמונה שורות. הפזמון רצוף במילות עידוד, אך לא נעדרת ממנו הנימה העצובה של המציאות. המוטיב הבולט כאן ביותר הוא הלכידות, כי רק אם כולם יתאחדו אפשר יהיה להתגבר על המצב הקשה ולצחוק, לאחר שכל הזוועה שהם חווים תחלוף. הפנייה בשיר היא בגוף ראשון רבים, דבר המצביע על שיתוף מלא של המשורר עם חבריו: "נתגבר", נארוז" וכו'. הפעלים בשיר מופיעים, רובם ככולם, בזמן עתיד.

מקורות

- אברהם, ש. "גנזי ראשונים", **בטאן חסידי מודז'ץ**, ניסן תש"ע, ללא עימוד.
- אליאב, מ. **אני מאמין**. ירושלים: מוסד הרב קוק, תשכ"ט.
- הוך, מ. **קולות מתוך החושך**. ירושלים: יד ושם, תשס"ב.
- הורביץ, א. ואחרים. **מן המיצר**. תל אביב: בית לוחמי הגטאות והקיבוץ המאוחד, 1987. מהדורה ראשונה: תש"ט.
- פלם, ג. "שיר תקופת השואה - אז ועכשיו", **דוכן י"ד** (תשנ"ו), עמ' 54-61.
- פרגר, מ. **אלה שלא נכנעו**. בני ברק: נצח, תשכ"ט.
- רפאל, ח. **שירת חיים**. תל אביב: הוצאת המחבר, 1997.
- Botwinik, D. **From Holocaust to Life**. New York: League for Yiddish, 2010.
- Flam, G. **Singing for Survival**. Urbana and Chicago: University of Illinois, 1992.
- Rubin, R. **Jewish Folk Songs**. New York: Oak Publications, 1965
- אתר האינטרנט של חסידות מודז'ץ
- אתר האינטרנט "הזמנה לפיוט"
- אתר האינטרנט "לימוד השואה באמצעות אמנות"

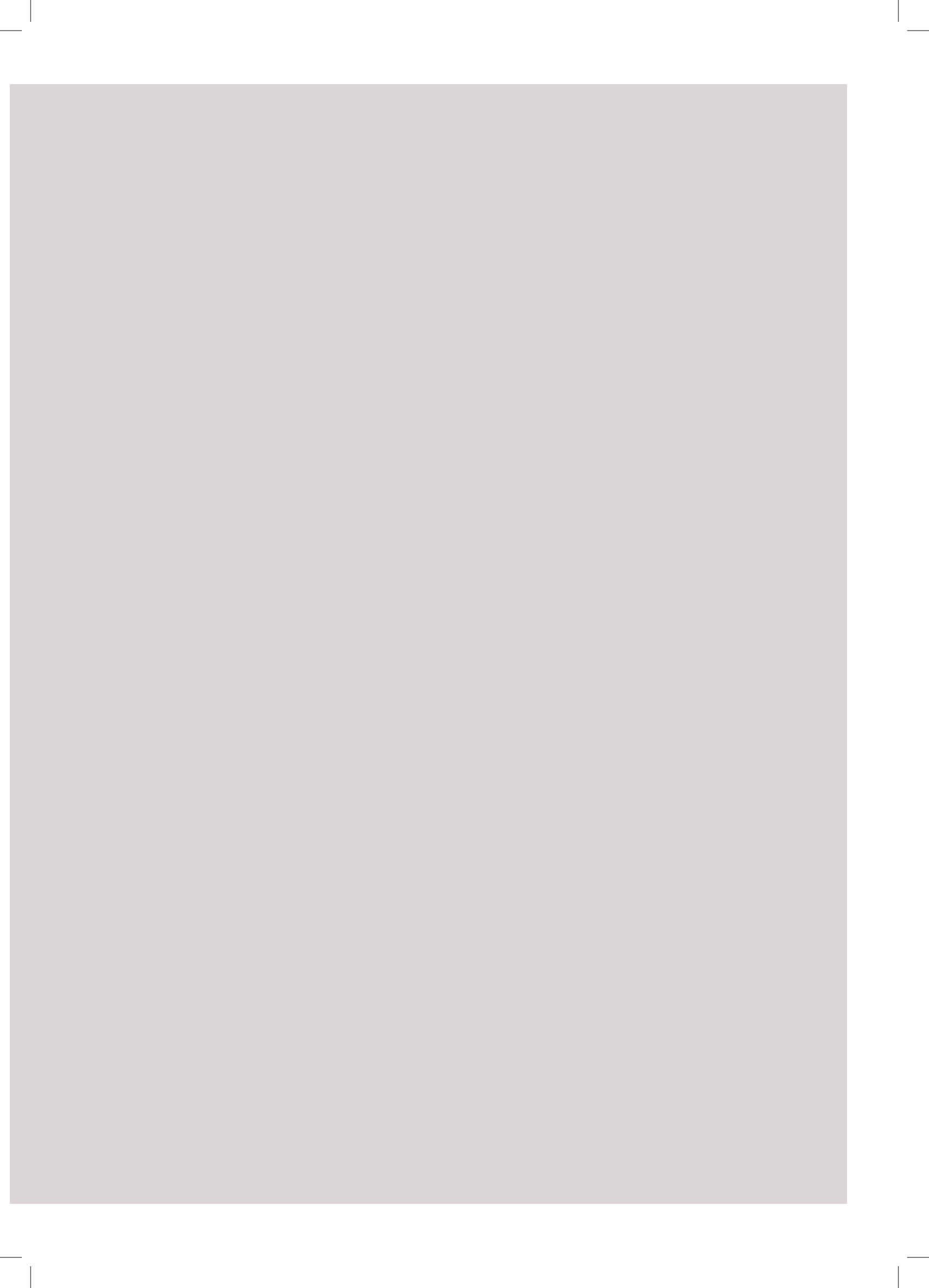
דף התווים שלקה עמו אילן רמון במסעו לחלל

חזן 31 Chad gadjo. Comp. J.E. Harsho

Larghetto.

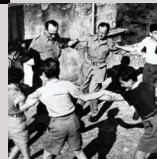
chad gad-jo chad gad-jo chad gad-jo de-sab
 bin ab-lo bis-rei sue-sei chad gad-jo
 chad gad-jo de sab bin ab-lo bis-rei sue-
 sei chad gad-jo chad gad-jo we-
 o-so schoe-ne-ro we-och-lo le-
 gad-jo we-o-so schoe-ne-ro we-
 och-lo le-gad-jo we-o-so schoe-ne-
 ro we-och-lo le gad-jo we-

דף התווים והקומפוזיציה שכתב החזן מרוקו באמסטרדם ב-1941.
 אגף הארכיונים, יד ושם, ירושלים.

יוצרים ויצירותיהם בתחום המחול

**כשאדם מת
אומרים עליו, נאסף אל אבותיו.
כל זמן שהוא חי, אבותיו נאספים בו,
כל תו ותו בגופו ובנפשו הוא נציג
של אחד מרבבות אבותיו מתחילת כל הדורות.
(יהודה עמיחי)**

רקע

עם ישראל הוא עם רוקד. למועדיו הוא נתן את השם "חגים" - רוקדים במעגל. בריקוד המעגל מתומצתת האידיאולוגיה החברתית של העם: השוויון והסולידריות. היטיב לבטא רעיון זה הבעל שם טוב שאמר כי החסידים רוקדים במעגל משום שבמעגל אין ראשון ואין אחרון, אין עליון ואין תחתון, כל אחד הוא חוליה בשרשרת וכולם שווים. המחול הוא גם כלי הביטוי של היחיד. באמצעותו ניתן לבטא את מלוא טווח רגשותיו של האדם או כדברי קהלת: "עַת לְבָכּוֹת וְעַת לְשִׁחֹק עַת סִפּוֹד וְעַת רִקּוֹד" (ספוד ורקוד הן סוגות של מחול).

עם יציאת העם לגלות יצא גם המחול איתו. בגולה הותאמו מידותיו להקשר החדש. טווח התנועה צומצם והוצפן במחוות גוף ייחודיות שבוצעו בחיי היומיום ובתפילה, המחול הוכנס פנימה אל הבית, אל בית הכנסת ואל מבני הציבור הקהילתיים. בתקופת הרנסנס, כאשר הפך העיסוק במחול לאחד מהמקצועות החופשיים, היה זה אך טבעי שיהודים רבים ימצאו בו פרנסה ויתמקצעו כרקדנים, כוריאוגרפים ומורים.

אסופה זו הבנויה ברצף כרונולוגי מ-1924 ועד היום, מאגדת לראשונה מבחר מבין יצירות המחול הרבות שנוצרו בישראל ומחוצה לה, יצירות העוסקות במחול היהודי באירופה טרום השואה, במחול בשואה, ובמחול כתגובה לשואה של שלושה דורות: דור ראשון, דור שני ודור שלישי. כמו כן מאגדת האסופה מבחר סיפורים של רקדנים וכוריאוגרפים שעסקו ביצירה ובביצוע של יצירות אלה.

טרומ השואה

שני עניינים מרכזיים מיוצגים ביצירות המחול שנוצרו בגרמניה ובישראל.

1. הגדרת זהות אתנית-יהודית. הצגה נוסטלגית של העיירה היהודית, ה"שטאטל", על טיפוסיה.
2. ביקורת חברתית כתגובה לזוועות מלחמת העולם הראשונה ולעימותים האלימים על רקע אתני-לאומי שהמשיכו אותה. הסוגה המרכזית, "מחול המוות", שעוצב בימי הביניים ואפיין את "מחול ההבעה הגרמני" (Ausdruckstanz).

שואה

עז רצוננו

הכאב להשתיק

בשיר, במחול

כדבר-מה מצחיק. (זליק ברדיטשבר)

חלק זה מתרכז בעדויות של רקדנים שחוו על בשרם את מוראות השואה במחנות המוות, שרדו בזכות הריקוד והמשיכו לרקוד בישראל. סיפוריהם מיוצגים על-ידי שני רקדנים: אביגדור רוזנצוויג ויהודית ארנון.

פוסט שואה

דור ראשון

עם תום מלחמת העולם השנייה יצרה הכוריאוגרפית אנה סוקולוב את קדיש, ריקוד אבל לזכרם של הנרצחים.

עם ישראל עסוק בבניית אומה ומנכס לשם כך את זיכרון השואה. טיפין-טיפין הופיעו יצירות בהן נעשה חיבור בין השבר לתקומה. כמו בכינוס ה-דווקא של המפעל לריקודי עם, המסכתות שנוצרו על-פי מודל מקהלות התנועה של רודולף לאבאן. משנת 1961, הזוועות המסופרות במשפט אייכמן מהדהדות במספר יצירות.

דור שני

בתקופה שנמשכה מ-1975 ועד סוף שנות ה-90, תפיסת כור ההיתוך מפנה את הזירה לטובת שיח רב-תרבותי. היחיד תופס את מקומו במרכז, החברה נדחקת לשוליים. פרץ יצירה של בני הדור השני העוסקים בחוויות האישיות שלהם, בזיכרונות השואה שהוטמעו בגופם, במשמעות מלחמת העולם השנייה על תפיסת האנושות. בתקופה זו מתחיל העיסוק בפליטות ובהגירה.

דור שלישי

נוצרים פרויקטים של איחוי, שאותם יוזמים בני הדור השלישי, נכדיהם של הקורבנות, של קציני אס-אס ושל משתפי הפעולה. הם רוקדים ביחד כדי לעשות תיקון בעולם.

המחול כמגדיר זיכרון וזהות

זיכרון דברים | צילום: מיכאל כהן; כוריאוגרף: רמי באר; ביצוע: הלהקה הקיבוצית באדיבות הלהקה הקיבוצית

תקצירי היצירות

1. מלווה מלכה

כוריאוגרף ורקדן: ברוך אגדתי (קאושנסקי) (1895-1976). אגדתי היה צייר, רקדן וקולנוען ארץ-ישראלי, מאנשי הרוח הבולטים בתל-אביב בשנות ה-20 וה-30 של המאה ה-20. למד באקדמיה לאמנות "בצלאל" בירושלים. חיבר את ריקוד ההורה הארץ-ישראלית הראשונה הנקראת על שמו - **הורה אגדתי**, והיה מהוגי נשפי הפורים וה"עדלאידע" בתל-אביב. במחקרו אודות מחול יהודי מקורי מצא כי הוא מעוגן בגופניות הגלותית אותן חילץ מקריקטורות אנטישמיות.

מלווה מלכה היא סוויטה בארבעה חלקים המציגה טיפוסים יהודיים מהעיריה כמו רבי מאיר או רבי נטע. היצירה נוצרה בתל-אביב ב-1924. הסגנון הוא אקספרסיוניסטי ומבוסס על הבלטה והגזמה. תיעוד הריקוד נעשה בצילומי סטילס.

חומרים: סרט תיעודי אילן טיאנו, 1976, **ברוך אגדתי**, שירות הסרטים. סרט תיעודי- ארכיון שפילברג
https://www.youtube.com/watch?v=_Gu-VLvl0UM

2. שירי הגטו / המוות העיף

כוריאוגרפית: גרטרוד קראוס (1901-1977) נולדה בווינה. קראוס הייתה רקדנית וכוריאוגרפית, מחלוצות המחול האקספרסיוניסטי בארץ. שימשה כאסיסטנטית של לאבאן בהפקות מופעי ההמונים שלו. ב-1935, כשהיא בפסגת הצלחתה האמנותית, עלתה לישראל והקימה בתל-אביב בית ספר למחול ולהקת מחול. לימדה קומפוזיציה באקדמיה למוסיקה ומחול מאז הקמתה ועד ימיה האחרונים. הייתה ממקימי כפר האמנים "עין הוד".

מחזור **שירי הגטו** חובר ב-1930 לצלילי סוויטה של יוסף אחרון. היצירה שיקפה את רוח הגטו היהודי וזכתה לתשבחות בקונגרס המחול במינכן. כאקספרסיוניסטים אחרים עסקה גרטרוד בנושא המוות. המוות העיף חובר בווינה בתקופה של טרום מלחמת העולם השנייה (1938) ובוצע בישראל במהלך המלחמה ולאחריה. היצירה עסקה בכך שהמוות עיף מהרג ואינו מוכן יותר להמשיך את תפקידו.

3. השולחן הירוק

השולחן הירוק | צילום: יעקב ואלכסנדר אגור; כוריאוגרף: קורט יוס; ביצוע: להקת בת-שבע באדיבות ארכיון להקת מחול בת-שבע והארכיון הישראלי למחול בבית אריאלה

כוריאוגרף: קורט יוס (1901-1979) (Kurt Joose) רקדן, כוריאוגרף, מורה למחול ומנהל אמנותי ממוצא גרמני. במסגרת לימודיו באקדמיה למוסיקה למד מחול עם רודולף פון לאבאן (Rudolf von Laban) כוריאוגרף וחוקר תנועה. במהלך עבודתם המשותפת פיתחו את הסוגה "מחול ההבעה". יוס יצר ב-1932 את יצירתו המפורסמת ביותר **השולחן הירוק**. עם עלייתם של הנאצים בשנת 1933, יוס וחברי להקתו, בהם יהודים, נאלצו לברוח ומצאו מקלט באנגליה. בסוף המלחמה חזר יוס לגרמניה והקים מחדש את בית הספר ותיאטרון פולקוונג. יוס פרש לגמלאות בשנת 1968.

היצירה **השולחן הירוק** היא מנשר (מניפסט) אנטי מלחמתי, גרסה מודרנית למחול המוות (חלק מסוגת מחול שהייתה פופולרית בימי הביניים ותוארה גם בציור), בביצוע בלט יוס, לצלילי מוסיקה שהלחין פריץ (פרדריק) כהן (Fritz [Frederic] Cohen). השחזור (Revival) המצולם הוא בביצוע בלט ג'ופרי (Joffrey Ballet) משנת 1967. היצירה הועלתה על-ידי להקת בת-שבע ב-1975.

חומרים: ראה יחידת הוראה מספר 2. למעוניינים בצפייה ביצירה המלאה יש לפנות לאגף אמנויות-משרד החינוך. משך היצירה 35 דקות.
<https://www.youtube.com/watch?v=FaZQsZUstyc>

4. רקדנים במחנות הריכוז: עדויות

יהודית ארנון 1926 - 2013

מחול החיים (1995) הוא סרט תיעודי המספר על יהודית ארנון (1926-2013), ניצולת שואה ומייסדת להקת המחול הקיבוצית. נולדה בקומרנו אשר בסלובקיה. בזמן שהייתה אסירה באושוויץ סירבה לרקוד בחג המולד בפני השומרות, וכעונש אולצה לעמוד שעות ארוכות בשלג. היא נשבעה שאם תישאר בחיים היא תקדיש את חייה למחול. שלוש שנים לאחר המלחמה, עלתה לארץ עם בעלה. ב-1970 הקימה את

להקת המחול הקיבוצית וניהלה אותה עד 1996. ב-1995 נמנתה עם מדליקי המשואות בטקס הזיכרון לשואה ולגבורה ביד ושם. ב-1998 הוענק ליהודית ארנון פרס ישראל בתחום המחול. הסרט דובר עברית בליווי כתוביות באנגלית, משכו 54 דקות.

חומרים: לצפייה במחול החיים:

<https://www.youtube.com/watch?v=EQmdiqwziXw>

לצפייה בסיפוריה של יהודית ארנון:

https://www.youtube.com/watch?v=vQ1f9p_S3ZA

רוזנצוויג נולד לרקוד (2009) הוא סרט תיעודי בעברית על אודות אביגדור רוזנצוויג, רקדן סטפס שכישרון הריקוד שלו הציל אותו בשנת 1939. הריקוד עבורו אינו רק עיסוק או תחביב אלא כלי הישרדות מאז ועד היום. את הסרט ביימה קרן חקק בהפקת "מעלה" - בית ספר לתקשורת ולאמנויות הטלוויזיה והקולנוע. משך הסרט 17 דקות.

חומרים: https://www.youtube.com/watch?v=qx8w_hTJBAQ

5. קדיש

כוריאוגרפית ורקדנית: אנה סוקולוב (1910-2000). סוקולוב, יהודייה אמריקאית, יצרה מאות כוריאוגרפיות למופעי מחול, אופרות ומחזות זמר בברודוויי. סגנונה מגשר בין המחול האירופי למחול האמריקאי. ב-1953 הגיעה לראשונה לישראל בהזמנתו של ג'רום רובינס ולימדה מחול מודרני בלהקת "ענבל". בשנת 1962 הקימה בישראל את להקת "התיאטרון הלירי" שהעלה רק ארבע תכניות. הייתה מועמדת לפרס הטוני.

היצירה **קדיש** היא מחול אבל לזכרם של היהודים שנטבחו בשואה הנרקד עם תפילין של יד וראש. היצירה נוצרה בארצות הברית ב-1945, ומשכה 4:45 דקות.

6. מסכת יום השואה בקיבוץ לוחמי הגטאות

כוריאוגרפית: נועה אשכול (1924-2007) הייתה רקדנית וכוריאוגרפית. לאחר לימודיה במרכז לאבאן בלונדון, ניסחה בשנת

1950 בשיתוף עם תלמידה אברהם וכמן (פרופ' לארכיטקטורה בטכניון) את כתב התנועה אשכול-וכמן, שיטת רישום המבוססת על שפה אוניברסלית של גיאומטריה ומתמטיקה. חיברה מחולות רבים שבוצעו על-ידי הקבוצה לריקוד קאמרי בין השנים 1954-1993. לימדה תנועה וכתב תנועה במוסדות להשכלה גבוהה. בשנת 1972 הוענק לה התואר פרופסור של כבוד מטעם אוניברסיטת תל-אביב. <http://www.ewmncenter.com>

מסכת יום השואה בקיבוץ לוחמי הגטאות נערכה לציון עשור לשחרור ממחנות הריכוז בקיבוץ לוחמי הגטאות בשנת 1956. המסכת נבנתה על-פי מודל מקהלות התנועה של לאבאן שתאמו את התפיסה הלאומית של התקופה. הרקדנים לבושים באופן המטשטש את המינים ומסודרים בשורות סימטריות.

חומרים: כתב תנועה אשכול-וכמן, DVD, מאמרים ותצלומים. יו-טיוב: Holocaust.arts.educ@gmail.com ססמה: arts123456

7. חלומות

כוריאוגרפית: אנה סוקולוב.

חלומות הוא מחול אלגורי על זמן של חוסר אונים. נוצר כתגובה לזוועות השואה שנחשפו במשפט אייכמן. היצירה נוצרה ב-1961 הועלתה לראשונה בניו-יורק, ורק אחר כך שוחזרה בישראל בביצוע להקת "בת-שבע" ו"קול ודממה" בשנת 1978. מורכבת מדימויים של השואה. משך היצירה 28 דקות.

8. עמי ים עמי יער

עמי ים עמי יער | צילום: לא ידוע; כוריאוגרפיה: ג'ון קרנקו; ביצוע: להקת בת-שבע אשל, ר' (2002); עמי ים - עמי יער - מכליה לתחייה; מחול עכשיו, 8, 18-19 באדיבות ארכיון להקת מחול בת-שבע והארכיון הישראלי למחול בבית אריאלה

כוריאוגרף: ג'ון קרנקו (1927-1973) (John Cyril Cranko). היה הכוריאוגרף של Sadler's Wells Ballet ושל בלט שטוטגרט (Stuttgart Ballet). נולד בדרום אפריקה ועבר לחיות וליצור בלונדון.

עמי ים עמי יער - בניין אומה מתוך שברים היא סדרת תמונות שנוצרה ב-1971. התמונות מלוות בקריאת שירה בעברית והן עוסקות בשואה ובתקומתה של מדינת ישראל משבריה. היצירה בנויה בשני מעגלים: המעגל הגדול - הרס העם היהודי ובנייתו מחדש כאומה ישראלית. המעגל הקטן - היחיד. שני המעגלים מתכנסים למהות אחת והיא העם. היצירה בוצעה על-ידי להקת "בת-שבע".

9. לזכר מס' 52436

לזכר מס' 52436 | צילום: יעקב ואלכסנדר אגור; כוריאוגרפיה: אנה סוקולוב; ביצוע: רנה שיינפלד באדיבות ארכיון להקת מחול בת-שבע והארכיון הישראלי למחול בבית אריאלה

כוריאוגרפית: אנה סוקולוב

היצירה לזכר מס' 52436 נוצרה בשנת 1973, כסולו לרנה שיינפלד ועסקה בשואה. הביקורת שקיבלה היצירה הייתה מסויגת בשל חוסר יכולת להתמודד עם נושא כה טעון. היצירה לא הועלתה מעבר לבכורה.

10. ליקוי מאורות

ליקוי מאורות | צילום: יעקב ואלכסנדר אגור; כוריאוגרפיה: אושרה אלקיים ביצוע: להקת בת-שבע באדיבות ארכיון להקת מחול בת-שבע והארכיון הישראלי למחול בבית אריאלה

כוריאוגרפית: אושרה אלקיים (נ. 1939) היא רקדנית וכוריאוגרפית ילידת ישראל. נמנית עם דור המייסדים של להקת "בת-שבע". ב-1980 הקימה את "אושרה אלקיים תיאטרון תנועה", הייתה מהראשונים בישראל שפתחו את סוגת תיאטרון התנועה ומאז היא יוצרת בסוגה זאת. קיבלה פרסים רבים על יצירתה, בהם פרס היצירה של שרת התרבות והספורט. משנת 2002 מרצה לכוריאוגרפיה במכללת "אורות ישראל" ומנהלת בהתנדבות את קרן גרטרוד קראוס למלגות במחול.

היצירה **ליקוי מאורות** נוצרה ב-1975, לציון 30 שנה לשואה. תהליך נפשי שעובר על אדם שנכפה עליו להיות במצב הסגר בתנאים לא אנושיים, פיזיים ונפשיים. היצירה בוצעה על-ידי להקת "בת שבע" ומשכה 20 דקות.

חומרים: DVD, מאמרים ותצלומים. יו-טיוב: שם משתמש: Holocaust.arts.educ@gmail.com ססמה: arts123456

11. May b

May b

כוריאוגרפית: מאגי מארן (Maguy Marin) (נ. 1951) היא כוריאוגרפית צרפתייה. מ-1984 משמשת כמנהלת אמנותית של להקת המחול מאגי מארן. למדה במודרה אצל מוריס בז'אר ובין השנים 1974-1977 רקדה בלהקתו "בלט המאה ה-20". שייכת לגל הצרפתי החדש.

היצירה May b מ-1981 עוסקת במשמעות האדם, הרהורים על טיבה של האנושות לאחר השואה. בביצוע רקדני המרכז למחול עכשווי באנגרס (Angers). היצירה קשורה קשר הדוק עם מחזותיו של סמואל בקט. בהשראת בקט הדמויות הן אב-טיפוס, אוניברסליות. הרקדנים משתרכים בדרך המנוכרת שלהם במקלה, בתנועה לגילוי עצמי. (יש קטע המתאר אוננות).

חומרים: יו-טיוב: שם משתמש: Holocaust.arts.educ@gmail.com ססמה: arts123456

12. אליס איילנד Ellis-Island

כוריאוגרפית: מרדיט מונק (Meredith Jane Monk) (נ. 1942) יהודייה אמריקאית רבת כישורים: מוסיקאית, ווקליסטית, פרפורמריט, בימאית, קולנוענית וכוריאוגרפית. חלוצה בפיתוח טכניקות ווקליות מורחבות, פרפורמנס. יוצרת מאז 1960 יצירות רב-תחומיות. שייכת לראשוני הפוסט מודרניסטים האמריקאים שיצרו בג'דסטון צ'רץ'.

<http://www.meredithmonk.org/about/bio.html>

אליס איילנד (Ellis-Island) הוא סיפורם של הפליטים היהודים שהגיעו כניצולי שואה לחופי ארה"ב והוגלו לאי אליס. היצירה נוצרה בארה"ב.

<https://www.youtube.com/watch?v=HN349AptQJE>

<https://www.youtube.com/watch?v=oS9wOlkSzQk>

13. בלאי

כוריאוגרפית: רות זיו אייל (נ. 1944). חלוצת תיאטרון התנועה בישראל. יוצרת של תיאטרון תנועה המשלב משחק, מילים וחפצים. תלמידתה של נעמי אליסקובסקי ומוסמכת בית הספר לאמנויות המופע באוניברסיטת ניו יורק. בשנים 1981 - 1998 הקימה וניהלה את להקת רות זיו אייל שפעלה במרכז התיאטרוני נווה צדק. זוכת פרס ורד הכסף (1979), מלגת קרן תרבות אמריקה ישראל (1980), פרס רוזנבלום (1996) ופרס הרקטור, אוניברסיטת תל-אביב (2004). פרופ' חבר אמן, בחוג לתיאטרון, הפקולטה לאמנויות, אוניברסיטת תל-אביב, ומלמדת במגמת תיאטרון תנועה בסמינר הקיבוצים. בימה והעלתה לבמה 18 יצירות מקוריות.

הלהקה הקיבוצית עלתה בבכורה במסגרת פסטיבל כרמיאל בשנת 1994. אורכה של היצירה הוא 75 דקות.

חומרים: DVD, מאמרים ותצלומים. יו-טיוב: שם משתמש:

arts123456@Holocaust.arts.educ@gmail.com ססמה:

15. וידאו דאנס טרילוגיה 2

כוריאוגרף: אלן קייז'ה (Allen Kaeje) הוא כוריאוגרף יהודי קנדי. יצירות הווידאו-דאנס שיצר בטורונטו מתייחסות לסיפור של אביו ניצול שואה מקוטנו, ששרד את אושוויץ הודות לעבודתו במטבח המחנה. ביצירות משתתפת רקדנית יוצרת - קרן קייז'ה (Keren Kaeje). היצירה בוצעה על-ידי הלהקה Kaeja d'Dance.

Resistance - התנגדות 2001 הוא סרט אינטנסיבי מבחינה רגשית ופיזית. הסרט מתאר שלוש תקופות במלחמת העולם השנייה בפולניה: התחלה - 1939; אמצע - 1942; סוף - 1945. הסרט עוסק בניצחון רוח האדם בזמנים מאתגרים. מבוסס על יצירה בימתית.

https://www.youtube.com/watch?v=gzf8IDjCmp4&feature=player_embedded

2003 - Departure התמודדות של זוג בפרדה הנכפית עליהם עקב המלחמה.

https://www.youtube.com/watch?v=akp4dOAhXKk&feature=player_embedded

2004 - Old Country משבר בקהילה הנאלצת להתמודד עם האלימות הנכפית עליהם בעקבות המלחמה.

<http://www.kaeja.org/creations/old-country-2004#sthash.mgqhFchq.dpuf>

https://www.youtube.com/watch?v=alm3MrU7T3w&feature=player_embedded

16. סלקציה - A Selection

כוריאוגרפיה: מוריס סנדק (Maurice Sendak) רובי ברנט (Robby Barnett)

בביצוע להקת פילובולוס (Pilobolus Dance Theatre) להקת מחול שהוקמה על-ידי סטודנטים בדרטמונט קולג' ב-1971. יצירות הלהקה מאופיינות באקרובטיקה, בעיצוב הגוף האנושי ובהאנשה של יצורים אחרים. הלהקה זכתה בפרסים רבים ביניהם פרס סמואל ה. סקריפס (Samuel H. Scripps) למפעל חיים בכוריאוגרפיה מטעם פסטיבל המחול האמריקאי (American Dance Festival). הלהקה העלתה למעלה מ-115 יצירות מחול

<http://www.pilobolus.com/home.jsp>

היצירה **סלקציה - A Selection** היא מדיטציה אישית על השואה בסוגת תיאטרון המחול. תהליך היצירה תועד בסרט תיעודי על-ידי הבימאית מירה בנק (Mirra Bank), המתאר את המסע מתפיסה ועד ביצוע סופי.

<http://db.yadvashem.org/films/item.html?language=iw&itemId=6852346>

היצירה **בלאי** עוסקת בפליטים שהגיעו מאירופה לישראל עם הבגדים היפים והמעופשים שלא התאימו יותר. נדידה של בגד וריח מאירופה למזרח התיכון. את היצירה ביצעה קבוצת רות זיו איל בבכורה במרכז תיאטרוני נווה צדק.

14. זיכרון דברים

זיכרון דברים | צילום: מיכאל כהן; כוריאוגרף: רמי באר; ביצוע: הלהקה הקיבוצית באדיבות הלהקה הקיבוצית

זיכרון דברים | צילום: גדי דגון; ביצוע: הלהקה הקיבוצית באדיבות הלהקה הקיבוצית

כוריאוגרף: רמי באר (נ. 1975) הוא כוריאוגרף ומנהל אמנותי של להקה המחול הקיבוצית. בילדותו למד מחול אצל יהודית ארנון ונגינה על צ'לו. ב-1980 הצטרף ללהקת המחול הקיבוצית כרקדן וכוריאוגרף ומ-1996 הוא המנהל האמנותי של הלהקה. כיוצר טוטלי מטפל באר בכל מרכיבי היצירה, הן במישור התוכן והן במישור הצורה והעיצוב. יצר למעלה מ-50 יצירות מחול באורך מלא למבוגרים ולילדים.

<http://www.kcdc.co.il>

היצירה **זיכרון דברים** מתמודדת עם זיכרון השואה כפי שחווים אותה בני הדור השני. היצירה בנויה כקולאז' של תמונות המציג ומשתמש בדימויים המאזכרים את קולות השואה ומראותיה. היצירה בביצוע

17. קיץ ב- איוויה

Summer in Ilye: Tamar Rogoff Performance Project

במאית וכוריאוגרפית: תמר רוגוף (Tamar Rogoff) כוריאוגרפית החוקרת את גבולות המשא והמתן של אנשים. עוסקת בשולי ובדחוי אותם היא מציבה במרכז הבימה. היצירה קיבלה מלגות ופרסים לפרויקטים שיזמה.

היצירה **קיץ באיוויה** - Summer in Ilye: Tamar Rogoff Performance Project היא מצבת זיכרון לשואה. הפרויקט שהוא מחול ממוקד מקום (A site specific dance piece) התרחש וצולם ביער בבלרוס (Belarus) ליד איוויה. ביער נמצאים קברי המונים בהם קבורים קרובי המשפחה של רוגוף ויהודים אחרים שנרצחו בשואה. חלק מהמשתתפים בפרויקט הם ניצולי שואה הגרים באיוויה.

18. אור - פרויקט שואה ואנושיות

Light / The Holocaust & Humanity Project

כוריאוגרף: סטפן מילס (Stephen Mills) (נ. 1960) הוא רקדן וכוריאוגרף אמריקאי המשמש מנהל אמנותי של בלט אוסטיין משנת 2000. על פרויקט אור - פרויקט שואה ואנושיות הוענק לו ב- 2006 הפרס ע"ש אודרי וריימונד מייסלין מטעם הליגה נגד השמצה. יצר עד היום למעלה מ- 40 יצירות בארצות הברית ומחוצה לה.

היצירה **אור - פרויקט שואה ואנושיות** מ-2005 היא תגובה לאסון התאומים. הפרויקט החל במחקר על השואה, המשיך בעבודה כוריאוגרפית קהילתית עם 13 ארגונים העוסקים בזכויות אדם והסתיים בבכורה של היצירה **אור - פרויקט שואה ואנושיות** ב- 2005. המחקר ארך שנתיים ובמהלכו ביקר מילס במחנות ריכוז, במוזאונים שואה ובישראל וכן ראיין שתי ניצולות שואה, אחת מהן היא יהודית ארנון. מילס מבקש להקנות לשואה משמעות אוניברסלית ולשייך את העבר להווה. היצירה היא אזהרה על היתכנות מצב דומה בעתיד.

חומרים: <https://www.youtube.com/watch?v=1uMSh671GHw>

19. כשאגדל להיות קטן

כוריאוגרפית: תמרה מיאלניק (נ. 1947). נולדה בבריסל להורים ניצולי שואה. אימה ובעלה הראשון גרו בקלצ'ה, ובפוגרום 1946 נרצחו שם שני אחיה שאותם לא זכתה להכיר. הבעל נרצח בצעדת המוות והאם שרדה את אושוויץ. ב-1971 עלתה לישראל. בין השנים 1976-1985 ניהלה את מגמת המחול בתיכון האקדמיה בירושלים. בתקופה זאת ייסדה וניהלה את תיאטרון המחול ירושלים בשכונת שמואל הנביא כבית למחול לילדי מצוקה.

היצירה **כשאגדל להיות קטן** היא קופרודוקציה ישראלית-צרפתית משנת 2007, בשיתוף המחזאי הצרפתי פרננד גרניה. המופע משלב בין משחק מחול ווידאו-ארט, מבוסס על יומנו של קורצ'אק וכתביו הקצרים: "הרשלה והרב המשובע" ו"אסתריקה" ועוסק באישיותו. את היצירה ביצעה להקת תיאטרון מחול ירושלים.

חומרים: DVD. יו-טיוב: Holocaust.arts.educ@gmail.com

סמטה: arts123456

20. מים מים

מנהלת פרויקט: יוטה צ'ורדה (Jutta Czurda) **במאי:** יעקב זדלר (Jakov Sedlar)

הפרויקט **מים מים מים** משנת 2008 הוא מחוות זיכרון נרקדת ל-33 ילדים מבית היתומים היהודי בעיר פירת' בגרמניה ולד"ר איזק הלמן, אשתו ושתי בנותיהם שנלוו אליהם מבחירה למחנה הריכוז בלז'ץ. הפרויקט מוקדש לגורלם, למותם, למשאלות הלב הקטנות שלהם, לחלומות, לתקוות ולאהבות. את הפרויקט יזמה יוטה צ'ורדה, נכדתו של הקולונל הנאצי רולף צ'ורדה. הפרויקט בוצע בעזרתם של 33 כוריאוגרפים ידועי שם ששלחו 33 רקדנים צעירים הרוקדים בלהקותיהם להשתתף בביצוע. כל רקדן אימץ את זהותו של אחד הילדים היתומים, כדי לתת להם בית סמלי ומקום בזיכרון של תושבי העיר פירת'. משך היצירה 60 דקות. הפרויקט בוצע על-פי השיר וריקוד העם הישראלי "מים מים" שחובר לכבוד חג המים של קיבוץ נען ב-1937. מוסיקה: עמנואל עמירן (פוגרצוב); מחול: אלזה דובלון רקדנית וכוריאוגרפית, רקדה בלהקתה של מרי ויגמן, בתיאטרון הלאומי העירוני של אסן ובקולטורבונד - התיאטרון היהודי היידישאי שהורשה להופיע ב-1935 בגרמניה. נרדפה על-ידי הנאצים ועלתה לישראל ב-1936.

חומרים: סרט תיעודי, DVD, מאמרים ותדריך של ריקוד העם.
<https://www.youtube.com/watch?v=kl1L7l62UUu>

21. בעיקרון לא אבל למעשה כן Basically I don't but actually I do

כוריאוגרפיה וריקוד: יוכן רולר וסער מגל

סער מגל (נ. 1976). נולדה בתל-אביב. למדה במגמת המחול בתלמה ילין ובמרכז לאבאן בלונדון. יצרה עבודות ללהקת "בת-שבע". כיום היא יוצרת עצמאית.

יוכן רולר (Jochen Roller) (נ. 1971). נולד בברלין ומתגורר בה. למד בלט קלאסי, תיאטרון בגיטן וכוריאוגרפיה במרכז לאבאן. מאז 1997 הוא כוריאוגרף עצמאי, רקדן ואמן מיצג.

בעיקרון לא אבל למעשה כן היא יצירה שנוצרה ב-2009 על סמך צילום המראה איש אס-אס היורה באישה יהודייה. כבני הדור השלישי יצרו הכוריאוגרף יוכן רולר ועמיתתו הישראלית סער מגל, בהפקה משותפת ישראלית-גרמנית, קטלוג של תמונות ומצבים האוגרים במוחם ובגופם את זיכרון השואה כחזיון תעתועים. המופע אינו קל לצפייה, גם מבחינה פיזית. (*תמונה אחרונה בעירום).

חומרים: די-וי-די. יו-טיוב, מאמרים ותצלומים.
<http://www.youtube.com/watch?v=kosS65CCMc0>

22. היצירה 7734

כוריאוגרפיה: יסמין ורדימון (Jasmin Vardimon) (נ. 1971). כוריאוגרפית ישראלית הפועלת באנגליה משנת 1997. רקדה בלהקה הקיבוצית. <http://jasminvardimon.com/>

היצירה 7734 עוסקת במוורשת הזיכרון והכאב. אירוע אפשרי שהתרחש ב-7.7.34. היצירה עוסקת בכוח ובחולשה של המין האנושי שיצרו את מכונת ההשמדה בתקופת השואה כמו גם מאירה את היכולת לשרוד ואת שירת התקווה. ביצירה, המבוצעת על ידי תשעה רקדנים בין-לאומיים יש שילוב בין וידאו, טקסט, ומוסיקה.

חומרים: https://www.youtube.com/watch?feature=player_embedded&v=T6LCxglzJmY
<https://www.youtube.com/watch?v=weSkFiOhR6l>

23. הסוטה

כוריאוגרפית: רנה שינפלד (נ. 1938) היא רקדנית, כוריאוגרפית, מנהלת להקה ומורה למחול, אשר יוצרת ביצירותיה שפה אישית ייחודית. את דרכה בארץ החלה כרקדנית בלהקת "בת-שבע" מיום היווסדה ועד 1979. בשנת 1979 הקימה את תיאטרון מחול רנה שינפלד, שבמסגרתו פועלים להקה, בית-ספר וסדנה. שינפלד יצרה למעלה מ-80 יצירות וערבי מחול וזכתה בפרסים בניהם: פרס "כינור דוד", פרס לנדאו, פרס אמת ועוד רבים אחרים.

היצירה **הסוטה** משנת 2010, היא ניסיונה הראשון של הכוריאוגרפית להתמודד ולשתף בסיפור משפחתה האישי: כל בני משפחתה המורחבת הוצאו להורג ונרצחו באכזריות על-ידי הנאצים בכיכר העיר בגליציה. הזיכרון והכאב של הוריה, בני הדור הראשון, כפי שחשו בו והושפעו ממנו היא ואחיה בני הדור השני. משך היצירה 70 דקות.

Rinaschenfeld.co.il

חומרים: יו-טיוב: Holocaust.arts.educ@gmail.com ססמה: arts123456

זכר מס' 52436 | צילום: יעקב ואלכסנדר אגור; כוריאוגרפיה: אנה סוקולוב ביצוע: רנה שינפלד
באדיבות ארכיון להקת המחול בת-שבע והארכיון הישראלי למחול בבית אריאלה

יחידת הוראה מספר 1

מבוססת על יצירת המחול זיכרון דברים מאת רמי באר

היצירה זיכרון דברים

יצירת המחול זיכרון דברים הועלתה לראשונה במסגרת פסטיבל כרמיאל בשנת 1994 ומאז מוצגת ברציפות בפני קהלים שונים בארץ ובעולם. מתוך התבוננות במרכיבי היצירה השונים - תפאורה, מוסיקה, תלבושות, תנועת הרקדנים על הבמה והמרחב, ניתן ללמוד על האופן בו מוצג נושא כה טעון כמו השואה ביצירת מחול. כדברי באר עצמו, מיתוס השואה עוסק ב"השפעת הזיכרון וההוויה של השואה על החיים שלנו" (מתוך התכנייה). באר עוסק יותר בשכבות הזיכרון מאשר באירועי השואה עצמם.

כבן הדור השני לשואה וכמי שיצר את היצירה בלהקה הקיבוצית אותה ניהלה יהודית ארנון שהייתה בעצמה ניצולת שואה, באר היה חשוף לסיפורים, לדימויים ולאסוציאציות על השואה הן מבית והן לסיפורים מפיה של יהודית ארנון על חייה באותה תקופה.

ביצירת המחול זיכרון דברים באר הכוריאוגרף בוחר לעסוק בשואה באופן מוצפן תוך כדי שימוש בכל האמצעים האמנותיים של המחול. תנועת הרקדנים במרחב, תפאורה, מוסיקה, קול, תאורה ותלבושות, המקיימים ביניהם שיח דינמי ויוצרים תחביר ייחודי.

משך היצירה הוא כ-75 דקות והיא מורכבת מ-20 קטעים קצרים המופיעים בזה אחר זה ויוצרים קולאז'. הסימנים להתחלה ולסיום כל קטע ביצירה ניתנים באמצעות שינוי ברור מאוד של אחד המרכיבים הבימתיים כמו: כניסות ויציאות של הרקדנים והרקדניות, תאורה, שינוי במספר הרקדנים, שינוי במוסיקה ושינוי בתנועה עצמה. לכל אחד מהקטעים ביצירה יסוד בימתי המאפיין אותו וצפייה בכל קטע יוצרת דימוי מסוים.

השימוש בתחביר של קולאז' מופיע גם במוסיקה. אלכס קלוד ערך קולאז' מוסיקלי-קולי המורכב מקטעים מוקלטים ממקורות שונים, המושמעים בזה אחר זה במהלך כל היצירה. המוסיקה מכילה גם יסודות מילוליים המופיעים ומשתנים מקטע לקטע. היצירה כוללת טקסט מתוך ספר קהלת (פרק ג' פסוקים ב'-ח') ומושמע באנגלית מפיה של קריינית מוקלטת:

לכל זמן ועת לכל חפץ תחת השמים. עת ללדת ועת למות עת לטעת ועת לעקור נטוע. עת להרוג ועת לרפוא
עת לפרוץ ועת לבנות. עת לבכות ועת לשחוק עת ספוד ועת רקוד. עת להשליך אבנים ועת כנוס אבנים עת
לחבוק ועת לרחק מחבק. עת לבקש ועת לאבד עת לשמור ועת להשליך. עת לקרוע ועת לתפור עת לחשות ועת
לדבר. עת לאהב ועת לשנא עת מלחמה ועת שלום

המילים בקטע זה הן בעלות משמעות אוניברסלית הנוגעת בסדרי עולם. הטקסט התנכי כולל שבעה פסוקים בהם חוזרת שבע פעמים הנוסחה "עת ... ועת" המציגה ניגודים. בטקסט מוזכרות פעולות שונות, בכל פסוק ארבע פעולות. התנועה אינה מהווה חיקוי או דימוי מדויק לפעולות הנזכרות בטקסט כך שהקשר בין המילים לתנועה נוצר בתודעתו של הצופה ומאפשר פירושים שונים. ככל שהמחול נמשך, הייצוג הופך ברור יותר. הטקסט של קהלת מופיע בקטע השני של היצירה וחוזר בווריאציה בקטע מספר 20. בנוסף לדימויים הנפרדים הנוצרים בכל קטע, קיימים ביצירה דימויים מרכזיים המופיעים במוסיקה ובתפאורה לאורך היצירה כולה ומעוררים אסוציאציות קולקטיביות השייכות לעולם הדימויים של השואה.

זיכרון דברים | צילום: מיכאל כהן; כוריאוגרף: רמי באר; ביצוע: הלהקה הקיבוצית באדיבות הלהקה הקיבוצית

3. דיון ושאלות שאלות על השימוש באמצעי המבע האמנותיים: תנועת הרקדנים והמבנים הכוריאוגרפיים (שימוש ביחיד בקבוצה וכו'), תפאורה, מוסיקה וקול, תלבושות.

הצעות לעבודה עצמית

ניתוח קטעים נבחרים מתוך היצירה (מומלץ לבצע את העבודה העצמית באופן יחידני או בזוגות).

ביצירה **זיכרון דברים** ניתן להבחין ב-20 קטעים שכל אחד מהם מייצג דימוי.

המשימה: עליכם לבחור שני קטעים שהרשימו אתכם במיוחד, לצפות בהם כמה פעמים ולנסות לתאר את הדימוי העולה מהם ואת המשמעות האוניברסלית או את המשמעות ביחס לנושא השואה שאותם קטעים מייצגים. יש לשים לב לתנועת הרקדנים, למוסיקה ולשימוש בתפאורה, וכן לחיבור ולפעולה של כל האמצעים הבימתיים יחד ליצירת הדימוי. עליכם לתאר בכתב את מה שעלה מתוך הניתוח שלכם.

הצעות נוספות

לאחר הצפייה, נתן לקרוא את תקציר היצירה המובא בהמשך ולהרחיב ידע על-ידי קריאה של המאמרים הבאים:

וייס, ס' (2002). דימוי ומילה ב"זיכרון דברים". **מחול עכשיו**, 8, עמ' 36-39.

רוטנברג, ה' (2000). בין הפשטה והבעה: על יצירתו של רמי באר. **מחול עכשיו**, 1(14), עמ' 12-17.

זיכרון דברים | צילום: מיכאל כהן; כוריאוגרף: רמי באר; ביצוע: הלהקה הקיבוצית באדיבות הלהקה הקיבוצית

מטרות היחידה

1. להכיר את יצירת המחול **זיכרון דברים** מאת רמי באר.
2. להבין את החדשנות של היצירה בטיפול בנושא טעון כמו השואה.
3. לטפח צופה מושכל במחול תוך רכישת כלים להתבוננות ביצירת מחול.
4. להבין את השימוש באמצעי המבע האמנותיים במחול ליצירת דימויים, להעברת תוכן, לעורר מחשבה ורגש באמצעות ניתוח קטע אחד (לפחות) מתוך היצירה.
5. לפתח הנאה אסתטית מהתבוננות ביצירת מחול.

דרכי הוראה

1. צפייה ביצירת המחול **זיכרון דברים** באורך מלא. רצוי מאוד לצפות במופע על הבימה.
2. צפייה חוזרת בקטעים נבחרים המציגים דימויים שונים וניתוח שלהם בכיתה (מומלץ לצפות בקטע השני ובקטע האחרון ביצירה הכולל טקסט מספר קוהלת כקטע שטמון בו מסר אוניברסלי ובקטע השביעי הכולל את השימוש במילה "Raus" (החוצה) כמייצג דימוי המזוהה עם השואה).

נושאים לדיון בכיתה לאחר הצפייה

1. דיון בשם היצירה **זיכרון דברים** כמפתח להבנתה.
2. דיון ושאלות לגבי דרכי הייצוג לשואה: דימויים אוניברסליים וביטויים במחול ודימויים איקוניים המזוהים עם השואה והביטוי שלהם ביצירת המחול.

יחידת הוראה מספר 2 מבוססת על יצירת המחול **השולחן הירוק** מאת קורט יוס (Der Grüne Tisch / The Green Table by Kurt Joose)

היצירה השולחן הירוק - מחול מוות בשמונה תמונות

היצירה היא מנשר (מניפסט) אנטי-מלחמתי המבוססת על מחול המוות ומחזות המוסר¹ של ימי הביניים. היצירה בנויה על עיקרון המונטאז'² ומחולקת לשמונה תמונות, כולן קשורות רעיונית במוות. כל אחת מהן עצמאית ומתארת את התוצאות ההרסניות והרות הגורל של המלחמה ומביעה ביקורת חריפה על נחיצותה. היצירה הפכה ליצירת הדגל של הכוריאוגרף קורט יוס. היא נוצרה כתגובה למלחמת העולם הראשונה ותוצאותיה, בייחוד בגרמניה. באופן פרדוקסלי, שנה לאחר הבכורה עלו הנאצים לשלטון, ניסו להניב תועלת מההצלחה הבין-לאומית של היצירה והציעו לקורט יוס זכויות יתר בתנאי ששמו של המלחין היהודי פריץ כהן יוסר, ובמקומו יכתב בתכנייה "אנונימי", ובנוסף, שכהן ושני רקדנים יהודים יפוטרו. יוס לא היה יהודי אך התנגד לאג'נדה הנאצית וסירב, ובמהרה ברח עם להקתו לאנגליה בטרם ייעצרו כולם. בהמשך החלה מלחמת העולם השנייה שתוצאותיה ההרסניות והטרגיות ידועות, בייחוד שואת העם היהודי.

כותרת היצירה מתייחסת לשולחן הירוק המופיע בתמונה הראשונה והאחרונה של היצירה, המסמל שולחן דיונים סטנדרטי שלשכות הדיפלומטים של התקופה. היא נפתחת כאשר שמונה דיפלומטים עטויי מסכות גרוטסקיות, לבושים חליפות וכפפות לבנות, מתדיינים במחוות וגינונים סביב שולחן ריק. בסוף התמונה הראשונה נדמה כי ה"שיח התנועתי" מתלהט. לאחר גינוני כבוד אחרונים הם יורים באוויר את יריית הפתיחה של המלחמה. בתמונה האחרונה, לאחר שש תמונות המתארות את המלחמה, תוצאותיה ההרסניות והסבל הרב, הם מופיעים מנותקים כמי שקפאו בזמן.

כותרת המשנה של היצירה היא מחול המוות (Dance Macabre), במקור מחול מימי הביניים. ההשראה לדמות המוות ולמבנה היצירה נלקחו מהתקופה: לדמות יש תלבושת המשלבת בגדי אביר מימי הביניים ומדי חייל ממלחמת העולם הראשונה ואיפור של שלד, תנועת ידיו מדמות קציר ומביאות לידי ביטוי את תפקידו כקוצר נשמות החיים. תנועות הרגליים משלבות רקיעות בדומה לחייל שיוצא לקרב וצלילו של שעון מתקתק.

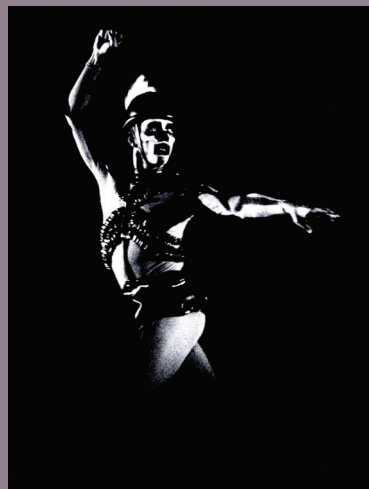
היצירה שייכת לסוגת מחול ההבעה (האקספרסיוניסטי) שצמח בגרמניה בין שתי מלחמות העולם, ומאפייניה הם השראה מתקופת ימי הביניים ומהזרם האקספרסיוניסטי³ באמנות החזותית, דבר שבא לידי ביטוי בייצוג הדמויות. הדמויות ביצירה גרוטסקיות ומעוותות. דמויות הנשים של יוס הן בהשראת הנשים מציווריו של אדוארד מונק. בציור "ריקוד החיים" משנת 1890 מתייחס מונק לשלושה שלבים בחייה של האישה: השלב הראשון הוא התמימות והטהור - שמלת האישה לבנה; השלב השני הוא ההתבגרות והבשלות המינית - שמלת האישה אדומה; השלב השלישי הוא הבלות - שמלת האישה שחורה. בהתאם לסוגה, הדמויות הן ארכיטיפיות והשמות שנבחרו להם אינם אישיים:

¹ מחזות המוסר פרחו בימי הביניים בין השנים 1400-1550, רובם אליגוריות על הפיתויים (המוסריים) האורבים לכל אדם ועוסקים בתיאור חיי האדם והכנתו למוות. לעתים לא נשמר קשר סיבתי בין הסצנות או המאורעות השונים באותו המחזה אך הם כולם היו קשורים מבחינה רעיונית במוסר ההשכל: מוות לחוטאים ולכופרים.

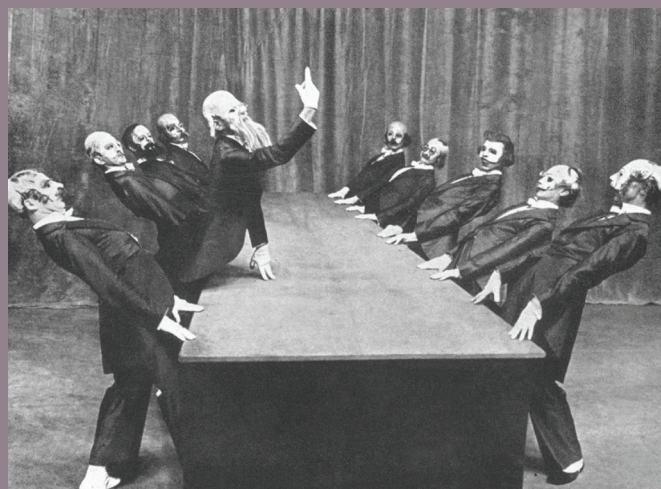
² מונטאז' הוא אוסף של צילומים המודבקים על רקע משותף. העיקרון במחול: אוסף של תמונות/אפיזודות שאין להן רצף סיפורי אלא קשר רעיוני. הרעיון מתפתח בקו רציף שבו מתחוללות אפיזודות מקריות.

³ הזרם האקספרסיוניסטי באמנות חזותית הוא מגמה אמנותית שהחלה להתגבש בסוף המאה ה-19. שאיפת האמנים הייתה חשיפת איכויות נפשיות בחומר הנראה לעין. האמצעי הראשון והקו הבלוט שנועד להעצים את ההבעה של היצירה היה העיוות ושינוי הממדים, לדוגמת "הצעקה" של אדוארד מונק.

- הדיפלומטים (The Diplomats): מנותקים, עסוקים במחוות וגינונים ריקים מתוכן, מחליטים החלטות הרות גורל ואין הם שוקלים אותן או מושפעים ממשמעותן.

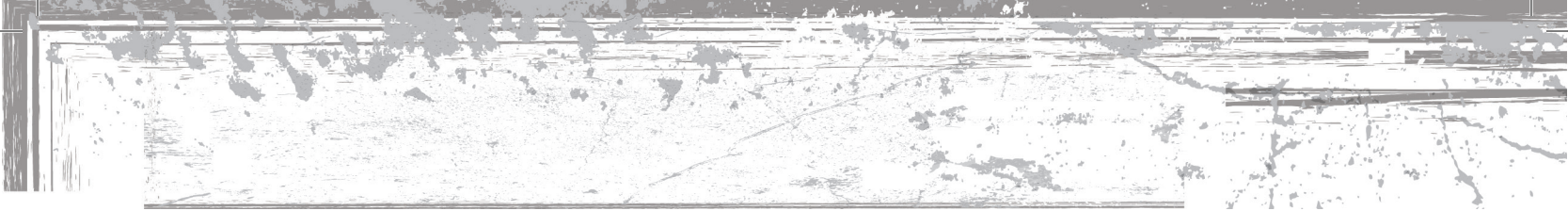

השולחן הירוק - דמות המוות | צילום: יעקב ואלכסנדר אגור. כוריאוגרף: קורט יוס; ביצוע: להקת בת-שבע באדיבות ארכיון להקת מחול בת-שבע והארכיון הישראלי למחול בבית אריאלה

הדיפלומטים

- דמות המוות (Death): דמות המלווה כל מלחמה, וגורל כל הדמויות, למעט הדיפלומטים, קשור בה. דמות אדירה ומאיימת בהשראת ימי הביניים.
- נושא הדגל (The standard Bearer): המובילים לקרב האוחזים בדגל בחזית.
- החייל הצעיר (The Young Soldier): הבן, החבר והנכד הצעיר שנענה ברצון לקריאת המלחמה. המחווה התנועתית של החיילים זהות לאילו של המוות. החיילים משרתים את המוות.
- הנערה הצעירה (The Young Girl): החברה/הארוסה של החייל היוצא לקרב, תמימה שכל חייה לפני, לבושה שמלה לבנה, נגררת לזנות.
- האישה המבוגרת (The Old Woman): האם הנפרדת מבנה, אשר נמצאת בשלב השלישי של חייה, לבושה שמלה שחורה. שתי הנשים הן קורבנותיה המומים של המלחמה. מתנועות כחסרות מוטיבציה להתקדם, נטולות התנגדות, נטולות הרוח הדרושה כדי להתנגד. משלימות עם הגורל - המוות.
- הפרטיזנית (The Guerilla Woman): האישה הלוחמנית הבשלה, לבושה שמלה אדומה. נמצאת בשיא אונה ואיננה מקבלת עליה שלטון כוחני ומרות. המחויבות שלה איננה מוטלת בספק.
- הספסר (The Profiteer): המרוויח הגדול מהמלחמה ומהמוות סביב. ערמומי, מתנועע בקלילות בתנועות פתלתלות. הוא מרחף בחלל הבמה, קשה ללכוד אותו ובכך הוא דומה לדיפלומטים בעלי התנועות החלקקות. המוסיקה המלווה את היצירה שנכתבה לשני פסנתרים, מבוססת על מוטיב של טנגו.

מטרות היחידה

1. להכיר את יצירת המחול **השולחן הירוק**.
2. להבין את ההקשר ההיסטורי והאזניברסלי של היצירה כמו כן את הרלוונטיות שלה לזמננו.
3. לטפח צופה מושכל במחול תוך רכישת כלים להתבוננות ביצירת מחול.
4. להבין את השימוש באמצעי המבע האמנותיים במחול ליצירת דימויים, להעברת תוכן, לעורר מחשבה וחווות דעת אישית באמצעות ניתוח קטע אחד (לפחות) מתוך היצירה.
5. לפתח הנאה אסתטית מהתבוננות ביצירת מחול.

דרכי הוראה

1. סקירה קצרה על ההקשר ההיסטורי-תרבותי בו נוצרה היצירה ועל מחול ההבעה הגרמני.
2. צפייה מודרכת ביצירת המחול **השולחן הירוק** באורך מלא.
3. דיון

נושאים לדיון בכיתה - לאחר צפייה בכל תמונה

1. דיון ושאלות לגבי דרכי הייצוג של הדמויות ביצירה: הביטוי במחול של דימויים אוניברסליים ודימויים איקוניים המזוהים עם מלחמת העולם השנייה והשואה.
2. דיון ושאלות על השימוש באמצעי המבע האמנותיים: תנועת הרקדנים והמבנים הכוריאוגרפיים (שימוש ביחיד בקבוצה וכד'), תפאורה, מוסיקה וקול, תלבושות.

נושאים לדיון בכיתה - לאחר הצפייה המלאה

- הארה למורה:** *מבנה היצירה הוא מעגלי - התחלה וסיום באותה התמונה. היצירה מורכבת משמונה תמונות: בסיבוב הספרה 8 ב-90 מעלות נקבל ∞. מעגל אין-סופי.
1. דיון במשמעותה של היצירה ובמבנה שלה באופן כללי - מנשר (מניפסט) אנטי-מלחמתי, ובהקשר פרטני למועד בו נוצרה - 1932 טרם עלייתו של היטלר לשלטון.
 2. דיון ברלוונטיות של היצירה למקום והזמן בו אנו חיים.

הצעות לעבודה עצמית/מתוקשבת

1. בחרו שתי דמויות/תמונה אחת שהרשימו אתכם ביותר. נסו לתאר את המתרחש בתמונה, מה מייצגות הדמויות בה ומהו אופיין. שימו לב לתנועת הרקדנים, לתלבושות, למוסיקה ולשימוש באביזרים. תארו בכתב את הניתוח שלכם.
2. נסו להשוות את היצירה לעת הנוכחית, חוו דעתכם על היצירה בהקשר התרבותי-חברתי בישראל.

הצעות נוספות

- לאחר הצפייה וקריאת תקציר היצירה המובא כאן, ניתן להרחיב ולקרוא את המאמרים הבאים:
- כץ-זכרוני, ש' (2004). המחול בגרמניה בצל הנאציזם. **פרימחול**, 2, משרד החינוך, 18-23.
- רוטנברג, ה' (2014). **הצביעות נמשכת: מחאה פוליטית במחול**. אתר Dancevoices.

מקורות

- אברג'יל, ג' (1996). לרקוד כדי לחיות. **יד ושם**, 3, עמ' 8-9.
 - אלדור, ג' (2002). תקווה מתוך האין - עמי ים - עמי יער.
מחול עכשיו, 8, 20-23.
 - אשל, ר' (2013). איך רוקדים שואה. **הארץ**, 29.9.2013.
<http://www.haaretz.co.il/gallery/dance/premium-1.2125913>
 - וייס, ס' (2002). דימוי ומילה בזיכרון דברים. **מחול עכשיו**, 8, 36-39.
 - כץ-לוריא, ת' (2009). זיכרון השואה כיצירת מחול, 6.6.2009.
המולטי יקום של אשד אלי,
<http://no666.wordpress.com/2009/06/14/%D7%96%D7%99%D7%9B%D7%A8%D7%95%D7%9F-%D7%94%D7%A9%D7%95%D7%90%D7%94-%D7%9B%D7%99%D7%A6%D7%99%D7%A8%D7%AA-%D7%9E%D7%97%D7%95%D7%9C>
 - מנור, ג' (1993). לרקוד לפי החליל הנאצי. **מחול בישראל**, 2, 7-9.
- מקורות ביבליוגרפים נוספים בנושא ניתן למצוא באתר אגף אמנויות**

יוצרים ויצירותיהם בתחום הקולנוע

רקע

משנות החמישים ועד היום, הקולנוע משמש סוכן זיכרון מרכזי המייצר את הזיכרון הקולקטיבי של השואה. בכלים קולנועיים מורכבים, עלילתיים ודוקומנטריים, הוא מייצג את ההיסטוריה ורוקם נרטיבים שונים ונקודות מבט מורכבות על השואה, סיפורים הנשמרים בתודעתו של הצופה. השואה מעוצבת בקולנוע על-פי שיקולים אמנותיים ומסחריים כך שהתיעוד ההיסטורי לא תמיד תואם עובדתית את המושג "שואה". כל במאי מציג את פרשנותו על השואה על-פי תפיסת עולמו האישית. הקולנוע מקיים מאז שנות החמישים דיאלוג עם טראומת השואה ומנסה להישיר מבט אל התופת הנוראה, מחפש דרך להבין מה אירע ומנסה לשאול ולברר מהו הלקח שניתן ללמוד מאירוע זה. ככל הנראה, הקולנוע מהווה את המדיום המרכזי המאפשר להמחיש את "המציאות" הזו על-ידי שחזור של אירועים, בריאה מחדש של הזוועות, ניסיון לאפשר הצצה למציאות בלתי נתפסת.

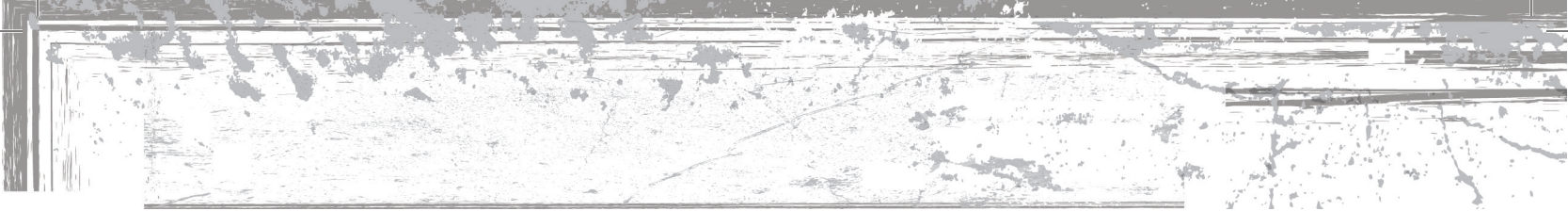
למרבה האירוניה, הקולנוע הישראלי של שנות הארבעים והחמישים, בשנים שאחרי המלחמה, כשהמדינה קולטת את ניצולי השואה, אינו עוסק בשואה אלא בלקח הציוני שלה, זאת מתוך רצון להוכיח ולבסס את הצורך בהקמת מדינה יהודית בארץ ישראל, בחיזוקה ובביצורה. אלא שכבר משנות השישים ואילך, הקולנוע הישראלי העלילתי בכלל והדוקומנטרי בפרט מתחיל לעסוק בשואה עצמה ודוחק את הלקח הציוני לשוליים. מגמה זו הולכת ומעמיקה עם השנים. הסרטים מציבים במרכזם דמויות מורכבות של ניצולים החיים במרכז החברה הישראלית. הם מציגים דמויות שמתמודדות עם הזיכרונות הקשים והצלקות הנפשיות לצד הרצון להתערות בארץ בעשייה ולתרום לחברה ולמדינה. משנות השמונים והלאה המבט על טראומת השואה בכלל ועל ניצולי השואה בפרט הופך להיות מורכב ומעמיק. הקולנוע העלילתי, ובעיקר הדוקומנטרי, מציב במרכז הנרטיב את ניצולי השואה עצמם. הם הגיבורים של הסרטים ולא אנשי הארץ שקלטו אותם. היוצרים בוחרים להתמקד ב"אדם הפשוט", זה שלא מרד, זה שמספר סיפורים על ניסיונות יומיומיים לשרוד.

התכנית המוצגת בערכה המצורפת מבקשת לראות בקולנוע כלי אמנותי העוסק בשואה כאתגר שרבים מהיוצרים הגדולים ניסו להתמודד איתו. הפולמוס העיקרי בדיון הקולנועי הוא הדיסוננס הנוצר בין הצורך של היוצר הקולנועי לייצר אפוסים ויזואליים היוצרים חוויה רגשית, פואטית ואינטלקטואלית שבעקבותיה חייב היוצר/הבמאי להוסיף או לגרוע מהאמת ההיסטורית, לבין מחויבותם של היוצרים לספר את הסיפורים כעדויות, לנסות ולשמור על אובייקטיביות ולהראות השקפות עולם שונות ומורכבות למען ההיסטוריה. השאלה היא אם קיימת אמת היסטורית.

הסרטים בערכה זו מציעים לצופים הצעירים להתמודד עם סרטים העוסקים בזיכרון האישי האוטוביוגרפי (**פיצה באושוויץ**) מול סרטים העוסקים בזיכרון הקולקטיבי (**רשימת שינדלר, החיים היפים, שתיקת הארכיון**). הצופים הצעירים מוזמנים לדון בקשרי הגומלין בין ההיסטוריה לזיכרון הקולקטיבי, בין האישי והלאומי. יש לזכור שהייצוגים הטבעיים בזיכרון של הצופים שונים מהזיכרון האישי של ניצולי השואה.

בערכה זו נבחרו 22 סרטים מתוך רשימה ארוכה מאוד של סרטים העוסקים בשואה. זו רשימה ראשונה, ובהמשך, בפורטל האינטרנט של לימודי השואה, יתווספו לרשימה זו סרטים מז'אנרים נוספים כמו: סרטים קצרים, סדרות טלוויזיה ודרמות טלוויזיוניות.

חשוב לציין כי הצפייה בסרטים העוסקים בשואה מעבירה את הצופים חוויה רגשית עמוקה, משמעותית מאוד ולפעמים גם קשה. יש להקפיד לקיים דיון פתוח לאורור הרגשות בתום ההקרנה, בטרם מתחילים בדיון על הסרט עצמו.

בגלל המלחמה היא | במאית: אורנה בן-דור; מפיק: שמואל אלטמן, דוד שיץ; באדיבות 'גלויה-פרקטי יפו העתיקה'

הקולנוע כמעצב תודעה וזיכרון תקצירי היצירות

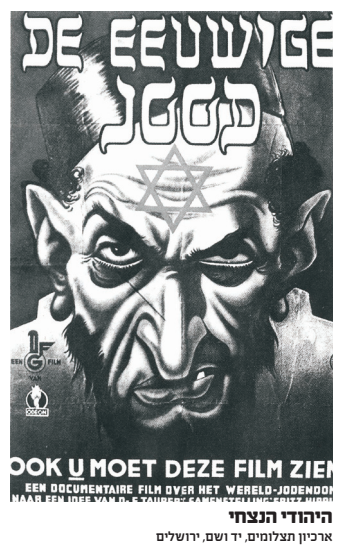
סרטי טרום שואה ובתוך השואה תעמולה נאצית

1. היהודי זיס - עיצוב התודעה (עלילתי)

היהודי זיס (בגרמנית: Jud Süß) הוא שמו של סרט תעמולה אנטישמי שיצא בגרמניה הנאצית בשנת 1940, בבימויו של פייט הרלן, על-פי הזמנתו של שר התעמולה יוזף גבלס. הסרט מציג פרשנות אנטישמית על ספרו של ליאון פויכטוונגר "היהודי זיס", המבוסס על סיפור חייו של יוזף זיסקינד אופנהיימר. היהודי זיס הוא גם שמו של סרט קולנוע בריטי מוקדם יותר, משנת 1934, שנוצר בידי מייקל בלקון שלא למטרות אנטישמיות, אלא דווקא ככתב ביקורת ותמרוור אזהרה נגד עוולות האנטישמיות הגרמנית, ברוח יצירתו המקורית של פויכטוונגר.

הסרט מתאר את זיס, איש עסקים יהודי משכיל וממולח, הנראה ומתלבש כגרמני בורגני טיפוסי. עיסוקו של זיס בהלוואה בריבית וכדי לקדם עצמו כלכלית וחברתית הוא משתמש במניפולציות, שחיתות ושוחד. תכונותו משתלמת, לכאורה, והוא מגיע לעמדה פוליטית

משפיעה בחצרו של הדוכס מווירטמברג, בה הוא ממשיך לצבור כוח וממון. הוא אף לא מהסס לחזר אחר נערה גרמנייה, בת למשפחה מכובדת המאורסת לאחר. אביה של הנערה מצליח לסכל את תוכניותיו של זיס ומשיא אותה לארוסה, ובתגובה מתנכל זיס לאב ולבעל גורם למעצרם בעוון חתירה תחת השלטון. כדי למנוע סבל נוסף מבעלה המעונה נכנעת הנערה לתאוותו של זיס ומאפשרת לו לבצע בה את זממו, ולאחר מכן שולחת יד בנפשה. המניפולציות התככניות של היהודי מובילות את הדוכסות

אל סף מלחמת אזרחים, אך לבסוף יוצא הצדק לאור ושחיתותו של זיס נחשפת. הוא מוקע, מועמד לדין ונידון לתלייה בגרדום. לא קיים קישור, הסרט ניתן לצפייה ישירה.

2. ניצחון הרצון - עיצוב הזיכרון (תיעודי)

ניצחון הרצון (בגרמנית: Triumph des Willens) הוא סרט שהופק בגרמניה הנאצית כסרט דוקומנטרי שהיווה חלק מהתעמולה הנאצית. הסרט הופק על-ידי הבמאית הגרמנייה לני ריפנשטאהל והוא מתעד את המפלגה הנאצית בשנת 1934 בעת שערכה קונגרס בנירנברג. הסרט מציג את המצעדים שנערכו במהלך הקונגרס לצלילי למוסיקה של ריכרד ואגנר, וכן את נאוניהם של מנהיגי המפלגה הנאצית - בעיקר נאומויו של אדולף היטלר. הסרט מומן על-ידי היטלר, שהיה אחד ממפיקי הסרט. הנושא שבבסיס הסרט הוא עלייתה של גרמניה הנאצית ככוח עולמי, כאשר היטלר הוא המשיח והמושיע של גרמניה.

עיקר כוחו של **ניצחון הרצון** טמון בהצגה של מעמדים המוניים של רבבות לבושים במדים אחידים, מסודרים בצורות גיאומטריות מושלמות, ומגיבים באחידות מושלמת. ההמון העצום מעביר מצד אחד תחושה של אקסטזה קיבוצית סוחפת, ומצד אחר, מופיע כמפלצת לא-אנושית המורכבת מ"יחידות אדם" חסרות זהות אישית. צילומי המרחק וצילומי האוויר של ההמון משתלבים עם צילומים ממרחקים קטנים יותר, כמו מרכב נוסע, כאשר התמונה סוקרת את הפרצופים הזהים במצב של התמסרות מוחלטת לאידיאלים המוצהרים ולאקסטזה הקולקטיבית.

הסרט משופע בסמלים של התנועה הנאצית, בעיקר צלב הקרס, דגלי היחידות השונות והנשר, שהוא הסמל הלאומי הגרמני. כל אלה מופיעים בגודש של דגלים וצילומי תקריב הממלאים את המסך. גורם רקע אחר הוא המראה הארכיטקטוני של העיר נירנברג - מבנים עתיקים מימי הביניים, צריחים, פסלים, חזיתות מהודרות של בתים וכנסיות נישאות, המעניקים נופך דתי-לאומי לעצרת.

קישור: https://www.youtube.com/watch?v=_yoiXQslgl8 ביטיוב ניתן לצפות בקטעים מתוך הסרט.

קולנוע תיעודי

3. הטרילוגיה של חיים גורי בעקבות העדויות במשפט אייכמן

המכה ה-81 | במאים: חיים גורי, ז'אקו ארליך, דוד ברגמן; מפיק: אברהם שפירא

בשנת 1972 הזמינו חברים מקיבוץ לוחמי הגטאות את חיים גורי כדי ליצור סרט עבור מוזאון השואה שבקיבוץ. אף שלא היה לו ניסיון קודם בתחום, קיבל על עצמו גורי את המשימה, ובעזרת ז'קו ארליך ודוד ברגמן, הוא יצר במשך 13 שנים טרילוגיה תיעודית-היסטורית. הסרט הראשון שראה אור ב-1974, **המכה ה-81**, מתחיל בעליית הנאצים לשלטון ומסתיים בהשמדת היהודים. שם הסרט לקוח מעדותו של אחד מניצולי הגטו, שהוכה על-ידי הנאצים 80 מלקות שוט, אך המכה ה-81 באה, לדבריו, כתוצאה מההתעלמות שהייתה בארץ מסיפורי הניצולים. הסרט השני שראה אור ב-1979, **הים האחרון**, מתאר את מסעם של ניצולי השואה בדרכם לארץ ישראל בספינות ההעפלה של הפלי"ם, בעלייה הבלתי לגאלית, מה שמכונה "העפלה". הסרט השלישי, שיצא בשנת 1985, **פני המרד**, עוסק בפנים השונות של ההתנגדות היהודית באירופה - מהפירנאים ועד יערות מינסק. הסרטים תורגמו לחמש שפות והוצגו בכל העולם ואף זכו בפרסים רבים. הסרט הראשון אף היה מועמד לפרס האוסקר בקטגוריית הסרט התיעודי הטוב ביותר.

הטרילוגיה ניתנת לרכישה בסינמטק ירושלים.

קטע מהסרט ממשפט אייכמן:

<https://www.youtube.com/watch?v=-BZTRj2BILY>

5. שואה - זיכרון ועיצוב הזיכרון

שואה (במקור: Shoah) הוא סרט תיעודי על השואה משנת 1985. אורכו כתשע שעות, והוא בוים על-ידי קלוד לנצמן, שעבד על הפקתו במשך 11 שנים. אף כי הסרט מסווג בהתאם למוסכמות כסרט תיעודי, לנצמן עצמו אינו משייך אותו לז'אנר זה, משום שבניגוד לסרטים תיעודיים אחרים, הסרט הזה אינו מתעד מצבים היסטוריים שקרו בעבר, אלא כולל ראיונות עם אנשים אשר היו מעורבים באופן מסוים בשואה, ומבקר באתרים הקשורים לשואה.

אף-על-פי שמבנהו רופף, עיקר הסרט מתייחס לארבעה נושאים: חלמנו (שם השתמשו לראשונה במשאיות גז כנשק להשמדת יהודים); מחנה ההשמדה טרבלינקה; מחנה ההשמדה אושוויץ; גטו ורשה (עם עדויות מניצולים, עדי ראייה ונאצים).

קישור לפרק של הסרט (ללא תרגום):

<https://www.youtube.com/watch?v=3oxWO2laA2M>

6. שתיקת הארכיון - עיצוב הזיכרון (תיעודי)

שתיקת הארכיון (2010) הוא סרט תיעודי של הבמאית יעל חרסונסקי, שבוחן מחדש את יצירתו של סרט תעמולה נאצי לא מוגמר, שצולם בגטו ורשה כחודשיים לפני חיסול הגטו. הסרט מביא ראיונות עם ניצולי הגטו וכן קטעי עדויות של וילי ויסט, אחד מצלמי הסרט Das Ghetto.

בסרט נעשה שימוש בחומרים מצולמים מתוך סרט תעמולה נאצי שצולם בגטו ורשה, בחודש מאי 1942, זמן קצר לפני שליחת רוב תושבי הגטו להשמדה בטרבלינקה. בסרטים תיעודיים רבים השתמשו בקטעים קצרים מהסרט (לרוב באותם קטעים) ובעקבות השימוש בהם, דימויים רבים הפכו בתודעה הציבורית למייצגים את החיים בגטו, וזאת מבלי להבין שמדובר בסרט תעמולה. זהותם של יוצרי הסרט לא נודעה, כמו גם הסיבה להפסקת הפקתו בטרם הושלמה עריכתו. הסרט התיעודי מתאר את הפקת הסרט, ומעמת את המציאות המתוארת בו עם עדויותיהם של ניצולים שהיו עדים לצילומים ברחובות הגטו.

המכה ה-81 | במאים: חיים גורי, ז'אקו ארליך, דוד ברגמן; מפיק: אברהם שפירא; עיצוב כרזה: א. ויסהוף באדיבות 'גלויה-פרוקס יפו העתיקה'

- **המכה ה-81** - זיכרון (תיעודי - שואה ואחרי השואה)
- **פני המרד** - גבורה (תיעודי - המרידות השונות של יהודים באירופה)
- **הים האחרון** - זיכרון וגבורה (תיעודי- תלאות עלייתם של ניצולי השואה לארץ)

בדיבור ובסיפור (המיוצג בגישתו של ז'אקו פוליקר) בניגוד לצורך הנפשי בהדחקה המוזכר על-ידי אמו של יעקב גלעד.

8. אבאליה בוא ללונה פארק - זיכרון

אבאליה בוא ללונה פארק (1993) בבימויה של ניצה גונן הוא סרט מסע של השחקן שמואל וילוז'ני ואביו המתחילים אותו מנוכרים מאוד זה לזה ומסיימים אותו ביחסי קירבה והשלמה. כל אחד מהם יוצא לחפש את אביו: מרדכי וילוז'ני האב חוזר לנופי ילדותו בפולין ומתחקה אחר דרכו האחרונה של אביו שמצא את מותו באושוויץ, ושמואל וילוז'ני מגלה את אביו מחדש. זהו סרט אופטימי, המתאר את תהליך שחרורם של שני אנשים מטרומה. האב - מטרומה השואה, והבן מחייו בצל הטרומה העלומה של האב. בתהליך שחרור זה הם שוטחים את טענותיהם זה כלפי זה, צוחקים לראשונה מזה שנים רבות, מתחבקים, מתנשקים ובוכים. בסרט משובצים קטעי סטנד-אפ חד פעמיים של וילוז'ני, כשהוא משוחח בגילוי לב על משקעיו כבן לניצול שואה.

9. הבחירה והגורל - זיכרון

הסרט **הבחירה והגורל** (1993) בבימויה של ציפי רייבנבך עוקב אחר הוריה של הבמאית. המצלמה נכנסת לאינטימיות הביתית ועוקבת אחר התעסקותם באוכל, עוסקת בפחדיהם, בחוסר המנוחה ובסיוטי הלילה והשפעתם על אוירת הבית ועל ציפי כילדה שגדלה בבית הזה.

10. ילדי היטלר - זיכרון והכחשת השואה

הבמאי חנוך זאבי שכנע כמה מנכדיהם של בכירי הנאצים לתאר את הנעשה מעבר לגדר של מחנות ההשמדה. הסרט **ילדי היטלר** שהופק ב-2011, הוא ניסיון להבין את שגרת החיים בבית שמעליו מיתרות ארובות הקרמטוריום ובגינתו גדלים ירקות המכוסים באפר הקורבנות.

הדמות המרשימה ביותר היא זו של ניקולס פרנק, בנו של מושל פולין שהוצא להורג בתלייה לאחר משפטי נירנברג. ניקולס אינו עוטף את חייו עם זיכרון אביו בעטיפה שתגן עליו. הוא אינו רק נושא אשמה על עצמו או בוחר בדרך חיים אלטרנטיבית, אלא נוסע ברחבי גרמניה וכהגדרתו "מוציא להורג יום יום את אביו מחדש". הוא מאתגר את אחד מהפסוקים הקדושים של היהדות והנצרות: "כבד את אביך ואת אמך". יש אבות שאינם ראויים לכבוד.

הרגע המצמרר בסרט הוא סיפורו של בתו של אמון גת, מפקד מחנה פלשוב, מפקד אכזר וסאדיסט. כשניסתה הילדה לברר מה עשה אביה במחנה זכתה להצלפות שוט מידי אמה. האמת נודעה לה מאוחר יותר מפי אחד מניצולי המחנה, שלא היה מחנה השמדה, ואת רגע הגילוי היא מתארת באימה כאילו אירע אתמול.

11. הסרט של מנוחה - זיכרון

הסרט של מנוחה (2004) בבימויו של אליעזר שפירא הוא סרט תיעודי מרגש המלווה את מנוחה בת ה-70 במהלך הפקת סרט חייה - סרט שינציח את רגע הפרידה מאחותה בוורשה, ערב פרוץ מלחמת העולם השנייה. מנוחה בת החמש לא ראתה יותר את אחותה שנשפתה בשואה. הסרט מתאר בהומור וברגש את תהליך בחירת השחקנים, המיקום וקשיי ההפקה.

שתיקת הארכיון | בימוי: יעל חרסונסקי; הפקה: נעמי שחורי, איתי קן-תור, בלפילמס; הסרט הופק בתמיכת יס דוקו, ARTE, MDR, SWR ובסיוע הקרן החדשה לקולנוע וטלוויזיה ופריקט קולנוע יד ושם, ירושלים; הפצה חינוכית: Go2Films

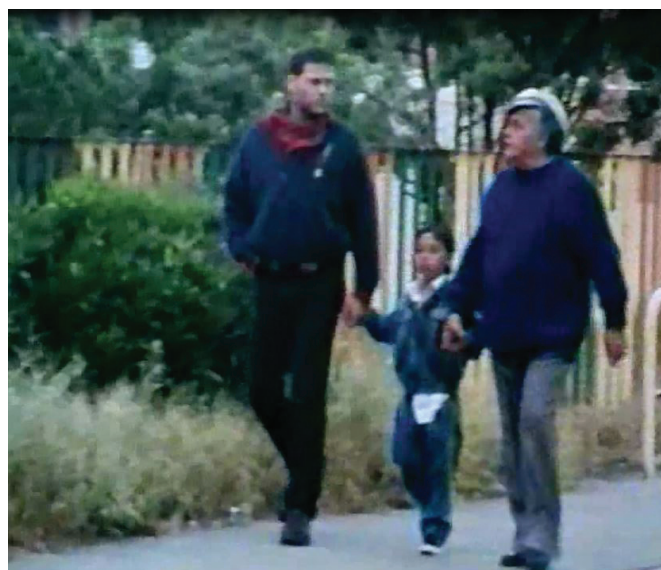
הסרט משלב קטעי יומנים של תושבי הגטו היהודים, וכן עדות של אחד מהצלמים הנאצים.

קישור לקטע מהסרט:

<https://www.youtube.com/watch?v=Elsj3y8gGn4>

סרטי דור שני לשואה

7. בגלל המלחמה היא - זיכרון

בגלל המלחמה היא | במאית: אורנה בן-דור; מפיק: שמואל אלטמן, דוד שיץ

בגלל המלחמה היא (1988) הוא סרט שבויים על-ידי אורנה בן דור והופק על-ידי שירות הסרטים הישראלי. הסרט עוקב אחר הפקת התקליט "**אפר ואבק**" שיצא באותה שנה על-ידי יהודה פוליקר ויעקב גלעד. עורכי הסרט עימתו את האמנים, בני הדור השני לשואה עם הוריהם וסיפוריהם. בסרט מוצגות דרכי ההתמודדות השונות של שני הדורות. הסרט כולל שיחות של יהודה פוליקר עם אביו ז'אקו שנולד בסלוניקי ואיבד את כל משפחתו באושוויץ ושיחות של יעקב גלעד עם אמו, הלנה בירנבאום, ילדת ורשה, שנשלחה לאושוויץ ואיבדה את כל משפחתה במיידנקה, ובגיל 15 צעדה בצעדת המוות. הסרט עורר דיון ציבורי בסוגיות הקשר הבין-דורי הטעון, ביחס של הורים ניצולי שואה לילדיהם ובצורך הנפשי

קולנוע עלילתי

קולנוע עלילתי ישראלי

12. הקיץ של אביה - זיכרון והתמודדות

מקללת את מאיה ואת אמה רות אברמסון ולאחר שרות שופכת עליה דלי מים, זורקת אביה אבן, פוגעת בפניה של מאיה וגורמת לה לעיוורון זמני. אביה מבקרת את מאיה בבית החולים, מביאה לה פרחים, מבקשת ממנה סליחה, וזו אכן סולחת לה. אביה מגלה לה שגנץ הוא אבא שלה, ושתיהן מבטיחות זו לזו לא לחשוף את סודותיהן בפני אחרים.

במסיבה שעורכת רות אברמסון לכבוד החלמתה של מאיה, בוגדת מאיה באמון שנתנה בה אביה ומספרת לרות שגנץ הוא אבא של אביה. רות מספרת זאת ללנה, אשתו של מקס גנץ. מקס, שמגלה את השקר לפיו הוא בעלה של הניה ואבא של אביה, כועס על אביה וקורא לה "ילדה רעה". בסוף הסרט, לאחר ריקוד ולס, לוקה הניה בהתמוטטות עצבים ונלקחת חזרה למוסד הרפואי. מאיה דופקת על דלת ביתה של אביה, שכועסת עליה על כי גילתה את הסוד. היא מבקשת ממנה שתפתח לה, אך לשווא. אביה מבינה שהיא יתומה מלידה. היא אומרת לדודתה אליס שאבא שלה מת ושהיא לא רוצה לדבר עליו יותר. לבסוף חוזרת אביה לפנימייה.

13. עץ הדומים תפוס - זיכרון והתמודדות

בימוי: אלי כהן, ישראל 1994

הסרט **עץ הדומים תפוס** (1994) הופק לפי תסריט שנכתב על-ידי גילה אלמגור, אייל שר ואלי כהן שגם ביים אותו. הסרט צולם בכפר הנוער בן-שמן, והוא סרט המשך לסרטם הקודם של אלמגור וכהן, **הקיץ של אביה** אך עומד גם בפני עצמו. זהו סיפורם של בני נוער יתומים ניצולי שואה ובני נוער צברים החיים בפנימיית "אודיס". בבוקר הם מנהלים חיים רגילים ולפעמים כשרע להם או כשהם רוצים לדבר, הם נפגשים תחת עץ הדומים ומדברים או חושבים, אך בלילה שבים ועולים הזיכרונות מימי השואה.

אביה הצברית רוצה לגלות את זהותו של אבא שלה, ולשם כך היא מתמודדת עם אמה הלוקה בנפשה, ומתחברת עם יורק. יולה חושבת שאבא שלה חי, אולם בסוף מתברר לה האמת המרה. מירה לא מצליחה לזכור את הוריה האמיתיים, אך יודעת שהם לא ההורים שטוענים כי היא בתם.

14. האי ברחוב הציפורים - גבורה

הסרט **האי ברחוב הציפורים** (1997) הוא קופרודוקציה ישראלית-גרמנית. זהו עיבוד לספר הילדים המרגש של אורי אורלב, המתאר את סיפור הישרדותו של אלכס בן ה-11 בגטו פולני נטוש, לאחר שכל היהודים, כולל משפחתו של הנער, נשלחו למחנות ריכוז. בהשראת הספר האהוב עליו, "רובינזון קרוזו", מצליח אלכס להתייחס למצבו כאל הרפתקה מיוחדת, מה שמאפשר לו להתמודד עם מכשולים רבים, כמו פטרולים של חיילים גרמנים ופליטים אחרים כמווה שנלחמים על חייהם בכל מחיר.

קולנוע עלילתי עולמי

15. הבריחה מסוביבור - גבורה

סרט הטלוויזיה **הבריחה מסוביבור** (1987) בבימויו של ג'ק גולד (Jack Gold) (ארצות הברית), עוסק בסיפור המרד במחנה ההשמדה סוביבור. התסריט נכתב על-ידי ניצול המחנה, תומאס בלאט, ומתבסס על ספר של ריצ'רד ראשקה (Rashke) שהתפרסם באותו שם כמה שנים קודם לכן. הסרט צולם בשטחה של יוגוסלביה לשעבר.

הקיץ של אביה | במאי: אלי כהן; מפיקים: איתן אבן, גילה אלמגור; צילום כרזה: יוני המנחם באדיבות 'גלריה-פרקש יפו העתיקה'

הסרט **הקיץ של אביה** (1988) בבימויו של אלי כהן, מבוסס על ספר בכותר זהה, שנכתב על-ידי גילה אלמגור. הספר מבוסס על סיפור ילדותה של אלמגור, שגם כתבה את התסריט לסרט, הפיקה אותו ושיחקה בו בתפקיד ראשי.

אביה הוא שמה של ילדה בת 10, יתומה מאב, החיה בפנימייה. היא ואמה הן משפחה חד-הורית. האם, הניה, היא ניצולת שואה וחולה בנפשה, המאושפזת בבית חולים פסיכיאטרי. בטקס סיום הלימודים בפנימייה ב-1951, להפתעתה של אביה, מגיעה האם לפנימייה ומוציאה אותה משם כי גילתה ששיערה של בתה רוחש כינים. בשובן לביתן בפתח תקווה, מגלחת האם את ראשה של אביה כדי לבער את נגע הכינים. הקרחת היא מושא לעג של הילדים במושבה. גם הניה היא מושא ללעג ולבוז בקרב ילדי המושבה המכנים אותה "פרטיזאנקה" ו"מושוגעת". אביה לא מאמינה שאבא שלה מת. יום אחד מגיע למושבה אדם בשם מקס גנץ. אביה מוצאת דמיון בינו לבין אביה המנוח כפי שהוא מופיע בתמונה, ומדמינת לעצמה שהוא אבא שלה.

אביה רוצה להשתתף בשיעורי הבלט של מאיה אברמסון, אך מאחר שאין לה בגדים יפים, מאיה לא נותנת לה להיכנס לשיעור. אביה

פרל"), נער יהודי שנרדף על-ידי הנאצים והעמיד פני ארי במהלך שנות הכיבוש הנאצי, ואף למד בפנימייה של הנוער ההיטלראי.

סאלק (שלמה) ומשפחתו חיים בגרמניה. משפחתו נוסעת לפולין במחשבה ששם בטוח יותר. כאשר הגרמנים תוקפים את פולין בספטמבר 1939, סאלק ואחיו נשלחים לברית המועצות. בזמן הבריחה סאלק ואחיו נפרדים, סאלק נופל למים וניצל על-ידי חייל רוסי. כאשר הוא מגיע לברית המועצות הוא עובר לבית יתומים, וחי שם במשך שנתיים. כאשר הגרמנים תוקפים את ברית המועצות, בית היתומים ננטש וסאלק מופרד מיתר היתומים. הוא נתפס בידי הגרמנים ומעמיד פני גרמני ארי, ואלו משתמשים בו כמתרגם, בשל היכרותו את השפות גרמנית, רוסית ופולנית. הוא בונה לעצמו זהות חדשה, לפיה הוא גרמני בשם יוזף - יופ פרייל מלטביה. רוברט, אחד החיילים שהתיידד עם סאלק והטריד אותו מינית מגלה שסאלק נימול, ומבין מכך שהוא יהודי, אך מביטיח לא לספר לאף אחד. השניים הופכים לחברים קרובים. עם זאת, סאלק מודע לסכנה האורבת לו, ומנסה לערוק לצבא הסובייטי לאחר מות חברו. בניגוד לתוכניותיו, הרוסים נכנעים והוא נודע כגיבור בקרב הגרמנים. עובדה זו אפשרה לו לעזוב את החזית ולהצטרף לבית ספר לנערי היטלר בבראונשוויג. הוא מאומץ על-ידי באנפיהרר בשם מורדהורסט שהיה אציל מפומרניה. בבית הספר הוא מתאהב בנערה גרמנייה בשם לני, נאצית קנאית, אך מבין שעליו להשלים עם העובדה שאהבתם אינה אפשרית. אמה של לני חושדת שיוזף הוא אינו מי שהוא טוען להיות, והוא מתוודה בפניה שהוא יהודי. לני לא גילתה זאת עד לאחר המלחמה, ודרכי השניים נפרדו. נערי היטלר נשלחים לחזית, כעת בברלין, והוא מצליח להיכנע לרוסים. שובו אינם מאמינים שהוא אינו גרמני ועומדים לירות בו. למזלו, אחיו, שזה עתה השתחרר ממחנה ריכוז, מזהה אותו. הוא משוחרר זמן קצר לאחר מכן, ומהגר לארץ ישראל (שהייתה באותה עת נתונה תחת שלטון המנדט הבריטי), שם הוא מאמץ בחום את מורשתו היהודית.

קישור:

<https://www.youtube.com/watch?v=K3ec9ihEszw&index=2&list=PLE970327625100202>

17. התנגדות - גבורה

הסרט **התנגדות** (2008) בבימויו של אדוארד זוויק (Edward Zwick) (ארצות הברית), מבוסס על סיפורם האמיתי של ארבעה אחים יהודים ממשפחת ביילסקי (טוביה, זוס, עשהאל ואהרון), שהוריהם נרצחו מיד עם כיבוש מזרח פולין על-ידי הגרמנים. על מנת לשרוד, נמלטו הארבעה ליער סמוך ובו הם מגלים לראשונה את הקשיים להתגבר על הקור העז בחורף המקפיא, ואת הרעב המתמיד. קושי נוסף שאותו גילו האחים, כמו גם שאר הפרטיזנים ברחבי אירופה, היה הניסיון להתחמק מידיהם הארוכות של הנאצים. ברבות הזמן, נתקלו האחים ביער ביהודים רבים נוספים, מהם היו חלשים וחולים ומהם חזקים יותר. אלו וגם אלו רצו לשרוד ולהיות בחיים, ומשום כך נחושים היו בדעתם להילחם על קיומם הן אל מול איתני הטבע והן אל מול הכוחות הנאציים.

מטרותיהם המשותפות של כל 1,200 המצטרפים אפשרו את הקמתו המשותפת של מערך צבאי הגנתי לוחם, שבראשו יעמוד טוביה ביילסקי. הדרישה המתמדת של מנהיג המחנה מאנשיו הייתה לשמור על צלם אנוש ולשים לב כי אינם מתנהגים כמו חיות. לטענתו, התנהגותם האנושית היא זו שתבדיל את היהודים מהתנהגותם הברברית של הנאצים. ברבות הזמן מגלים הכוחות הגרמנים את מחנה

עלילת הסרט מתרחשת כולה בתקופת השואה בשטח מחנה ההשמדה סוביבור, בין החודשים מאי 1942 לאוקטובר 1943 בהם פעלה מכונת ההשמדה במחנה, אם כי לא תמיד סדר האירועים בסרט תואם את הסדר הכרונולוגי של האירועים וההתרחשויות כפי שאירעו במציאות. העלילה מתמקדת בסיפורם של מספר יהודים במחנה, שהוצאו מן המשלוחים המיועדים להשמדה, על מנת לעבוד בעבודות כפייה עבור הנאצים. תוך זמן קצר הם מתוודעים למציאות הזוועתית והמזעזעת של מחנה ההשמדה בו הם נמצאים, ולכך שחיי העבודות שלהם במחנה הם זמניים עד למוות הצפוי. מקרב מאות היהודים הכלואים במחנה נעשים מדי פעם ניסיונות בריחה של בודדים וקבוצות קטנות, אולם מרבית ניסיונות אלו נכשלים ומסתיימים בתפיסתם והריגתם של הבורחים וכן בהוצאתם להורג של אסירים יהודים נוספים. אחד האסירים היהודים הבולטים במחנה, ליאון פלדהנדלר (דמותו מגולמת על-ידי השחקן היהודי-אמריקאי אלן ארקין), מנסה לגבש תוכנית בריחה עם קבוצה קטנה של אסירים, אולם עד מהרה חברי הקבוצה מגיעים למסקנה שגם אם יצליחו לברוח ולהינצל, יעלה הדבר בחייהם של אסירים אחרים הכלואים במחנה. הם משנים את תוכניתם ומנסים לחשוב על דרך לארגון בריחה כללית של כל האסירים במחנה, אולם הדבר לא עולה בידם. העלילה מתפתחת בעקבות הגעתם של קבוצת שבויי מלחמה סובייטים ממוצא יהודי לסוביבור. ליאון פלדהנדלר, יהודי פולני שהיה חסר ניסיון צבאי, יוצר קשר עם סגן סאשה פצ'רסקי (דמותו מגולמת על-ידי רוטגר האוור ההולנדי) ומבקש את סיועו בגיבוש רעיון הבריחה. למרות החשדנות ההדדית והשוני העדתי והמנטלי ביניהם, הם מצליחים להתיידד, ובאמצעות חשיבה מקורית ועבודת צוות משותפת, הם מתכננים את הריגתם של כל 16 אנשי ה-ס.ס הגרמנים (שאר שומרי המחנה היו חיילים אוקראינים) ויציאה מאורגנת של כל האסירים מהשער הראשי של המחנה. מועד הבריחה נקבע לחג סוכות, 14 באוקטובר 1943, לשעה 4 אחר הצהריים, סמוך לשקיעה. קביעת התאריך נעוצה בכך שבאותם ימים יצא וגנר, מפקד המחנה, לחופשה בת שלושה ימים, דבר שעשוי להקל על ההתקוממות. בהתחלה מצליחה קבוצת האסירים המעורבים בתכנון המרד לבודד ולהרוג את מרבית אנשי הפיקוד הנאצי הנמצאים במחנה, לנתק את המחנה מקווי חשמל וטלפון וכן לגנוב נשק מחדרי השומרים האוקראינים, אולם בהמשך חלים שיבושים וכמה מן המפקדים הנאצים ניצלים ומנסים להשתלט על הנעשה במחנה. תוכנית היציאה המאורגנת של האסירים דרך השער הראשי לא יוצאת לפועל, ומן המחנה מתפתחת בריחה מבוהלת של מרבית האסירים היהודים. במהלך הבריחה נהרגים עשרות רבות של אסירים כתוצאה מירי של אש חיה לעברם, ומעלייה על מוקשים שהוטמנו מסיבב למחנה, אך גם חלק מהזקיפים האוקראינים נהרגים. לבסוף יותר מ-300 אסירים מצליחים להגיע ליער ומיעוטם זוכים אף להינצל ולשרוד את אימי השואה.

קישור:

<https://www.youtube.com/watch?v=30Ge3uAjSsQ&index=1&list=PLE970327625100202>

16. אירופה, אירופה - גבורה

אירופה אירופה (בגרמנית, במקור: Hitlerjunge Salomon - שלמה של הנוער ההיטלראי) הוא סרט קולנוע דובר גרמנית משנת 1990 שבויים בגרמניה על-ידי אניישקה הולנד (Agnieszka Holland). הסרט מבוסס על ספרו האוטוביוגרפי של שלמה פרל ("קוראים לי שלמה

קישור לקטעים ללא תרגום:

https://www.youtube.com/watch?v=BRZh_NO5tic&list=PLyKO_aBwo_i_9wHioYjYC80m9XtjRQnT

21. החיים יפים - עיצוב הזיכרון

הסרט **החיים יפים** (1997) אשר בוים בידי רוברטו בניני (Roberto Benigni) (איטליה) הוא קומדיה טרגית העוסקת בשואת יהודי איטליה, כפי שהיא משתקפת בחיי משפחה אחת. בחלקו הראשון של הסרט מסופר על גווידו אורפיצה' (מגולם על-ידי רוברטו בניני), יהודי איטלקי, ועל הקורות אותו באיטליה הפשיסטית לפני מלחמת העולם השנייה ובמהלכה. בשנת 1939 עובר גווידו לעיר אַרְצו, בה הוא מתפרנס כמלצר במלון "גרנד הוטל", שבו דודו אלישע (ג'וסטינו דוראנו) הוא המלצר הראשי. הוא קושר קשרי ידידות עם אחד מאורחי המלון, ד"ר לסינג, רופא גרמני האוהב לפתור חידות. גווידו מתאהב בדורה - מורה בבית ספר, שאינה יהודיה (ניקולטה בראסקי), ומחזר אחריה במרץ. במאבק על לבה עליו להתחרות ברודולפו, ארוסה של דורה שהוא פקיד בכיר. במאבק זה משולבים קטעי סלפסטיק אחדים, שבהם גווידו מפיל בטעות עציץ על ראשו של רודולפו, ולאחר מכן גורם לו לחבוש מגבעת שבה ביצים טריות המתנפצות על ראשו. לאחר שגווידו כובש את לבה של דורה, חרף התנגדות אמה (מריסה פארדס), הסרט מדגל שנים אחדות בזמן, לקראת יום הולדתו ה-4 (או ה-5) של בנם ג'וזואה (בתרגום העברי לסרט: יהושע, בגילומו של ג'ורג'ו קנטריני). בינתיים גווידו פותח חנות ספרים שעליה חלם.

בחלקו השני של הסרט, המתחיל ביום הולדתו של יהושע, נלקחים גווידו, יהושע ואלישע לרכבת המסיעה אותם למחנה ריכוז. דורה, אף שאינה יהודיה, מתעקשת להצטרף לרכבת זו ולהצטרף אל משפחתה. גווידו מנסה להציל את הילד בספרו לו שהכל חלק ממשחק שבו צוברים נקודות, ומי שצובר 1,000 נקודות זוכה במשחק ומקבל טנק אמיתי. כאשר מגיע השומר (הדובר גרמנית), גווידו מתנדב לתרגם את הוראותיו, אף שאינו יודע גרמנית. השומר "נובח" את הוראותיו, וגווידו אומר במקומן הוראות בנוגע למשחק שהציג ליהושע. במחנה מופרדות הנשים מהגברים, וגווידו מנסה בדרכים שונות להעביר לדורה אותות של חיים ואהבה.

בין האסירים עוברת השמועה שזקנים וילדים מוצאים להורג בתאי גזים, ובעקבות זאת פוקד גווידו על יהושע להסתתר במשך כל היום, ומציג זאת כחלק מהמשחק. גווידו מזהה שרופא המחנה הוא ד"ר לסינג, והרופא משחרר את גווידו מעבודת הפרך שבה עסק עם יתר האסירים, והופך אותו למלצר לסגל המחנה. ההומור והגישה החיובית של האב מסייעים לילד לשרוד את התנאים האיומים של מחנה הריכוז. יום לפני השחרור המיוחל נספה גווידו מיריות של סוהר גרמני, במהלך ניסיונו להציל את דורה. בהתאם להנחיות שהשאיר לו גווידו, יוצא יהושע ממחבואו. טנק אמריקאי מגיע למחנה, ומפקדו מעלה את יהושע אליו. תוך כדי נסיעה רואה יהושע את אמו בקרב שיירת הניצולים היוצאים מהמחנה, יורד אליה ואומר לה: "זכינו באלף נקודות. איזה צחוק [...] אנחנו חוזרים הביתה בטנק. ניצחנו!".

הסרט שנוי במחלוקת וספר ביקורת שלם נכתב אודותיו על-ידי התסריטאי קובי ניב.

המשפחות, והצבא המאולתר מוכה התלאות נאלץ לעמוד מול הכוח הנאצי החזק במאבק מתיש, המלמד את היהודים פעם נוספת את הערך החשוב של אהבת החיים.

קישור לחלק שני:

https://www.youtube.com/results?search_query

18. יומנה של אנה פרנק - גבורה

מיני-סדרה בת חמישה חלקים של ה-BBC, שודרה בשנת 2008.

אנליס מארי (אנה) פרנק הייתה נערה יהודייה שנספתה בשואה. היומן שכתבה התפרסם בכל העולם. ביולי 1942, משפחת פרנק שהתגוררה באמסטרדם נכנסה למחבוא כדי להסתתר מאימת הנאצים. ב-4 באוגוסט 1944 נחשף מקום המסתור, ובני משפחת פרנק הועברו לִּוֶסְטְרֶבֶּרְק, מחנה מעבר משטרתי ליהודים, וממנו הועברו למחנה ההשמדה אושוויץ. ב-28 באוקטובר 1944 הועברו אנה ואחותה מרגוט למחנה הריכוז ברגן בלזן, שם נפטרו שתיהן מטיפוס הבהרות.

בעת שהייתה במחבוא כתבה אנה יומן אישי, אשר התפרסם לאחר מלחמת העולם השנייה, וחשף בפני קוראים רבים בעשורים שלאחר מכן ממד אנושי מזווית אישית של קורבנות השואה. היומן, שבו תיעדה, בין השאר, את התקופה שבה הסתתרה יחד עם משפחתה מאימת הנאצים במחבוא בבית המשרדים של חברת אופקטה באמסטרדם, יצא לאור כספר, וזכה לפופולריות רבה.

קישור לפרק הראשון:

<https://www.youtube.com/watch?v=KKB2tupw90s>

19. יעקב השקרן - גבורה

יעקב השקרן (1999), סרט בבימויו של פיטר קסוביץ (Peter Kassovitz) (ארצות הברית) הוא דרמה מרגשת המתרחשת בפולין הכבושה בידי הנאצים במלחמת העולם השנייה. ג'ייקוב היים, בעל בית קפה יהודי, שומע במקרה מהדורת חדשות, בה מדווח על הצלחתו של הצבא כנגד הכוחות הגרמניים. בגטו שוררת אז אווירת נכאים וכדי להתגבר עליה, מתחיל ג'ייקוב להמציא מהדורת חדשות המדווחת על התקדמותם של כוחות בנות הברית וניצחונם על הנאצים. שקרים אלה גוררים התרוממות רוח בקרב האנשים. פתאום יש תקווה, פתאום יש הומור והאופטימיות נולדת מחדש. כאשר נודע לגרמנים על אותו מכשיר רדיו מסתורי, הם מתחילים לחפש אחריו, ובמיוחד אחר גיבור המחותר המעז לתפעל אותו.

20. רשימת שינדלר - גבורה

רשימת שינדלר (1993), סרט קולנוע בבימויו של סטיבן שפילברג (Steven Spielberg) (ארצות הברית), מבוסס על ספר שם זהה שכתב תומאס קנילי, אשר מספר את סיפורו האמיתי של התעשיין הגרמני אוסקר שינדלר, שעסק בתקופת השואה בהצלת חייהם של יהודים רבים ממכונת ההשמדה הנאצית.

שינדלר, שהיה בעלים של מפעלי תעשייה, שיחד קציני צבא גרמנים על מנת שיתאפשר לו להעסיק יהודים, חרף סיכון חייו. הוא העסיק במפעלו כ-1,200 יהודים. בשנת 1993 הוכר שינדלר על-ידי מדינת ישראל כחסיד אומות עולם.

22. ילדה רעה - עיצוב הזיכרון

ילדה רעה (1990) הוא סרט קולנוע בבימויו של מיכאל וארהוון (Michael Verhoeven) (גרמניה), המבוסס על סיפורה האמיתי של העיתונאית והסופרת אנה רוזמוס מן העיר פאסאו אשר בבוואריה, ועוסק בהתמודדותה של החברה הגרמנית עם זיכרון הרייך השלישי ומוראותיו.

סוניה היא תלמידה כשרונית בכתיבה, הלומדת בבית ספר תיכון בעיירה קטנה בגרמניה. היא זוכה בתחרות כתיבת חיבורים, וזוכה בנסיעה לפריז כפרס. בינתיים מתפתח רומן בינה לבין מרטין, מורה צעיר לפיזיקה בבית הספר. כעבור שנה ניגשת סוניה שוב לתחרות. הפעם היא בוחרת מבין הנושאים המוצעים את הנושא "העיר שלי בתקופת הרייך השלישי". הנושא התמים לכאורה מתגלה במהרה כמשימה מאתגרת. חקירותיה הנמרצות של התיכוניםטית הנלהבת נתקלות בחומה של חשדנות ואדישות מצד התושבים והשלטונות המקומיים, שלא ששים לשתף פעולה עם שאלותיה החטטניות.

בהדרגה מגלה סוניה שעיירתה השלווה למראה והציורית מעורבת עד צואר בהיסטוריה של הרייך השלישי. כך למשל היא מגלה כי רבות מהמשפחות הוותיקות והמכובדות בעיירה השתייכו למפלגה הנאצית עוד בטרם עלתה זו לשלטון. היא לומדת לחרדתה שבסביבת העיירה הוקמו מחנות ריכוז רבים, וכי יהודי העיר גורשו ממנה ורכושם הוחרם. ככל שסוניה מתקדמת בחקירתה, כך גוברים הקשיים המוערמים עליה.

בינתיים מתחנת סוניה עם המורה מרטין ולתושבי העיירה נדמה כי היא מרפה מן הנושא. אלא שלאחר לידת ילדיה היא מתחילה בלימודי היסטוריה באוניברסיטה והופכת את תחום מחקרה משכבר לתחום פעילותה האקדמי. היא מצליחה להשיג צווים שיפוטיים שפותחים בפניה את הארכיונים המקומיים. היחס אליה ואל בעלה בעיירה הופך מנוכר ונוקשה יותר ויותר, והם סובלים מהתנכלויות הולכות ומחמירות. מאוחר יותר משתנה האווירה הציבורית בעיירה, וסוניה אף זוכה לאות הוקרה מהעירייה, שאותו היא מסרבת לקבל, משום שהיא רואה בו ניסיון להצר את צעדיה ולסתום את פיה.

שתיקת הארכיון | בימוי: יעל חרסונסקי; הפקה: נעמי שחורי, איתי קן-תור, בלפילמס; הסרט הופק בתמיכת יס דוקו, ARTE, MDR, SWR ובסיוע הקרן החדשה לקולנוע וטלוויזיה גוֹזִיפִילְמְס GozFilms ירושלים; הפצה חינוכית: GozFilms

יחידת הוראה מספר 1 מבוססת על הסרט בגלל המלחמה היא / אורנה בן דור (1988)

בגלל המלחמה היא (1988) הוא סרט שבויים על-ידי אורנה בן דור והופק על-ידי שירות הסרטים הישראלי. הסרט עוקב אחר הפקת התקליט "אפר ואבק" שיצא באותה שנה על-ידי יהודה פוליקר ויעקב גלעד. עורכי הסרט עימתו את האמנים, בני הדור השני לשואה עם הוריהם וסיפוריהם. בסרט מוצגות דרכי ההתמודדות השונות של שני הדורות. הסרט כולל שיחות של יהודה פוליקר עם אביו ז'אקו שנולד בסלוניקי ואיבד את כל משפחתו באושוויץ ושיחות של יעקב גלעד עם אמו, הלינה בירנבאום, ילידת ורשה, שנשלחה לאושוויץ ואיבדה את כל משפחתה במיידנק, ובגיל 15 צעדה בצעדת המוות.

בימאית הסרט אורנה בן דור, אף היא בת לניצולי שואה, הביאה בפעם הראשונה את סיפורם של בני דורה. הסרט עורר דיון ציבורי בסוגיות הקשר הבין דורי הטעון, ביחס של הורים ניצולי שואה לילדיהם ובצורך הנפשי בדיבור ובסיפור (המיוצג בגישתו של ז'אקו פוליקר) בניגוד לצורך הנפשי בהדחקה המוזכר על-ידי אמו של גלעד.

הסרט השתלב במגמה שחלה בשנות השמונים לחקור ולעסוק באופן אמנותי ותרבותי בחוויית החיים בצל השואה בארץ.

יחידת ההוראה כוללת שני שיעורים. השיעור הראשון עוסק במקומו וחדשנותו של הסרט ביחס לסרטים תיעודיים שנעשו לפניו ביחס לניצולי השואה ומקומם בחברה הישראלית. השיעור השני עוסק בנייתו של הסרט ביחס למאפיינים שעולים בו לגבי בני הדור השני לשואה.

בגלל המלחמה היא
במאית - אורנה בן-דור
מפיק - שמואל אלטמן, דוד שיץ
באדיבות 'גלויה-פרקש יפו העתיקה'

רקע למורה

1. ייצוגם של ניצולי השואה בקולנוע התיעודי

בספרה של ד"ר ליאת שטייר-לבני "שתי פנים במראה: ייצוג ניצולי השואה בקולנוע הישראלי" עוסקת החוקרת בשני ז'אנרים: העלילתי והתיעודי, המציעים שני מסלולים שונים של זיכרון. הראשון - שטחי ומעוות, שפוגע עוד יותר בדימוי השברירי ממילא של ניצולי השואה, והשני - מורכב ומעשיר.

מרבית הסרטים העלילתיים אינם מתמודדים עם דמותם האקטיבית של ניצולי השואה, עם פעילותם במסגרת עלייה ב', עם ההגירה למקומות אחרים, עם כוחות הנפש האדירים שהפגינו בבניית חיים חדשים, והם אינם מצליחים להשתחרר מהדימוי השלילי והשטחי של הניצולים ולבנות דמות מורכבת ואנושית.

לעומת זאת, הסרטים התיעודיים מעולם לא עסקו בביסוס תדמויות שליליות. הסרטים בשנות הארבעים והחמישים אינם עוסקים בשואה אלא בלקח הציוני שלה, עוברים במהירות מחורבן לפריחה ומוכיחים לעולם את הצורך בהקמת מדינה יהודית בארץ ישראל, בחיזוקה ובביצורה.

הקולנוע הארץ ישראלי התיעודי בשלהי שנות הארבעים היה חלק ממנגנון תעמולה ציוני מסועף וענף, שיצר מתקפה תקשורתית רחבה בעולם. לאחר מלחמת העולם השנייה ביקשו המוסדות הציוניים בארץ להשיג תמיכה עולמית לרעיון שמקומם היחיד של ניצולי השואה הוא בארץ ישראל, ושיש להקים בה ישות מדינית ליהודים ולקבל תמיכה

שיעור ראשון

מטרות השיעור

1. להבין את חדשנותו של הסרט ביחס של הקולנוע הישראלי התיעודי בעיסוקו בניצולי שואה ובני הדור השני.
2. להבין את מקומם הייחודי של ניצולי השואה במדינת ישראל.
3. לערוך השוואה בין דמותם של ניצולי השואה בכל אחד מן הסרטים.

מהלך השיעור

הקרנת קטע קצר מתוך הסרט **מזכר לאייכמן** (Memo To Eichmann), ארכיון שפילברג, 1960, דקות 1-5. אורכו של הסרט כולו 14 דקות).
קישור:

<https://www.youtube.com/watch?v=xK0m-8Hb66Y>

הסרט ערוך בצורת מזכר הנשלח אל אדולף אייכמן לאחר לכידתו בידי ישראל. הוא מראה כי למרות השואה, מדינת ישראל הוקמה, והיא מוסיפה לגדול, להתפתח ולפרוח. הסרט מדגים את התייחסותו של הקולנוע הציוני לניצולי השואה, ובניגוד לכך, הקרנת **בגלל המלחמה היא** ויצירת השוואה בסוגיית מקומם ותפקידם של הפליטים וניצולי השואה מארצות שונות בחברה הישראלית. בשלב ראשון יש להקרין את הסרט **בגלל המלחמה היא** כולו. בשיעור השני ניתן יהיה להתייחס לנקודות ספציפיות מתוכו.

חובת ההסתגלות למנהגים ולתרבות המקומית. יחד עם מטען רגשות זה, היו צריכים הניצולים לגדל ולחנך את ילדיהם על ערכים ואידאולוגים שונים.

הצעות לפעילות

שאלות לדיון בכיתה לאחר הצפייה בסרט

1. צפו בסרט "מזכר לאייכמן" עד דקה 5. מהי ההתייחסות שיש לקשר בין השואה למעשה הציוני?
2. הסרט "מזכר לאייכמן" הוא סרט הסברה ציוני בן 14 דקות, אשר הופק בארץ בשנת 1960, לצורך גיוס כספים עבור פעולות ההתיישבות בארץ. כיצד בא לידי ביטוי בסרט המעשה הציוני והקשר לשואה?
3. כיצד מוצגים ניצולי השואה בסרט "אפר ואבק"? האם ניתן לראות בהם סמלים ציוניים או אנשים פרטיים יותר?
4. באילו סוגיות מתמקד הסרט "אפר ואבק" ומיהם גיבוריו?
5. האם בסרט "אפר ואבק" יש קשר בין השואה למדינת ישראל?

תוצרים מצופים מהשיעור הראשון

התלמיד יבין את המהלך ההיסטורי בייצוג של ניצולי השואה בקולנוע התיעודי בארץ וידע להבחין בין הלקח הציוני הנלמד מן השואה כפי שנראה בסרט "מזכר לאייכמן" לבין המאפיינים האישיים והאנושיים של חייהם של ניצולי השואה כפי שעולה מן הסרט "בגלל המלחמה ההיא".

שיעור שני

מטרות השיעור

1. היכרות עם מאפייני החינוך הניתן לבני הדור השני על-ידי הוריהם הניצולים, ועם מערכות היחסים האופייניות לדור זה.
2. ניתוח שיר אחד או שניים מתוך התקליט "אפר ואבק" על מנת להבין באמצעות הסרט את נסיבות כתיבתם.

רקע למורה

מאפייני הדור השני

במהלך שנות השמונים, החלו להתבצע בארץ מחקרים על יחסי הדור הראשון לשואה וילדיהם, בני הדור השני שהיו בשלב זה כבר בוגרים. רוב החוקרים העלו כי קיימות מספר מאפיינים שבאו לידי ביטוי בחינוך שהעניקו ניצולי השואה לילדיהם, בני הדור השני:

- חסות יתר (overprotection) המתבטאת בדאגנות מופרזת של ההורים לשלום ילדיהם, בהגבלות שהם מטילים על פעילויותיהם ובהגנת יתר מהעולם החיצוני, הנתפס כמסוכן. פעמים רבות מרגישים בני הדור השני חנוקים וכבולים בזרועות הוריהם.
- רגשות של פחד חרדה ואשמה - המכונים "אשמת הניצול" המתוארת כרגשות אשמה של הניצול על כך ששרד, בעוד שאהוביו וקרוביו לא שרדו. לעיתים קרובות נקראים הילדים בשמם של אותם קרובים שנספו בשואה.
- "קשר שתיקה" - אותה הסכמה שבשתיקה, הקיימת במשפחות של ניצולי השואה, שלא לשוחח על הטראומה של ההורים ולנתקה מחיי היומיום במשפחה. הצורך בקשר השתיקה נובע

כספית ופוליטית. לשם כך, הקולנוע התיעודי הציג תהליך שטחי של מעבר "משואה לתקומה".

מיד עם הגעתם לארץ, הפכו הניצולים לעובדי אדמה וללוחמים נמרצים. "התיאור הפלקטי הזה לא התעכב על קשיי קליטה ותרם לאמירה הפוליטית לפיה יש להקים מדינה יהודית בארץ ישראל כי בה ניצולי השואה ימצאו את מקומם", כפי שיוזגם בסרט **מזכר לאייכמן**.

משנות השישים, בהשפעת משפט אייכמן, השתנתה הגישה כלפי הניצולים, ובתהליך מתמשך נוצרה גם פתיחות לכל מה שנשלל קודם לכן. ברוח זו הופיעו יצירות ספרות ראשונות שהתמודדו עם כתיבה על "הוויה יהודית בשפה ישראלית". הזהות היהודית הגלותית הוחלפה בזהות עברית אשר נחשפה בהדרגה, תחילה במהוסס, בעיקר בספרות ובקולנוע, אך גם בתיאטרון ובאמנות החזותית. השינויים שחלו עקב מלחמת ששת הימים ומלחמת יום הכיפורים והמהפך הפוליטי ב-1977 חוללו תפנית נוספת בדימוי העצמי הישראלי. הם עמעמו את ההבחנה הנוקשה בין הזהות הישראלית לזהות היהודית ואיפשרו את הכלת הסיפורים של ה"אחרים" בסיפור הלאומי. בתוך כך השתנה גם מעמדה של השואה בזיכרון הישראלי, והיא החלה לתפוס מקום מרכזי בשיח התרבותי בישראל. משנות השמונים מתרבות מאוד היצירות שבמרכזן עומדת השואה. יוצריהן הם בעיקר בני הדור השני לשואה. ביצירות אלה הפכה השואה מסיפור לאומי קולקטיבי לסיפורים אישיים רבים מספור. כבר משנות השישים והשבעים, הקולנוע התיעודי מתחיל לעסוק בשואה עצמה ודוחק את הלקח הציוני לשוליים. משנות השמונים ואילך המגמה מועמקת. בקולנוע התיעודי משנות השמונים והאלה מתגלה מבט הטרוגני, מורכב ומעמיק על ניצולי השואה. הסרטים מתמקדים באריכות בסיפורים מן השואה עצמה ודוחקים את סיפור הגאולה הלאומית לשוליים. הגיבורים הם ניצולי השואה עצמם ולא אנשי הארץ שקלטו אותם. היוצרים אינם מחפשים סיפורי גבורה אלא בוחרים להתמקד דווקא באדם הפשוט, זה שלא מרד, זה שמספר סיפורים על ניסיונות יומיומיים לשרוד ולא פעם נעצר ובוכה, וזה בסדר. איש איננו שופט אותם.

2. מצבם של ניצולי השואה

יש לזכור כי לרוב הגיעו הניצולים לארץ ללא משפחה כלל, מאחר ומשפחתם נרצחה באירופה. ולכן עמדה בפניהם אבן נגף נוספת בתהליך ההתיישבות בארץ. הטבח שהתבצע ביקריהם עוד חקוק היה בזיכרונם וחזר אליהם בהבזקים שוב ושוב. החוסר במשפחה התבטא בתחושת היעדר תמיכה, עידוד וגעגועים. כל הדברים הללו העיבו על האפשרות של הניצולים לצמוח מחדש לאחר האסון שפקד אותם.

שאלת הקמת משפחה חדשה הייתה מצויה בקרבם, אך לבטים רבים ליוו אותה: במצב של אובדן בן זוג, האם יש לשמור לו ולמשפחתו אמונים, או שמא יש לפצות על תחושת הבדידות בנישואין מחדש? האם להמשיך ללדת ילדים? האם הילדים הללו יגיחו לאוויר העולם כתחליף למה שאבד? האם יגדלו בצל זיכרון השואה? לשאלות אלו אין תשובות נחרצות וחד-משמעיות. כל ניצול נהג כאינדיבידואל, כפי שראה לנכון לעשות.

ניצולי השואה, שביקשו לפתח חיים נורמטיביים לאחר שחוו טראומות אימות, נתקלו בקשיים רבים. ראשית, מעצם היותם עדים לזוועות, עולמם התערער, וכשעלו לארץ ציפו לקבלת פנים חמה ומחבקת, אך נתקלו ביחס מזלזל וקר, שהשתנה בעיקר לאחר משפט אייכמן. שנית, מהסיבה הפשוטה שהם הגיעו לארץ כמהגרים, ועליהם הייתה מוטלת

שיר אחרי הגשם
רכבות אחרי הגשם בדרכן מעיר לעיר
יש בדרך תחנה קטנה
אני יורד בשביל שהכרתי
ושוב אני שומע ליד בתי האבן
פרה גועה ברפת עזים בדשא
ועכשיו אחרי שנים בגשם
איש לא יזהה אותי צ'אפוזו ביישן
וכל ילדי הכפר בדרך מהגן
מצחקקים בקול
תמיד כשבא אורח לא מוכר
מי יזכור את בנו של הספר
אני יוצא מחוץ לשיירה
מזמזם כל הדרך חזרה

שיר אחרי הגשם, שיר אחרי הגשם
שיר ישן שאמא לימדה אותי לשיר
שיר אחרי הגשם, שיר אחרי הגשם
שיר ישן מסתלסל ועולה בחלונות
ואורג לי זכרונות

ברחובות אחרי הגשם
החיים כתמול שלשום
הספק עוד מלווה אותי
אני חופשי ללכת הביתה
זכרתי שיר שמח
עכשיו אני שוכח
אולי אני בורח מפני הגשם
בכיכר ליד חנות היין
מישהו פתאום צועק צ'פחו חזר
יושבי בתי קפה זוגות ליד הבר
מנופפים ידם כאילו כלום אף פעם לא קרה
כאן תמיד זורמת השגרה
אני יוצא מחוץ לשיירה
ובוכה כל הדרך חזרה

שיר אחרי הגשם...

תוצרים מצופים מהשיעור השני

התלמיד ידע לנתח לפחות שיר אחד מתוך הטקסטים של התקליט "אפר ואבק" ויבין את מערכת היחסים המורכבת בן בני הדור השני להוריו.

לא רק מן הצורך של ההורים לשכוח ולהסתגל לחייהם לאחר הטראומה. ילדיהם של הניצולים, בני הדור השני לשואה, נעשים בדרך כלל רגישים לצורך הזה של הוריהם שלא לדבר על הנושא והתוצאה היא כי שני הצדדים, הורים וילדים גם יחד, שותפים לקשר השתיקה. ממוחקרים שנעשו על בני הדור השני לשואה עלה כי קיימת אצלם תודעה לגבי תחושות הוריהם בתקופת השואה לצד יכולת מועטה, ולעתים היעדר יכולת, לנסחה במילים. דפוס תקשורת זה כונה בשם "לדעת מבלי לדעת".

- מאידך ניתן למצוא בהחלט גם דפוסים של "שיתוף יתר" של בני הדור השני בחוויות ובסיפורים על מנת "לחוות" את העבר שחבר ולעיתים אף ביתר שאת.
- נוכחות המוות בחיי המשפחות בצל אלו שאינם עוד.

אמצעים

צפייה במספר סצנות המתארות את הנקודות הנ"ל.

הצעות לפעילות

שאלות לדין בכיתה לאחר הצפייה

1. לפניכם רשימת התכונות האופיינית ליחסים בין בני הדור הראשון לבני הדור השני: חסות יתר, אשמת הניצול, קשר שתיקה או שיתוף יתר. באילו סצנות בסרט ניתן למצוא עדות לכל אחד מן המאפיינים הללו.
2. כיצד מתאפיין הצורך בשיתוף ושימור זכר השואה על-ידי כל אחת מדמויות ההורים?
3. בחר אחד מן השירים הבאים: **אפר ואבק** / שיר אחרי הגשם המופיעים בסרט. מהן נסיבות כתיבתו של השיר? כיצד הן מעידות על יחסו של הבר לבן לרצונו של האב או האם לשוב לארץ מוצאו?

אפר ואבק

יום אביב ריחות לילך
בין חורבות העיר שלך
יום יפה לדוג בנהר
בתוכי הלב נשבר
שם היתה ואינה
ילדותך אישה קטנה
אנשים שאיש לא מכיר
אין אפילו בית שיזכיר

ואם את נוסעת...
מי ימתיק לילותייך
מי יקשיב לביכייך
מי ישמור צעדייך בדרכך.
לאן את נוסעת לאן את נוסעת
הנצח הוא רק אפר ואבק
לאן את נוסעת לאן את נוסעת
שנים וכלום עוד לא נמחק.

קחי מעיל יהיה לך קר.

ואם את נוסעת לאן את נוסעת
הנצח הוא רק אפר ואבק
לאן את נוסעת לאן את נוסעת
שנים וכלום עוד לא נמחק.
קחי מעיל יהיה לך קר
כסף כיס, גביש סוכר
אם יהיו קשים הימים
הזכרי בי לפעמים
ואם זה עוד מסע נואש
אל הצרף, אל המגרש
במסילת העיר הישנה
איש לא יחכה בתחנה.

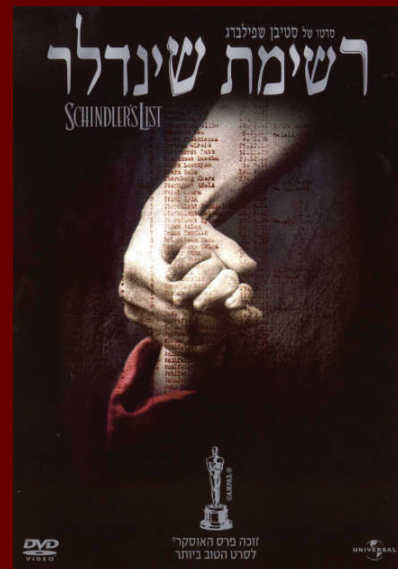
יחידת הוראה מספר 2 מבוססת על הסרט רשימת שינדלר / סטיבן ספילברג / 1993

רשימת שינדלר (1993), סרט קולנוע בבימויו של סטיבן ספילברג (Steven Spielberg) (ארצות הברית), מבוסס על ספר בשם זהה שכתב תומאס קנילי, אשר מספר את סיפורו האמיתי של התעשיין הגרמני אוסקר שינדלר, שעסק בתקופת השואה בהצלת חייהם של יהודים רבים ממכונת ההשמדה הנאצית. שינדלר, שהיה בעלים של מפעלי תעשייה, שיחד קציני צבא גרמנים על מנת שיתאפשר לו להעסיק יהודים, חרף סיכון חייו. הוא העסיק במפעלו כ-1,200 יהודים. בשנת 1993 הוכר שינדלר על-ידי מדינת ישראל כחסיד אומות עולם.

הסרט **רשימת שינדלר** זכה להצלחה עצומה ברחבי העולם. הוא עורר פולמוס בקרב המבקרים. לצד שבחים על שחזור מרשים ומציאותי ביותר עד כה של השואה בקולנוע ועל תרומתו למודעות לנושא ספג הסרט ביקורות חריפות שהגדירו אותו כפורנוגרפיה ואפילו "הכחשת שואה". הסרט זכה למספר סרטי אוסקר כולל פרס הבמאי ופרס הסרט הטוב ביותר.

הטיפול הקולנועי בנושא השואה מעורר שאלות מוסריות קשות. בעידן בו הזיכרון הקולקטיבי של האנושיות מתגבש מחדש דרך דימויים חזותיים, לקולנוע יש תפקיד מרכזי בגיבושו. אין ספק כי סרטו של סטיבן ספילברג נחרט בזיכרונם של מיליונים, יותר מאשר תמונות מארכיון יד ושם בירושלים.

שאלות ההתמודדות עם הזוועה היא אחת הדילמות המרכזיות של "ייצוג" השואה בקולנוע: מהי מידת הנאמנות ההיסטורית לה מחויב יוצר הקולנוע? כיצד משפיעות מגבלותיו של המדיום הקולנועי בבואו לטפל בנושא השואה? כיצד ניתן, אם בכלל, לשלב נושא כמו שואה במדיום "בידורי" כמו קולנוע וליצור סרט שהקהל "נהנה" ממנו ומוכן לשלם עבור הצפייה בו.

מטרות היחידה

1. להבין את הקשר המורכב והבעייתי בין דימוי ויזואלי קולנועי לבין מציאות היסטורית.
2. לנתח את בחירותיו האמנותיות של ספילברג כבמאי ולבדוק האם וכיצד הן מטשטשות את הגבול בין בדיה למציאות.
3. להבין את כללי הסיפור הקולנועי ולבחון האם וכיצד הכללים הללו גובים מחיר ביחס לאמת ההיסטורית.

שיעור ראשון

עיצוב הזיכרון ההיסטורי: עוצמתו של הדימוי מול המציאות

כך מתאר החוקר אנטון קייס (1991) את השפעתו של הקולנוע על הזיכרון הקולקטיבי של אירועים היסטוריים: "הדימויים שנטבעו על גבי הצלולואיד יצרו בנק טכנולוגי של דימויים שכולנו שותפים לו [...] הם מעצבים את תפיסתנו את העבר ומצדיקים אותה".

סרטים העוסקים בשואה מתארים אירוע היסטורי. הם יוצרים

אצל הצופה זיכרון רב רושם, שכוחו רב מזה של העובדות היבשות המופיעות בספרי ההיסטוריה, ואפילו משל עדויות בעל-פה או בכתב. באמצעות אשליית המציאות שמעניק הקולנוע לצופיו, מתעוררת ההיסטוריה לתחייה לנגד עיניהם. אך באיזו מידה מציגים הסרטים העוסקים בשואה את האירועים ההיסטוריים באופן נאמן?

תרגיל המחשה לתלמידים

נסו לחשוב על אחת התמונות הכי זכורות ומפורסמות שצולמו בזמן השואה, הקשורה בילדים. יש להניח ששתי תמונות יבלטו מעל השאר:

- זו המנציחה ילד קטן לבוש כובע קסקט מרים את ידיו בארשת פנים של הלם ובעתה מפני החיילים הנאצים המקיפים אותו.
- דמותה של ילדה קטנה המתרוצצת ברחבי הגטו, לבושה שמלה אדומה, בעוד הנאצים ועוזריהם נמצאים בעיצומה של אקציה נוספת.
- ההבדל בין שני הדימויים הללו הוא כמובן שהראשון הינו תיעוד של מציאות והשני לא התרחש במציאות. עם זאת, כמעט בטוח שכולנו מסוגלים להעלות בזיכרון את שני הדימויים באותה רמת דיוק.

רקע למורה

בזיכרונם של מי שנולדו לאחר מלחמת העולם השנייה, המלחמה מתקשרת לתצלומי ארכיון תיעודיים בשחור-לבן בהם צפינו. בחירתו של שפילברג להעניק לסרטו מראה של תצלום ארכיון היא מודעת ומכוונת ויוצרת מציאות בה בזיכרוננו של הצופה יתווסף הסרט רשימת שינדלר לאוסף תצלומי הארכיון בשחור-לבן. הבדיה הקולנועית של שינדלר תהווה מרכיב שווה ערך לחומר התיעודי בדרך בה תופס הצופה את השואה.

כאשר שפילברג מצלם את שינדלר באופן דומה לצילומי ארכיון הוא חורט בזיכרוננו של הצופה דימויים ויזואליים פיקטיביים, כשהגבול בין יצירה דמיונית למציאות היסטורית מיטשטש. כוחה הראליסטי של חוויית הצפייה בקולנוע בשל מרכיבי התנועה והצליל מעניקה לצופה אשליית מציאות שאין לה אח ורע. כאן כוחו של המדיום וזה גם "המוקש" העומד בדרכו של העוסק בנושא טעון כמו השואה.

מתוך כוונה ליצור מסמך מעין תיעודי, השתמש שפילברג במניפולציות קולנועיות רבות, זאת כדי "להחיות" את ההיסטוריה: הוא צילם בקרקוב, פולין, התפאורנים השתמשו בתוכניות מחנה פלשוב המקורי, הכביש המוליך למחנה חודש, ונבנה העתק כמעט מדויק של הווילה שבה התגורר מפקד המחנה גאט. שפילברג אף ביקש לצלם במחנות אושוויץ ובירקנאו עצמם, אך מכיוון שנתקל בהתנגדות מצד ארגונים יהודיים באמריקה, צילם מצידה השני של הגדר. הסרט מצולם בשחור-לבן בסגנון סרטי תעודה. שמות הניצולים הם שמותיהם האמיתיים.

בכך השפיע על האופן בו אנו תופסים את השואה אולי יותר מכל סרט אחר שנעשה בנושא. כמות הציטוטים, מטבעות הלשון, התמונות והסצנות שחדרו אל הזיכרון הקולקטיבי בעזרת חתימתו הייחודית של שפילברג היא כמעט בלתי נתפסת. ובכל זאת, ולמרות השחזור המדויק, הסתייגו ניצולי שואה מאי אילו דברים, לדוגמה: משנשאלה אמיליה שינדלר, אלמנתו של אוסקר שינדלר אם הכול היה באמת נורא כל כך כפי שהוצג בסרט, השיבה: "לא, בכלל לא [...] זה היה עוד הרבה יותר נורא". שופט בית המשפט העליון לשעבר, משה בייסקי, ניצול מחנה פלשוב, אמר בריאיון בעקבות הסרט, שדמותו של מפקד המחנה, גאט, אינה משקפת את האכזריות והסדיזם שאפיינו את האיש. גברת מרים ניק, אף היא ניצולת מחנה פלשוב, כתבה בעקבות הסרט מאמר, ובו, לצד שבחים לשפילברג, הצביעה על אי דיוקים, היוצרים תמונה היסטורית מעוותת ומרוככת של האירועים. כמי שחייתה בגטו קרקוב, אין בסרט, לטענתה, ביטוי הולם לצפיפות ולתנאי החיים הקשים שם. בסרט מצולם מגרש משחקים, ולפי עדותה לא היה כזה בגטו. ולגבי הסצנה שבה נראו בני אדם עירומים אמרה: "במציאות הם היו יותר רזים ונראו כשלדים מהלכים". הארכיטקטית היהודייה במחנה פלשוב מופיעה כשהיא חובשת מצנפת סרוגה ועטופה בצעיף חם. לדבריה של מרים ניק, לא היו בגדים חמים כאלה בנמצא באותה תקופה. בסרט נראים ילדים וזקנים רבים, אך בשנת 1944 לא נותרו זקנים וגם ילדים כמעט ולא נשארו. מעשי זוועה שעשו הנאצים עם המעבר מהגטו למחנה כלל אינם מוזכרים. מריה ניק מציינת שניים מהם: חיסול מהיר של 70 מחולי בית החולים, ובהם הרופאה שטיפלה בהם, ורצח הילדים שהופרדו מהוריהם במעבר למחנה פלשוב. מכיוון ששפילברג התיימר לשחזר את האירועים ולהחזיר לתודעה את זוועות השואה, הרי שאי הדיוקים שציינה ניק יוצרים תמונה מעוותת ומרוככת של מה שהיה

באמת. לשאלה מדוע לא שילב בסרטו את כל העובדות, השיב שפילברג כי חשש שלא יאמינו לו.

מהלך השיעור

צפייה במספר סצנות המדגישות את עוצמתם של הדימויים הויזואליים הפיקטיביים, וכן סצנות בעלות חוסר דיוק היסטורי:

- הסצנה של גזירת הפאות, בדקות הראשונות של הסרט.
- סצנה הילדה עם המעיל האדום.
- הסצנה של תחנת הרכבת והמעבר למיון החפצים באותו מקום (חוסר דיוק היסטורי).
- סצנת הסיום (היענות למוסכמות סיפור הוליוודיות הגורמות לטשטוש בן בדיה למציאות).

הצעות לפעילות

שאלות לדיון בכיתה לאחר הצפייה

1. כיצד ניתן להסביר את בחירתו של שפילברג לצלם את סרטו בשחור-לבן, כאשר שולי התמונה דהויים.
2. מה ההבדל בין צילומי ארכיון אותנטיים ובין יצירת דימויים ויזואליים פיקטיביים, ומה יכולה להיות הבעיה כשהגבול בין יצירה דמיונית למציאות היסטורית מיטשטש.

רקע למורה

1. ברגעיו הראשונים של הסרט נראים חיילים נאצים צוחקים בעת גזירת פאותיהם של יהודים. המחזה נראה כאלו הפיחו חיים בצילומי הסטילס, באופן פרדוקסלי הדימויים הקולנועיים "החיים" הללו יתפסו מקום נרחב יותר בזיכרון הצופים מהתמונות הקפואות של השואה במציאות.
2. בחירה אמנותית נוספת המטשטשת בין מציאות לבדיה היא המוסכמה הקולנועית בה עושה שפילברג שימוש בסופו של הסרט. כמקובל בסרטים המבוססים על סיפור אמיתי, מבשרות כתוביות על המשך חייהם של הגיבורים. אחת הכתוביות מתייחסת להוצאתו (האמתית) להורג של אמון גוט, מפקד המחנה הסדיסטי. על רקע הכתובית אנו צופים בראלף פיינס השחקן המגלם את דמותו עולה על עמוד התלייה. שפילברג איננו מסתפק בכתובית המבשרת על מותו של הנבל במציאות, אלא בשל נאמנות לכללי הסיפור הקולנועי בהם "סוף גנב (או במקרה שלנו, נאצי) לתלייה" היות וצפינו בשחקן המגלם את דמותו של אמון גוט במשך שעותיים וחצי, בנקודות הסיום אנו רוצים לצפות בו על עונשו. בסצנה זו משלם שפילברג על הציות לקונוונציות הוליוודיות של התפתחות בעלילה בטשטוש שבין דמיון למציאות.

תוצרים מצופים מהשיעור הראשון

ניתן לצפות כי התלמיד יבין את עוצמתם של דימויים קולנועיים וכן את ההבדל בין דימויים מציאותיים לבין דימויים פיקטיביים, וכן את הבעיה הטמונה בטשטוש הגבולות ביניהם כשמדובר בסרט היסטורי. התלמיד ידע לנמק את בחירתו האמנותית של שפילברג.

התלמיד ידע להצביע על הקשר בין מוסכמה קולנועית של "סוף גנב לתלייה" שמשמשת לסגירת קצוות בסוף הסרט לבין תמונות תלייתו של אמון גוט.

שיעור שני

הקולנוע על השואה כמקבע טעונים של הכחשת שואה

בשיעור זה יידונו שתי סצנות מרכזיות עליהן טענו מתנגדיו של שפילברג שהן משרתות את מכחישי השואה.

- סצנת המקלחת
- סצנת הסיום הצבעונית בה מתקבצים הניצולים האמיתיים עם השחקנים ליד קברו של שינדלר.

רקע למורה

1. סצנת המקלחת

"ביכולתו של הקולנוע להחליף, לפעמים, את האמת. בכך טמונה סכנה רבה בכל מקרה, ובפרט כשמדובר בניסיון לשחזר את מה שאי אפשר לשחזר" (יובל ריבלין, תשנ"ט).

במאמרו מעלה ריבלין את הבעייתיות של שחזור סצנת המקלחת ממנה נמנעו רוב יוצרי הקולנוע הבדיוני עד כה, כיוון שהיה ברור לכולם שלא ניתן לשחזר את הזוועה האמיתית שהייתה שם וגם מתוך חשש לכבודם של הניצולים שעדיין חיים בקרבנו אל מול ההשפלה הכפולה שיש בהצגת הגופות העירומים בשעה הזו. בסצנת המקלחת, ממתנות הנשים וממתנים אנו הצופים לגז שיסיים את התהליך הנורא הזה. והנה, חצי דקה אחר כך, במקום הגז פורצים המים ואנו נושמים לרווחה מול שמחתן של הנשים והנערות. מכיוון שזו סצנה יחידאית בקולנוע, האין היא מקבעת את טענתם של מכחישי השואה שלא היו תאי גזים?

2. סצנת הסיום

טענה נוספת שעולה וחוזרת על-ידי מכחישי השואה היא שהיקפי המוות כפי שהם מתועדים בכתובים הינם מוגזמים במכוון. לא היה כאן רצח עם שיטתי, הייתה כאן מלחמה. וכפי שהיו מאות אלפי הרוגים רוסים, גרמנים, יפנים, וכו', כך היו גם אלפי הרוגים יהודים. זה טבעה של מלחמה עולמית. מנקודת מבט יהודית וישראלית, לא ניתן להשוות את זוועות השואה לאף תופעה במאה העשרים. היה כאן תהליך מכוון ופעלה כאן מערכת נאצית מאורגנת שהפעילה פס ייצור כמו תעשיית שכל מטרתו הייתה להשמיד את העם היהודי והביאה למותם של 6 מיליון יהודים.

בסצנת הסיום נוכחים כמעט כל ניצולי המפעל של שינדלר. הסרט מספר את סיפורם ומנטרל את רוב הזוועה מסביב. אנו נותרים עם תחושה שיש כאן סיפור קשה של קבוצת אנשים שסיפורם אמנם לא קל אך לא שונה בהרבה מסיפורם של צרפתים, רוסים, גרמנים או איטלקים במלחמת העולם השנייה, מה גם שרוב הקבוצה אכן שרדה את המלחמה ולא היה כאן מוות המוני. והנה גם סצנה זו נותנת לגיימצייה ומאשררת את הטענה שהסבל והכאב היו נחלתה של אירופה והיהודים בכללה.

מהלך השיעור

אין צורך לצפות בסצנת המקלחת שנית.

יש לשלוח תלמידים לבדוק (באינטרנט) האם יש עוד סרטים בהם צולמה סצנה בתאי הגזים.

שאלות לדיון

1. מדוע לא צולמו סצנות כאלה.
2. האם יש ערך היסטורי לסצנה בדיונית כזו.
3. מהי עמדתם על הרגע הקולנועי בו עוברת הסצנה מתאי גזים לסצנת המקלחת, וכן על השפעתה של הסצנה על הזיכרון ההיסטורי לדורות.

הערות למורה

יש לפתוח את הדיון בשאלה התאורטית "מה יישאר בזיכרון ההיסטורי המצטבר בעוד 100 שנה, כשלא יהיו עוד ניצולים, ואף לא בנינים או נכדים. התייחסות לעתיד הרחוק תעניק משמעות רבה יותר לשאלות.

תוצרים מצופים מהשיעור השני

1. התלמידים יבינו את מגבלות הז'אנר.
2. התלמידים ילמדו להפעיל ביקורתיות כלפי טקסט בדיוני העוסק בשואה ויבינו שיש לבדוק אותו מול מסמכים תיעודיים.
3. התלמידים יכירו מקרוב את טענותיהם של מכחישי השואה ואת הסכנות שבאימוץ דימוי בדיוני מרוכך או מוטא.

מקורות

בראשית, ח', זנד, ש' וצימרמן, מ' (עורכים). (2004). **קולנוע וזיכרון - יחסים מסוכנים?** ירושלים: מרכז זלמן שזר.

גרץ, נ' (2004). **מקהלה אחרת: ניצולי שואה, זרים ואחרים בקולנוע ובספרות הישראלים** (עמ' 9-38). תל-אביב: האוניברסיטה הפתוחה ועם עובד.

ניב, ק' (2000). **החיים יפים אבל לא ליהודים**. הוצאת ליאור שרף.

צימרמן, מ' (2002). **אל תגעו לי בשואה: השפעת השואה על הקולנוע והחברה בישראל**. אוניברסיטת חיפה וזמורה ביתן.

קייס, א' (1991). היסטוריה וקולנוע: זיכרון ציבורי בעידן התקשורת האלקטרונית (תרגום: ד' עשת). **זמנים**, 37-28, 40-39.

ריבלין, י' (תשנ"ט). אל המוות הישרנו מבט ואנו את עינינו השפלנו. קולנוע ושואה: שלושה מקרי מבחן. **אקדמות**, ז', 168-149.

<http://www.bmj.org.il/userfiles/akdamot/7/11%20%D7%99%D7%95%D7%91%D7%9C.pdf>

שטייר-לבני, ל' (2009). **שתי פנים במראה: ייצוג ניצולי השואה בקולנוע הישראלי**. תל-אביב: הוצאת אשכולות-מאגנס.

שטייר-לבני, ל' (2011). הגלות המשולשת: דימויה של ניצולת השואה בקולנוע העלילתי הישראלי. עיונים בתקומת ישראל (סדרת נושא): **מגדר בישראל**, 520-497.

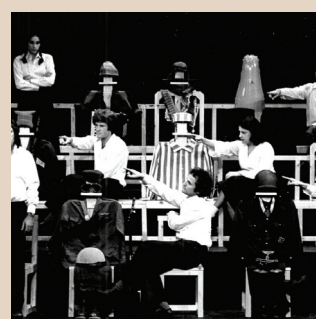

יוצרים ויצירותיהם בתחום תיאטרון

ו' גאנצע וונטוון גייס פאר ווינטער-דילף	ס' מ' פ' א' נ' ש' ע' ר' ק' א' נ' צ' ע' ר' ט'	שבת 19 אקטאבער 20 אדאמע	24
פרייזן פון 0,30 ביז 1,10	עס טראדע אַרקעסטער	זונטיק 12 אדאמע 19 אקטאבער	25
פרייזן פון 0,60 ביז	מען קאן גאַרניט וויסן	זונטיק 20 אדאמע 19 אקטאבער	25
טרויער אַקאדעמיע צו שלושים		דינסטיק	

לפני שלושה שבועות נערך פה טבח נורא [...] יותר מחמישים אלף יהודים נרצחו בכמה שבועות. הדם עוד לא התייבש. איך נעשה פה תיאטרון? על כך עונה לו גנס, ראש היודנראט בגטו: דווקא בשעה נוראה הזו אתם, השחקנים היהודים, יכולים בעזרת האמנות שלכם לעזור לכולנו לשאת בעול הכבד. הסתכלו סביבכם. אנשים מתהלכים עם הראש באדמה. איבדו כל הרגשת ערך עצמי [...] אתם יכולים להרים להם את המוֹך. לתת להם הרגשה שהם בני אדם. שיש להם שפה ותרבות"

(גטו, יהושע סובול עמ' 28, 30).

רקע

ויקטור פרנקל בספרו "האדם מחפש משמעות" התייחס לכוחה של פעולה: "צריכים היינו לחדול מלשאול לפשר החיים ותחת זאת לראות את עצמנו כנשאים על-ידי החיים יום-יום ושעה-שעה. ועלינו להשיב, לא בדיבור ולא בהרהור - אלא בפעולה נכונה ובהתנהגות נכונה".

הפעולה הנכונה הייתה להמשיך וליצור. זהו כוחו של התיאטרון. היכולת לתת ביטוי לקיום האנושי, היכולת להתמודד עם הדרמה האנושית באמצעות יצירת דרמה בימתית.

היצירה התיאטרונית לאורך הדורות משקפת את הלכי הרוח ומאפייני הזמן. באמצעות לימוד ועיסוק יצירתי במחזאות היהודית והישראלית, ניתן לבחון את רוח הזמן כחלק ממשמת שימור של נכסי התרבות היהודית והישראלית.

אסופה זו מציעה לתלמידים חשיפה ליצירות דרמטיות המציגות את התרבות היהודית לפני השואה, כחלק מעולם יהודי שאבד, מתעמתות עם נושאי השואה ומשמרות את זיכרון השואה. האסופה תציע לזהות ביצירות הדרמטיות את מאפייני הזהות היהודית והישראלית, את העוצמה הרגשית, את האמירות הרציונליות ואת הכוח של התיאטרון כמעשה אמנות. השאלות שניתן יהיה לשאול בעקבות למידה ועיסוק בטקסטים המוצעים הן:

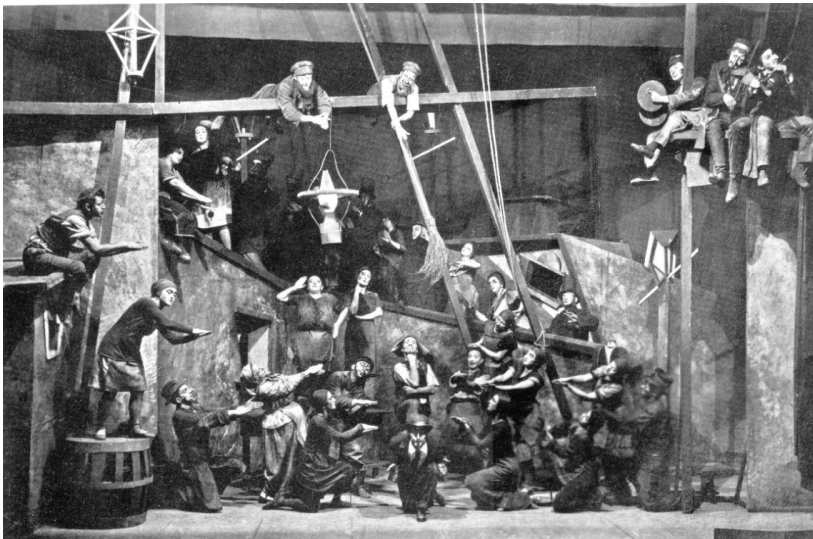
1. מהם הערכים היהודיים בתשתית הזהות היהודית?
2. באיזה אופן באות לידי ביטוי במחזאות הישראלית ההתייחסויות השונות של החברה הישראלית לשואה במהלך השנים?
3. מה אופיו של תהליך ההתמודדות של החברה הישראלית עם האירועים הטרגיים כפי שהם באים לידי ביטוי בתיאטרון ובמחזאות הישראלית?

נושא השואה הוא ציר מרכזי, טעון וחשוב ביותר בתיאטרון הישראלי. כמעט ואין מחזאי שאינו מתייחס ישירות או בעקיפין לנושא השואה, להשפעות הפסיכולוגיות, החברתיות והתרבותיות שלה. הנושא מזין את המחזאות הישראלית. בתחילה ניסו היוצרים להתנתק מהעבר היהודי הגלותי, אך בפועל לא עמדו בכך זמן רב. עם ריבוי גלי העלייה, הגיע איתם גם העבר ולא איפשר התעלמות ממנו. עקבות העבר עלו ובצבצו, משום שהמחזאים נכחו לדעת כי אין שום אפשרות להסביר את ההווה מבלי להתייחס למה שקיים מעבר לו. אחד הנושאים המחייבים יצירת קשר בין העבר להווה הוא נושא השואה. בין השכחה לזיכרון, בין תרבות ישנה לתרבות חדשה.

בשנות החמישים מירב המחזות עסקו בגבורה, בתקווה ובבנייתה של מדינת ישראל. המחזות בשנות השישים התמקדו בהשלכותיה של השואה. הרצון היה לשלול את התרבות הגלותית, זאת מתוך צורך להדגיש את עליונותה של התרבות הציונית-חלוצית. היעדים החברתיים והלאומיים היו יצירת חברה בעלת כושר התגוננות, וההתמודדות עם הקשיים הצריכה להתבצע באמצעות שיקום אישי. המחזות התמקדו בעיקר ביכולתו של הניצול לשכוח את עברו ולפתח לעצמו זהות חדשה, ישראלית, במקום זהותו הקודמת. הסוגיה השנייה שעמדה על הפרק הייתה השאלה הפוליטית של קיום יחסים עם גרמניה וקבלת הפיצויים עבור הניצולים.

העיסוק הבולט בשואה במהלך שנות השמונים נבע מעניין אישי של היוצרים שהם בני הדור השני. העיסוק בשואה היה הגורם להבנת אופייה ומניעי התנהגותה של החברה הישראלית. המחזות שנכתבו בשנות השמונים מרמזים לאירועים אקטואליים במציאות הישראלית.

מחזאים כמו לוי, סובול ומיטלפונקט ניסו להתמודד ולהציג את נושא השואה כחלק ממארג החיים הישראלי. מחזאים אלה חשפו את הפער שנוצר בין מיתוס האדם הישראלי החדש לבין המציאות החברתית כפי שהייתה.

200,000 | על-פי שלום עליכם, בבימוי אלכסיי גרנובסקי, הגוסט, 1923

מחזאות עולמית וישראלית בנושאי שואה, מנהיגות וזיכרון

ספינותיו של אנטוניו טבעו בים, והוא אינו יכול להשיב את החוב. שיילוק האבל והזועם, תובע מאנטוניו את ליטרת הבשר שנתחייב בה. פורשיה עוזבת בחשאי את בלמונט על מנת להציל את אנטוניו מן המזימה.

המחזה, המוגדר כקומדיה, כונן את אחד הסטראוטיפים האנטישמיים המובהקים בתולדות התיאטרון המערבי. למן ראשית המאה התשע-עשרה, הפך המחזה למאבק על דמותו של היהודי במרחב התרבותי האירופי, ובמיוחד בזה הגרמני. פרשנויות בימתיות מסורתיות למחזה שרטטו שיילוק אנטישמי, שטני, בעוד שחקנים יהודים, דוגמת רודולף שילדקראוט, פריץ קורטנר, אלכסנדר גראנך ואחרים, שמו להם למטרה לגאול את שיילוק מן הדימויים האנטישמיים האופפים אותו, ולהפוך אותו לגיבור הטראגי החושף את מצבם העגום של היהודים באירופה. עם עליית הנאציזם בגרמניה, הוצג המחזה בארץ ישראל כמחזה מחאה אנטי-נאצי. לאחר השואה, רבו הפרשנויות הבימתיות הפרו-יהודיות של המחזה והוא הפך לכתב האשמה כנגד האנטישמיות והחטא הגדול כלפי היהודים.

מזרח אירופה: שלהי המאה התשע-עשרה וראשית המאה העשרים

2. מירלה אפרת

המחזה **מירלה אפרת** נכתב על-ידי המחזאי האידי יעקב גורדון ב-1898. מירלה היא סוחרת אמידה וחכמה, אלמנה ואם לשני בנים. העלילה

מירלה אפרת | מאת יעקב גורדון, בבימוי צבי פרידלנד, הבימה, 1939
באדיבות המילאיה

תקצירי היצירות

טרומס מלחמת העולם השנייה

המרחב דובר הגרמנית: שלהי המאה התשע-עשרה וראשית המאה העשרים

1. הסוחר מוונציה

הסוחר מוונציה | מאת ויליאם שקספיר בבימוי לאופולד יסזר, הבימה 1936
באדיבות המילאיה

המחזה **הסוחר מוונציה** נכתב על-ידי ויליאם שקספיר בשנות התשעים של המאה השש-עשרה.

בסניו הוונציאני, מבקש מידידו אנטוניו הלוואה על מנת שיוכל לחרו אחרי פורשיה, יורשת עשירה מבלמונט. ספינותיו של אנטוניו בדרכים ואין לו כסף זמין. הוא הוא פונה אל שיילוק, יהודי מלווה בריבית, על מנת שילוה לו 3,000 דוקטים, שאותם ימסור לבסניו ידידו. שיילוק, השונא את אנטוניו, מסכים לעסקה. אולם אם אנטוניו לא יוכל להשיב לו את החוב, מתעקש שיילוק, הוא יחויב בתשלום של ליטרה מבשרו. אנטוניו, המשוכנע כי דבר לא ישתבש, חותם על השטר. בינתיים בבלמונט, פותר בסניו את חידת שלוש התיבות, וזוכה בידה של פורשיה. ג'סיקה, בתו של שיילוק, נמלטת ממנו על מנת להינשא ללורנצו, נוצרי מבני חבורתו של בסניו, ומותירה את אביה אבל ושבור. או אז מגיעה הידיעה המרה, כי

¹ התיאטרון היהודי במוסקבה, פעל מ-1920, מנהלו היה אלכסיי גרנובסקי.

העליונה, כי בקומה התחתונה הוא מתפרנס מסרטור לזנות. מנקה, אחת הזונות, הזמנה על-ידי אימה של רבקה למעלה, כדי שזו תלמד את רבקה לרקום כיסוי לספר תורה. רבקה ומנקה מתאהבות, וסופו של דבר הן נמלטות מביתו של יענקלה, תוך שהן בוחרות בחיי זוגיות.

המחזה נכתב בידיש והוא עוסק בעולם התחתון היהודי, בסחר בנשים ובמוסר כפול. המחזה עלה לראשונה ב-1907 בתרגום לגרמנית בתאטרון של מכס ריינהרדט ובבימויו של השחקן היהודי יוצא גליציה רודולף שילדקראוט. עד היום נחשב המחזה לאחד מן המחזות השערורייתיים והקשים להצגה.

5. הדיבוק

את המחזה **הדיבוק** כתב חוקר הפולקלור ש. אן-סקי (שלמה זנגוויל רפפורט) בין השנים 1914 - 1916.

לאה, יתומה מאם ובתו היחידה של סנדר הגביר, הקשורה בעבותות בנפשו של חנן, בחור ישיבה תמהוני שלומד בעיירה ועוסק בתורת הנסתר. לילה אחד נכנס סנדר בשמחה אל בית המדרש ומכריז כי מצא חתן לבתו, בחור אמיד הראוי לה. כאשר חנן שומע זאת הוא מתמוטט ומת. ביום חתונתה של לאה, היא עולה לקבר אמה, ורגליה נושאות אותה לקברו של חנן. בעת החופה היא קורעת את ההינזמה מעל פניה וזועקת אל הבחור העומד לצידה: "לא אתה חתני". דיבוק נכנס בכלה. סנדר מוליך את לאה לחצרו של הצדיק רבי עזריאל, כדי שזה יגרש את הדיבוק מביתו. בבית הצדיק מתגלה כי רוחו של חנן המת התגלגלה לגופה של לאה, וזאת בגלל שסנדר הפר שבועה נושנה לאביו המנוח של חנן.

הדיבוק | מאת ש. אנסקי בבימוי יבגני וכטנגוב, הבימה, 1922 באדיבות המילאיה

ההצגה עלתה לראשונה בידיש על-ידי הלהקה הווילנאית בבימויו של דוד הרמן ב-1920, וב-1922 בעברית על-ידי "הבימה" בבימוי יבגני וכטנגוב. ההצגה נחשבת ליצירת מופת של תיאטרון "הבימה", וליצירה מכוננת בתיאטרון היהודי.

מתחילה כאשר היא משיאה את בנה ברוב פאר לשיינדלה, נערה ענייה בעלת ייחוס מכובד. כבר בעת החתונה מבינה מירה'לה כי עשתה מקח טעות. החותנים מנסים לסחוט אותה בכל דרך אפשרית, ואילו שיינדלה מתגלה כנערה מניפולטיבית ורעת לב. למרות תחושותיה הרעות, נעתרת מירה'לה להפצרותיו של בנה ומקיימת את החתונה. לאחר החתונה עוברת שיינדלה להתגורר בבית המחוננת. אט-אט מנשלים שני הבנים והכלה המרושעת את מירה'לה מביתה ומעסקיה המשגשגים שאותם בנתה בעמל כה רב.

ההצגה נכתבה על-ידי יעקב גורדין כגרסה יהודית ונשית **להמלך ליר** מאת שקספיר, ובאים בה לידי ביטוי השינויים החדים שעברו על החברה היהודית למן סוף המאה התשע-עשרה, ותחושת הבגידה של הילדים בהוריהם. זוהי אחת מן ההצגות המצליחות ביותר בתולדות התיאטרון היהודי. בישראל גילמו את מירה'לה בין היתר חנה רובינא, מרים זוהר, ליא קינג, יונה אליאן קשת וגילה אלמגור.

3. הזכייה הגדולה

המחזה **הזכייה הגדולה**, נכתב על-ידי שלום עליכם ב-1915. שימעלע סורוקר, חייט עני, מתבשר כי זכה ב-200,000 רובל בהגרלת הלוטו. לאחר הזכייה מתכחש שימעלע לעברו כחייט פשוט וקשה-יום, ומתחיל לבנות את עצמו כאיש אמיד. הוא ואשתו מתרועעים עם מי שהיו בעלי הבית שלהם לשעבר, ושימעלע זומם להשיא את בתו לבנם, למורת רוחה של הנערה שליבה הולך שבי אחר שולייתו של אביה. אולם עושרו של שימעלע אינו מאריך ימים. שני נוכלים מפתים אותו להשקיע את כספו בעסקי הקולנוע, וכהרף עין הוא מפסיד את כספי הזכייה. זהו סוף מאושר, מאחר ואובדן הכסף מאפשר לבתו של שימעלע להינשא לבחיר ליבה.

המחזה שימש כבסיס לשתי הצגות מצליחות: **200,000** אשר עלה בתיאטרון היהודי הממלכתי המוסקבאי (הגוס"ט) ב-1923 בבימויו של אלכסיי גרנובסקי, וההצגה **עמך** שעלתה ב"הבימה" ב-1923 בבימויו של ברוך צ'מרניסקי.

4. אל נקמות

המחזה **אל נקמות** נכתב על-ידי שלום אש ב-1906. רבקה היא בבת עינו של אביה, יענק'לה. הוא שומר עליה מכל משמר, ומקווה להשיא אותה בכבוד ובהדר. הוא מסתיר מרבקה החיה בקומה

מהלך מלחמת העולם השנייה והשואה

6. אימתו ומצוקתו של הרייך השלישי

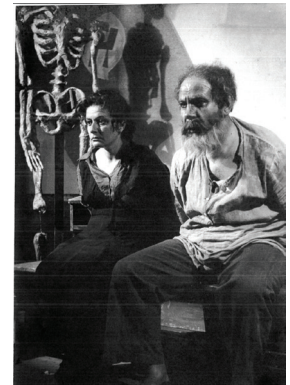
את המחזה **אימתו ומצוקתו של הרייך השלישי** כתב ברטולט ברכט בין השנים 1933-1938.

פרנקפורט 1935. אישה אורזת מזוודה. במשך זמן רב היא מתלבטת אם תיקח איתה את התמונה של בעלה המונחת על השידה. לבסוף היא משיבה אותה למקומה. היא ניגשת לטלפון ומחייגת. השיחה הראשונה היא מתנצלת. היא נוסעת, שוב לא תוכל לשחק עם בני שיחה ברידג'. כן, היא יודעת שהם אינם כאלה. השיחה הבאה היא לגברת שיק. היא מספרת על נסיעתה ומזמינה אותם להתארח אצל בעלה. כעת, הם יוכלו. כן, היא יודעת שהם אינם כאלה. השיחות נמשכות, ומתפתחות למונולוג דמיוני שהיא מגוללת בפני בעלה, ובו היא מסבירה לו מדוע עליה לעזוב אותו: "אני לא רוצה שתאמר לי 'אל תלכי'. אני ממהרת

כי אני לא רוצה לשמוע אותך אומר לי 'תלכי כבר'. [...] אופי, הוא רק שאלה של זמן. הוא מחזיק מעמד כך וכך זמן, בדיוק כמו כפפה. יש טובות, הן מחזיקות זמן רב. אבל לא לנצח".

התמונה הדרמטית בשם "האישה היהודיה" היא אחת מ-24 התמונות המרכיבות את המחזה. אוסף התמונות הדרמטיות הללו מתאר בסגנון הברכטיאני הלקוני, המנוכר, את תהליך הנאציפיקציה של גרמניה. הוא מתאר את התקרנפות של הציבור הגרמני, את העוולות והרוע שמקורן בקונפורמיזם בורגני ואימה. יצירה דרמטית זו מאפשרת לתלמידים לעמוד על תהליכי הנאציפיקציה באופן חי, וכן להתוודע אל סגנונו התאטרוני הייחודי של ברטולט ברכט, אחד מגדולי המחזאים במאה העשרים, גרמני, קומוניסט, שנרדף על-ידי הנאצים, והיה לפליט בשנות המלחמה.

7. לא אמות כי אחיה

לא אמות כי אחיה | מאת דוד ברגלסון, בבימוי צבי פרידלנד, הבימה, 1944 באדיבות המילאיה

המחזה **לא אמות כי אחיה** נכתב על-ידי דוד ברגלסון. המחזה מתרחש בכפר ברוסיה הסובייטית בעיצומה של מלחמת העולם השנייה. הנאצים עומדים בפתח, הפלישה באופק. בכפר נמצא מכון למחקר חקלאי, בניהולו של פרופסור קורנבלוט. אברהם בר, יהודי זקן מבני הכפר, ששימש בעבר כחייט, מתבשר כי בנו השני נפל בקרב עם הנאצים, וזאת לאחר שבנו הראשון נהרג בעת מלחמת האזרחים. הוא רואה במלחמה כעת ובנאציזם, ניסיון נוסף בדברי ימי העם היהודי הנצחי. פרופסור קורנבלוט, מנהל המכון מתוודה בפניו כי אף הוא יהודי, שברך

מגרמניה עם עליית הנאציזם. כעת, אם אכן יפלו הנאצים, ייטול את חייו בידו. אברהם בר מתנגד לו. למרות הכל הוא מחייב את החיים והקיום היהודי הנצחי. לאחר פתיחה זו מתרחש הגרוע מכל. הפלישה אכזרית והנאצים משמידים באכזריות ובעינויים את משפחתו של אברהם בר ואת שכניו האוקראינים תוך חיפוש תוצאות המחקר ממכון הניסוי. היהודים והאוקראינים נלחמים בחירוף נפש, תוך אמונה בקיום הסובייטי והיהודי.

המחזאי, דוד ברגלסון, היה מחשובי הסופרים היידיים שפעלו בברלין, ולאחר 1933 בברית המועצות. למרות איכות יצירתו, כתיבתו הדרמטית התקבלה בתקופת המנדט ברגשות מעורבים, בשל היותו קומוניסט. **לא אמות כי אחיה**, אשר עלה ב"הבימה" ב-1944 בתרגומו של אברהם שלונסקי ובבימויו של צבי פרידלנד, הייתה הצלחה גדולה בתיאטרון העברי. ויחד עם זאת המחזה עורר זעם רב, והציף דיון ציבורי סביב ייצוג הנאצים על הבמה העברית. זהו מחזה מעניין, המציג את זוועות המלחמה, והתקבלותו מעוררת שאלות בדבר האתיקה של ייצוגי המלחמה בעודה מתרחשת.

לאחר המלחמה והשואה

שנות הארבעים בעולם

8. מחכים לגודו

המחזה **מחכים לגודו** נכתב על-ידי המחזאי האירי סמואל בקט בצרפת, בין השנים 1947-1949. ידידי (ולדימיר) וגו (אסטרגון), שני נוודים ללא זיכרון ברור, הווה מובן או עתיד נראה לעין, עומדים על אם הדרך, מתחת לעץ, ומחכים לגודו. מיהו גודו? מדוע הם מחכים לו? אילו תשובות הם מצפים לקבל ממנו? כל אלה נותרים בגדר תעלומה. בינתיים הם עסוקים בנעליהם הלוחצות, באכילת לפת, במשחקי מילים ובמחשבות על התאבדות. הם גם פוגשים את פודזו ולאקי, שני נוודים אחרים, שמציגים יחסים אלימים ושונים, וגם נער קטן שחולף בדרכם.

המחזה עלה לראשונה ב-1953, נחשב ליצירת מופת ששינתה את פני המחזאות המודרנית. המחזה משרטט עולם שלאחר חורבן, עולם שבו שוב אין זיכרון, אין עלילות, ואין תשובות. יש רק אבסורד ונוכחות.

נדבך בבנייתה של חנה סנש כדמות מופת ציונית, וכן בעיצוב אתוס השואה והגבורה האופייני לשנות החמישים.

חנה סנש | מאת אהרון מגד בבימויאברהם אסיאן. הבימה, 1958 באדיבות המילאיה

10. בעלת הארמון

המחזה **בעלת הארמון** נכתב על-ידי לאה גולדברג. מיכאל זאנד ודורה רינגל יוצאים בשליחות לאחת מארצות מזרח אירופה הקומוניסטיות כשנתיים לאחר תום מלחמת העולם השנייה. דורה מחפשת ילדים יהודים שהתגלגלו למנזרים ולבתי איכרים ואיבדו קשר עם העם היהודי. וזאנד הוא ספרן המבקש להציל ספרים יהודיים. דורה מתלווה אל זאנד במסעו לארמון נידח, שבו זאברודסקי משמש כשומר. בחוסר רצון הוא מלין את השניים למשך לילה אחד. במהלך הלילה מתגלה כי זאברודסקי אינו אלא בעליו של הארמון. עם הלאמת הרכוש תחת משטר הקומוניזם הוא נתגלגל לשמש כשומר בבית משפחתו. בעיצומו של הלילה, עת זאנד מתעסק בשעון העתיק שבטירה, יוצאת לנה מדלת סתרים. לנה היא נערה יהודיה שזאברודסקי הסתיר בעת המלחמה. אולם שומר הארמון הקשיש הסתיר ממנה את עובדת סיומה של המלחמה, והוסיף להחזיק בה כמעין "בעלת ארמון" סודית. כעת על לנה להחליט בין הארמון האירופי האפל והקסום, לבין חיים חדשים בפלסטטינה.

שנות החמישים בישראל

9. חנה סנש

המחזה **חנה סנש** נכתב על-ידי אהרון מגד ב-1958. חנה סנש נתונה במאסר בהונגריה לאחר שנתפסה. היא מעונה ומואשמת בבגידה. ההונגרים מביאים לכלא את אימה של חנה, ומנסים בכל דרך לגרום לה לשתף עימם פעולה. חנה מטיחה בשוביה את האמת שלה, מתעמתת עם עינויים קשים, ונזכרת בסצנות מעברה - בבחירתה לעזוב את חיי הנוחות בהונגריה ולעלות לישראל, באנטישמיות שרדפה אותה בהונגריה, ובהחלטה לצאת אל השליחות המסוכנת. היא נפגשת עם אימה, מנהלת איתה דיאלוג אוהב שבו היא מסבירה לה את דרכה ואת החלטותיה, שהקשה שבהם היא הבחירה במאבק בשוים ובמוות.

חנה סנש הוא מחזה ריאליסטי, והוא הועלה ב"הבימה" בכיכובן של מרים זהר בתפקיד חנה וחנה רובינא בתפקיד האם. המחזה מהווה

שנות השבעים בישראל

12. צ'רלי קצ'רלי

צ'רלי קצ'רלי | מאת דני הורביץ, בבימוי אילן רונן ודני הורביץ, החאן, 1977. באדיבות המילאיה

המחזה **צ'רלי קצ'רלי** נכתב על-ידי דני הורביץ ב-1977. המחזה מורכב מ-40 תמונות קצרות של דקלומים ושירים, שבהם נפרשת תודעתו של הצבר הישראלי בשנות השבעים. התמונות בונות שלוש דמויות של צ'רלי קצ'רלי, הצבר המיתולוגי. צ'רלי קצ'רלי הראשון הוא איש תנועות הנוער והפלמ"ח - "מלך / הצופים והצופות, תמיד נכון / להצדיע ולהגן / החזק על החלש". צ'רלי קצ'רלי השני הוא הישראלי המנצח "מלך הפשיטות בים, באויר ובבוץ", וצ'רלי הקצ'רלי השלישי הוא המשכיל החוזר אל הגלות "מלך בהיסטוריה, בלי חנטארישים, אני רוצה לחיות טוב". כחלק מתודעת הצבר, מטפל המחזה באיקוניזציה של השואה בתודעה הישראלית. לדוגמה, תמונה אחת במחזה מדובבת את התמונה המפורסמת בה עומד ילד עם כובע קסקט המרים את ידיו מול כיתת יורים: "מה תעשה ילד עם כובע קסקט, כשאתה מרים ידים מול מפלצת היורים [...] צא מן התמונה! עשה תרגיל, ברח, שלוף!". תמונה אחרת מדובבת את התמונה בה שורה של קציני ס.ס. גוזזים את זקנו של יהודי.

המחזה **צ'רלי קצ'רלי** עדיין מהווה מופת למחזאות מקורית, המשרטטת דיוקן עומק של התודעה הישראלית תוך שימוש בפואטיקה ייחודית ולא אילוזיוניסטית, השואבת את השראתה מן השפה הפרפורמטיבית של המשכת. זהו מחזה ביקורתי ונוקב, שניכרים בו עקבות הטראומה של מלחמת יום כיפור וההתעשרות המהירה של החברה הישראלית בשנות השבעים.

שנות השמונים בישראל

13. גטו

המחזה **גטו** נכתב על-ידי יהושוע סובול. בגדים נופלים על הבמה. קול של רוח פרצים נראה ושל משאית העוצרת בחוץ. שקשוק של מנעולי ברזל נפתחים. קיטל, הקצין הנאצי נכנס פנימה ואומר בפסקנות: "תוהו ובוהו", ואז מצווה: "אור!". במילים אלו נברא על הבמה התיאטרון של גטו וילנה, תיאטרון שפעל בתנאים בלתי אפשריים, שביקש ליצור משמעות ושגרה של חיים בתוך התוהו של המלחמה ושל השואה. המחזה פורש את הדינמיקה של פעילות התיאטרון כחלק ממרקם החיים המורכב בגטו. התיאטרון פעל בחסותו של הקצין הנאצי הסאדיסט האחראי על הגטו, שהיה נגן סקסופון בחיים שלפני המלחמה, ובתמיכתם

המחזה הפיוטי של לאה גולדברג עלה לראשונה ב"קאמרי" ב-1955 בהצלחה גדולה, וזכה לאחר מכן לביצועים נוספים ותרגומים לשפות שונות. המחזה מבטא את קולה הייחודי של גולדברג, ומדובב את המתח שבין התשוקה לאירופה ולדקדנס, לבין התפיסה הציונית התמימה, המחייבת התחלה חדשה ויצירת אומה חדשה.

שנות הששים בישראל

11. ילדי הצל

המחזה **ילדי הצל** נכתב על-ידי בן-ציון תומר.

יורם בנה לעצמו זהות של צבר. הוא לחם במלחמת השחרור, בנה חיים משותפים עם נורית הצברית, בתם של מנהיגים ציוניים. אולם הוא נקרע בין זהותו העכשווית לבין זיכרונותיו כילד בן 14, יוס'לה, שנקרע ממשפחתו, ועלה ארצה במסגרת עליית הנער. כעת, לאחר הקמת המדינה, מגיעה משפחתו של יורם-יוס'לה ומאלצת אותו להתמודד עם זיכרונותיו המודחקים ועם תחושת האשמה שלו על כך שניצל. לצד דמותו הריאליסטית של יורם-יוס'לה מופיעות דמויות של ניצולים מבוגרים דוגמת מוכר הבלונים וזיגמונט, קרוב משפחתו שהיה קאפו.

המחזה, שעלה לראשונה ב"הבימה" ב-1964, כתוב בסגנון ריאליזם פיוטי, ומהווה דוגמה מובהקת להשתנות השיח סביב השואה בישראל לאחר משפט אייכמן. שוב נושא הגבורה, שיפוט הניצולים והחיפוש אחר חיים חדשים לא עמדו במרכז. המחזה היה מן הראשונים לעסוק בנושא הזהות השסועה, האובדן והטראומה.

מפתחות לניתוח של המחזה

1. הקשר היסטורי: המחזה מתאר בצורה מעניינת את צעירי דור תש"ח בשנים שלאחר המלחמה, ואת ההתמודדות עם האתגרים האישיים של ימי קטנות, לאחר האירועים הגדולים. ככזה, המחזה מאפשר הצצה תקופתית מעניינת אל ראשית הבורגנות הישראלית, ושאיפתם של הצעירים להכיר מחדש את אירופה.

2. דמות הצבר ולקסיקון תרבותי ישראלי: באמצעות דמותם של יורם ושל דובי, מתמודד המחזה עם דמות הצבר ועם המצב של תת-מודע אישי וקולקטיבי של הדמות הזו. זהו מחזה המאפשר לתלמידים לעמוד על מעורבותה של דמות ארכיטיפית בחברה הישראלית, ואגב כך לעמוד על סוגיות תרבותיות של הבניה מגדרית, ותפיסת "האחר" העולות ממנה.

3. סגנון, דרמטורגיה ופוטנציאלים משחקיים: מבחינה סגנונית התלמידים יכירו דוגמה לסגנון הריאליזם הישראלי אשר שלט במחזאות הישראלית למן 1948. זהו מחזה מאוחר יחסית, שמציג גם בקיעים בריאליזם, באמצעות שילוב סצנות בעלות אופי פיוטי.

4. תפיסת השואה: ההתייחסות האמביוולנטית לדמותו של זיגמונט אכול רגשות האשם, משקפת התייחסות מעניינת לשואה, אשר הייתה דומיננטית בארץ בשנות החמישים. הגישה לשואה הייתה שיפוטית מאוד. הייתה התייחסות ביקורתית אל משתפי הפעולה עם הנאצים, ונערכו משפטים רבים בנידון (עדית זרטל דנה בכך באריכות בספרה "האומה והמוות"). המחזה מאפשר לתלמידים מפגש מכלי ראשון עם עמדה זו.

שנות התשעים בישראל

15. הילד חולם

הילד חולם | מאת ובבימוי חנוך לוין, הבימה והתיאטרון העירוני חיפה, 1993
באדיבות המיליאה

המחזה **הילד חולם** נכתב על-ידי חנוך לוין. תמונה פסטורלית. אב ואם ליד מיטת בנם הישן: "שיעצור הזמן עכשיו, בשיא האושר / כי יותר טוב כבר לא יהיה / שנהפוך שלושתנו לטבע דומם / הורים מסתכלים על ילד חולם". זוהי תמונת הפתיחה של המחזה **הילד חולם**, תמונה שהיא תחנה ראשונה במסע אל המהות המזוקקת של חוסר האונים וייסוריו של ילד. את התמונה המאושרת קוטע פצוע הנכנס אל בית המשפחה, ונופל גוסס. אחריו נכנסים המפקד וקבוצת חיילים שדורשים לרכז את כולם. ההורים מסרבים להעיר את הילד החולם, והחיילים מתחפשים לליצנים על מנת שלא להפחיד את הילד. בהמשך התמונה, הם הורגים את האב לנגד עיניו של הילד. התחנות הבאות הן אנייה, שאליה הילד מורשה לעלות רק לאחר שהאם נותנת את גופה לרב החובל, חוף שאליו הוא מורשה לרדת רק ללא אימו - ולכן בוחר להמשיך יחד עימה, ותמונת הסיום כאשר הילד מצטרף לקבוצת הילדים המתים המחכים למשיח ששייב אותם לחיים, אולם גם תקוותם זו תיכזב.

מחזה זה הוא אחת מיצירותיו הדרמטיות הבשליות ביותר של חנוך לוין, גדול מחזאי ישראל, והוא עלה לראשונה בבימויו של המחזאי בהפקה משותפת לתיאטרון "הבימה" ולתיאטרון חיפה ב-1993. המחזה נכתב בהשראת סיפוריה של "סנט לואיס", אניית פליטים יהודים שנאלצה לשוב לאירופה לאחר שלא מצאה לה נמל מבטחים לעגון בו ולהציל את נוסעיה. מבלי להזכיר ישירות את השואה או את מלחמת העולם, מהווה היצירה הזו ניסוח אמנותי מזוקק של הרוע, האכזריות וחוסר האונים.

גטו | מאת יהושע סובול, בבימוי גדליה בסר, תיאטרון עירוני חיפה, 1984
באדיבות המיליאה

של גנט, ראש היודנראט, וייסקופ מנהל המתפרה והרמן קרוק הספרן.

מחזהו של סובול עלה לראשונה בתיאטרון חיפה ב-1984, והפך עד מהרה לאחד המחזות המזוהים ביותר עם זיכרון השואה בארץ ובעולם. זהו מחזה דוקומנטרי, המתמודד עם סוגיות אתיות ופוליטיות העולות מן הסיטואציה הבלתי אפשרית של השואה: מהי המשמעות של יצירת תיאטרון בבית קברות? מהי משמעות התרבות בכלל במקום נורא כמו הגטו, ומהם היחסים הראויים עם השלטון הנאצי? עד כמה לגיטימי שיתוף הפעולה עם הנאצים ומתי היהודים עצמם נושאים באחריות לפשעים שאותם הם נאלצים לבצע כשליחים?

14. קסטנר

המחזה **קסטנר** נכתב על-ידי מוטי לרנר.

"כבוד השופט. משפחתי, משפחת גרינוולד הענפה, נספתה יחד עם רוב יהודי הונגריה במלחמה [...] אני יודע שהעולם החופשי לא נקף אצבע ונשאר אדיש. אבל אין זה ההסבר היחידי להשמדה המחרידה הזאת. תוך כדי חקירותי הגעתי למסקנה המזעזעת שגם בקרבנו יש אנשים שאשמים בכך. אנשים אשר היו מוכנים לשתף פעולה עם הרוצחים הנאצים [...]. והאיש שבו השתמשו הנאצים יותר מבכל אדם אחר, כדי לבצע את הפשעים שלהם, היה בלי שום צל של ספק הד"ר רודולף ריזו קסטנר".

מונולוג זה לקוח מתוך הפרולוג למחזה הדוקומנטרי **קסטנר**, אשר עלה לראשונה בתיאטרון הקאמרי ב-1985. המחזה מגולל את פרשת קסטנר שהסעירה את מדינת ישראל בשנות החמישים והסתיימה ברציחתו של קסטנר. מי היה אותו אדם אניגמטי? האם אמנם היה אדם רודף כבוד ושררה, כדבריו של גרינוולד, או שמא אדם שהעז לקיים משא ומתן עם האויבים המתועבים מכל על מנת להציל יהודים? ומה היה התהליך במהלך המשפט שהתיר את דמו של מי שהעז לדבר עם אויבים?

המחזה מאפשר לתלמידים להתוודע באופן חי ומעניין לסוגיה בהיסטוריה של זכר השואה במדינת ישראל, תוך הצפה של סוגיות של נאמנות לאמת ופרשנות היסטורית. זאת ועוד, המחזה מהווה נדבך מרכזי בתיאטרון הפוליטי הישראלי של שנות השמונים, תיאטרון אשר עורר דיון בדבר תפיסת העם היהודי כקורבן, ואודות הסתה פוליטית. מפרספקטיבה של שנים, שבהן חווינו רצח פוליטי של ראש ממשלה שהעז לנהל משא ומתן עם אויבים, דומה כי השאלות שמעלה מחזה זה, הן רלוונטיות מתמיד.

16. אדם בן קלב - אלכסנדר צ'רבונסקי על-פי יורם קניוק
(הקלטת הצגה)

אדם בן קלב | מאת אלכסנדר צ'רבונסקי על פי יורם קניוק, בבימוי יבגני אריה, תיאטרון גשר, 1933

המחזה **אדם בן קלב** הוא עיבוד של אלכסנדר צ'רבונסקי לספרו של יורם קניוק.

אדם שטיין הוא ניצול שואה המאושפז בבית חולים לחולי נפש. בימים שלפני המלחמה היה גדול בדרני גרמניה ובעל קרקס. עם פרוץ המלחמה, מטיל עליו מפקד מחנה הריכוז בו שהה לשעשע את הצועדים בדרכס האחרונה, וכן לשמש ככלבו של המפקד. שטיין ציית, היה בדרן, מוקיון וכלב, ושיעשע בין היתר את אשתו ובתו. כעת, בית החולים בו הוא שוהה הופך למרחב קרנבלי, שבו מתערבבים נוכחות החיים עם קולות המתים, משוגעים מעוותים יחד עם אלו הבריאים, ותשוקה מינית, פלירטוט ורומנים חדשים יחד עם הכמיהה למוות.

המחזה **אדם בן קלב** היה בסיס למופע מרהיב בבימויו של יבגני אריה. ההצגה התרחשה כולה באוהל קרקס שניבנה לצורך כך במיוחד, כאשר אדם שטיין בגילומו של איגור מיקרוקבנוב ניצב כל העת במרכז הזירה - שהיא בה בעת בימת תיאטרון וזירת אקרובטיקה אכזרית שבה מלהטט שטיין כפסע בין החיים לבין המוות. זיכרון השואה והמוות הופכים לחיזיון קברטי מפתה ומלהיב, שקורא תיגר על הגבולות בין האסתטי לריאלי ובין הרע לטוב.

17. ארבייט מאכט פריי אין טויטלאנד אירופה
יוצר: דודי מעיין (הקלטת הצגה)

ארבייט מאכט פריי אין טויטלאנד אירופה | יוצר: דודי מעיין (הקלטת הצגה)

ארבייט מאכט פריי אין טויטלאנד אירופה הוא אירוע תיאטרוני יוצא דופן, שנמשך קרוב לחמש שעות. האירוע נוצר על-ידי קבוצת שחקנים יוצרים, יהודים וערבים, בבימוי של דודי מעיין, ועלה לראשונה בפסטיבל עכו ב-1991. האירוע הוא מסע של קבוצת שחקנים, יהודים וערבים, אל נכבי זיכרון השואה בתרבות הישראלית, אירוע שאליו הצטרפו בכל פעם 30 צופים בלבד. האירוע החל בסיור במוזאון בקיבוץ לוחמי הגיטאות שאותו הנחתה זלמה, ניצולת שואה מבוגרת ומצולקת נפשית בגילומה של סמדר יערון. לאחר מכן המשיך הסיור לאולמות האבריים בעכו, כאשר הצופים הובלו על-ידי השחקנים, ואגב כך נפגשו עם קטעים מתוך טקסי יום השואה בבתי ספר, עם נציגי האוכלוסייה הערבית המתמודדת עם זיכרון השואה בעיצומה של האינתיפאדה הראשונה, נפגשו עם ניצולי שואה ועוד.

ההצגה נחשבה לאירוע אמנותי פורץ דרך, תיאטרון סביבתי ראשון מסוגו בישראל, ולאחת מן ההתמודדויות העמוקות והפרובוקטיביות ביותר עם תרבות הזיכרון הישראלית. ההצגה הופיעה בארץ ובעולם, ובמיוחד עוררה תגובות בגרמניה. כמו כן שימשה ההצגה השראה למספר סרטים דוקומנטריים, ביניהם סרטו עטור הפרסים של אשר טללים "אל תגעו לי בשואה" מ-1994, המתעד את תהליך העבודה של הקבוצה על האירוע, ואת התמודדותן של קבוצות שונות בחברה הישראלית ובגרמניה עם זיכרון השואה שלהן, וכן סרטו של האמן חוני המעגל "גינונים אירופאים" מ-1997 המתעד אף הוא את ההצגה.

יחידת הוראה מספר 1

מבוססת על המחזה "הילד חולם" מאת חנוך לוין

המחזה נכתב והוצג לראשונה בשנת 1993 כהפקה משותפת של תיאטרון הבימה, תיאטרון חיפה ופסטיבל ישראל. בשנת 2010 הועלה באופרה הישראלית החדשה עיבוד של המחזה בבימויו של עמרי ניצן. המוסיקה לעיבוד זה נכתבה על-ידי גיל שוחט.

סיפור המחזה הילד החולם מרמז לסיפור "ספינת הארורים"². המחזה הוצג כחזיון תיאטרוני מרהיב, כספקטקל המדגיש את התיאטרליות. אוסף של תמונות במה אסתטיות, פיוטיות המחזקות אצל הצופה את המודעות להיותו צופה בתיאטרון ובכך אולי מעמעמות את הקושי בהתמודדות עם סיטואציות המציגות נושאים ערכיים, אנושיים, חברתיים, ופוליטיים קשים כמו: רדיפה, מלחמה, אכזריות, מוות, חוסר תקווה. חנוך לוין משרטט דמויות ארכיטיפיות ("כל אדם"). הדמויות מצוינות באמצעות תפקידיהם (האב, האם, הילד, רב חובל, המושל וכו') ואלה עוברות בתחנות, במרחבים המייצגים תחנות במסע חייו של האדם בעת מלחמה. במקביל ניתן לזהות את מאפייני המקום והזמן הספציפיים הנקשרים בתודעה הישראלית כאירופה בזמן השואה כמו: הרציף, פסי הרכבת, הסיפון, האי.

אין ספק כי במשך שנים מחזאים התקשו לתרגם את החוויה הקולקטיבית הקשורה בשואה, לכדי תוצר אמנותי. חנוך לוין עוסק בחוויית השואה באופן מטפורי. הדימויים המוכרים מעולם הדימויים של שואת העם היהודי, עוברים "שינוי" מדימויי שואה ספציפיים, לדימויי מוות ומלחמה כלליים. השואה כמטפורה למצב הקיומי המוקצן ביותר, זהו עולם שבו אלוהים איננו שומע לזעקות הסובלים והסבל הוא חסר סיבה ופשר, עולם שבו ילדים תמימים נרצחים והעולם שותק, עולם שאיננו מניח לפליטים נרדפים לנחות בחוף מבטחים. זהו עולם של חיים שהם סבל מתמשך ללא משמעות ורק המוות מציל מן החיים. כל מה שנותר בעולם דיכאוני כזה הוא מעט חמלה. החמלה לא תמיד נמסרת במילים, היא קורנת מן הבמה ברגעים חולפים של יופי והומור.

מטרות היחידה

1. היכרות עם המחזה וההצגה **הילד חולם** מאת חנוך לוין.
2. דרכי למידה והתמודדות עם זיכרון השואה באמצעות יצירה בימתית.
3. הבנה ויצירת הקשרים בין מערכות דימויים בתיאטרון לבין דימויים הנקשרים בזיכרון השואה.

דרכי הוראה

ממחזה להצגה - דרכי הוראה, למידה והערכה:

1. צפייה בהצגה מוקלטת של **הילד חולם** מאת חנוך לוין.
 2. לאחר הצפייה ניתן ליצור עבור התלמידים הטרמה לקראת הקריאה, כמו: דיון, הצגת אימפרוביזציות המבוססות על תמה מתוך המחזה, על קונפליקט וכו'.
- קריאת המחזה.
 - ניתן לקרוא בכיתה את המחזה בתפקידים: הקריאה עצמה היא קריאה תיאטרלית.

דיון בכיתה

- הרקע לכתיבת המחזה.
- ההיבט האוניברסלי והלוקלי במחזה.
- הערכים האוניברסליים במחזה.
- דרכי ייצוג לשואה במחזה ו/או בהצגה - כיצד השפה החזותית מתייחסת לנושא השואה במחזה ו/או בהפקה.

- דימויים איקוניים של השואה וביטויים במחזה.

- מטה-תיאטרון כאמצעי להתמודד עם נושא החרדה והמוות. האם יש צורך להדגיש את המימד התיאטרוני על מנת להצליח להתמודד עם נושא השואה.
- כיצד השפה הבימתית מבטאת את המתח בין היופי והאסתטי לרשע והאטימות.
- השוואת המחזה למחזות שונים בהם נושא השואה קיבל ייצוג שונה או דומה.
- מוטיב העקדה במחזה - דרכי ייצוגה.

- ניתוח ויצירה של דימויים בימתיים בהשראת הטקסט

- ניתוח והבנה של השפה הבימתית תוך בחינה והתייחסות לרכיבים הבימתיים:תפאורה, תאורה, תלבושות ואביזרים כממחישים את הרעיונות והתפיסות הערכיות של חנוך לוין.

- התלמידים יבחרו ויצגו אובייקטים אישיים שימשו דימוי או ייצוג א-ממטי ויתנו ביטוי לרגש, למצב, לרעיון במחזה.

- התלמידים יציגו מיצגים שישלבו את האובייקט שבחרו ויוסיפו משפטי מפתח אותם יבחרו מתוך הטקסט.

- התלמידים יבחרו דרכי ייצוג לקונפליקטים ולמתחים העולים במחזה, לדוגמה: הטוהר, התום, העולם הילדי לעומת החרדה, המוות וחוסר התקווה. ניתן לעשות זאת באמצעות תנועה בחלל, הצגת חומרים, תמונות ו/או הצגת דיאלוג דרמטי.

- התלמידים ידגמו את אופן עיצוב המתחים והקונפליקטים במחזה באמצעות מיקום חפצים או חומרים במרחב, עיצוב הקונפליקט בתנועה, או באמצעות שיח דרמטי.

² האנייה סנט לואיס שנשאה על סיפונה פליטים יהודיים. כל נמל נחסם בפניה והספינה לא הורשתה לעגון ולהוריד את נוסעיה עד שנאלצה לשוב לנמל הבית בגרמניה הנאצית.

- התלמידים יציעו פרשנות משלהם לאחד הרעיונות במחזה. תלמיד-במאי יקבל הוראה כתובה: "עליך להעמיד באמצעות שני השחקנים את הסיטואציה שהטקסט שלה מצורף" (יש לצרף סצנה מתוך המחזה). כמו כן יש להתייחס לרכיבים כמו: תפאורה, קול, אביזרים, תלבושות וכו'. התלמידים ינמקו את בחירותיהם. ניתן להציג את הפרשנות באופנים שונים דוגמת סצנה דרמטית, ציור במה, השמעת מוסיקה וכד'.
- כמה תלמידים-במאים יביימו את אותה הסצנה כך ניתן יהיה לבחון פרשנויות שונות.

- התלמידים יבחרו מתוך מאגר אינטרנטי תמונות וצילומים המציגים דימויים איקוניים הנקשרים בשואה.
- התלמידים יקרינו את התמונות כרקע ובסיס להצגת סצנה בימתית.
- התלמידים ישתמשו בתמונה כבסיס להצגה של סצנה דרמטית בה יוגדרו דמויות, מקום, זמן, קונפליקט.
- התלמידים יביימו סצנה מתוך המחזה והתייחסו לבחירות של מרחב ההצגה, פרטי תפאורה, אביזרים, צבע, מוסיקה.

יחידת הוראה מספר 2

עוסקת בבימוי סצנות מתוך מחזות העוסקים בנושא השואה

- עריכת תחקיר ואיסוף מידע בנושא המחזה, הרקע לכתיבת המחזה, המחזאי וכד'.
- ניתוח הדמויות, בניית תעודת זהות לדמויות במחזה.
- ניתוח מערכות היחסים בין הדמויות.
- הגדרת הקונפליקט בסצנה.
- בניית התהליך הדרמטי: עיבוד הטקסט על-פי העקרונות המנחים את השפה הדרמטית
- פירוק הטקסט לרכיבים (ניתן לשאול את חמשת מילות השאלה: מי, איפה, מתי, מה, ולמה).
- חלוקת הטקסט למספר תמונות (התחלה אמצע וסיום).
- בחירות של רכיבי תפאורה, תלבושות, מוסיקה שיעצבו את הסצנה.
- התלמידים יכירו את בעלי התפקידים הקשורים בהפקה: במאי, שחקן מעצב תפאורה, מעצב תלבושות, אביזרים, מוסיקה ותנועה. כל בעל תפקיד יידרש לקחת אחריות על רכיב תיאטרוני אחר. בהנחיית המורה התלמידים יבחרו את מרחב ההצגה, יבחרו את פרטי התפאורה ודרכי הצגתה, יבחרו ויעצבו את הרכיבים הבימתיים האחרים: פרטי לבוש ואביזרים, מוסיקה ואפקטים קוליים.
- התלמידים יציגו את הסצנות בפני קהל התלמידים וצוות בית הספר.

1. המורה יציע לתלמידים מספר מחזות מתוך מקבץ מחזות העוסקים בשואה:

בעלת הארמון/לאה גולדברג

ילדי הצל/בן ציון תומר

פנטסיה לפסנתר/עליזה אולמרט

גטו/יהושע סובול

חזרה/אביגדור דגן

תזמורת על תנאי/ עיבוד לספר מאת פניה פנלון

רכבת ההצלה/דיאן סמואלס

סוסי שוקולד/מוטי אברבוך בתוך הקובץ "פליט יליד, יליד פליט"

העדי של עדי/נאוה מקמל עתיר

- התלמידים יביימו סצנות מתוך מחזה נבחר על-פי המודל המוצע. הכיתה תתחלק למספר קבוצות הפקה כאשר כל קבוצה בוחרת לעבוד על סצנה אחרת במחזה אחד או על כמה סצנות ממחזות שונים.
- בשלבי העבודה השונים המורה ינחה את התלמידים באמצעות דפי עבודה הנותנים פירוט לתיאור התפקידים ולשלבי העבודה:
 - קריאת המחזה הנבחר ובחירה של סצנה עליה יעבדו.
 - בניית מאגר של טקסטים מגוונים: תמונות, צילומים, אביזרים, צבעים, צלילים, טקסט תיעודי. יצירת בנק של מקורות השראה כשלב בתהליך בימוי ועיצוב הסצנה הנבחרת.

מקורות

פיינגולד, ב' (2012). **השוואה בדרמה העברית**. תל-אביב: הוצאת הקיבוץ המאוחד.

עוז, א' (1999). **התיאטרון הפוליטי**. תל-אביב: הוצאת זמורה ביתן וחיפה: אוניברסיטת חיפה. (עמ' 272-320).

לוי, ש' ויערי, נ' (עורכים). (2004). **חנוך לוין - האיש עם המיתוס באמצע**. תל-אביב: הקיבוץ המאוחד.

אפרת, ג' (1975). **הדרמה הישראלית**. תל-אביב: צ'ריקובר. (עמ' 91-103).

אוריין, ד' ויערי, נ' (תשמ"ה). "גטו" - ממחזה להצגה. **במה: רבעון לדרמה, 98-99**, עמ' 116-136.

רוקם, פ' (1999). ארבאייט מאכט פראיי מטויטלנד אירופה. בתוך: ע' אופיר (עורך), **חמישים לארבעים ושמונה; מומנטים ביקורתיים בתולדות מדינת ישראל** (עמ' 389-399). ירושלים: מכון ון ליר; תל-אביב: הקיבוץ המאוחד.

תקליטורים

בשל אילוצים התקליטורים המצורפים מכילים מספר מצומצם מאוד של יצירות נבחרות. שלל יצירות נוספות באורך מלא נמצא בערוץ היוטיוב של אגף אמנויות: שם משתמש Holocaust.arts.educ@gmail.com ססמה: arts123456

* הערוץ והססמה הם לשימוש המורים בלבד.

תקליטור 1

אמנות חזותית

רצף 21 היצירות המופיעות ביחידה

1. **לאה גרונדיג**, אוזניים לכתלים, 1936
2. **גלה זקשטיין**, ילדה מקבצת נדבות, גטו ורשה, 1942 בערך
3. **אלכסנדר בוגן**, ילדה עם טלאי, 1943
4. **בדריך פריטה**, גבר יושב במגורים, גטו טרזיינשטאט, 1942-1943
5. **פטר (פרנץ) קין**, תיאטרון בחצר בין המבנים, גטו טרזיינשטאט, 1943
6. **ז'נובי טולקאצ'ב**, ליזה, 1945
7. **פליקס נוסבאום**, דיוקן עצמי עם תעודת זהות, 1943
8. **ליאו האס**, טרנספורט מווינה, גטו טרזיינשטאט, 1942
9. **ז'נובי טולקאצ'ב**, המושיע, אושוויץ, 1945
10. **יהודה בקון**, דיוקן בעשן, 1945-1946
11. **נפתלי בזם**, חוצב יהודי, שורד מאושוויץ, 1953
12. **בתיה ליסנסקי**, שואה ותקומה, קיבוץ נצר סירני, 1965-1968
13. **מיכה אולמן**, ספרייה, כיכר בבל, ברלין, 1995
14. **שמואל בק**, מגן דויד (גטו), 1976
15. **מרדכי ארדון**, רכבת המספרים, 1962
16. **צדוק בן דוד**, כי האדם הוא עץ השדה (דברים כ, יט), 2003
17. **חיים מאור**, הצל על המסילה, אושוויץ-בירקנאו, 2005
18. **אבנר בר חמא**, דור ברצף ושואה, 2005
19. **איריס נשר**, רק על עצמי לספר ידעתי (מרים עקביא 1927 - 2015), 2009
20. **ארז ישראלי**, ליל שישי, 2009
21. **עינה פרידמן**, מייצב הווידאו - "אוויר צח לאנה", 2008

מוסיקה

- **העיייה בוערת, מילים ולחן:** מ' גבירטיג, תרגום א' לוינסון
- **לא צימוקים, לא שקדים, מילים:** י' שפיגל, לחן: ד' בייגלמן, תרגום: ש' אבן שושן
- **שקט שקט, מילים:** ש' קצרגינסקי ונ' וולקוביץקי, לחן: א' וולקוביץקי-תמיר, תרגום: א' שלונסקי
- **מרש טרזין, מילים ולחן:** ק' שוונק, תרגום: י' שחר ומ' שביט
- **המטון הפרטיזנים ביוון, מילים ולחן:** לא ידוע
- **הסוסים המזמרים, מילים:** אסירים במחנה אושוויץ, לחן: שיר עם פולני, תרגום: מ. הוך
- **איך על אחי, מילים:** ח' סבתו, לחן: י' קדרי
- **חלום, מילים:** אברמק קופלוביץ; תרגום: ע' עמיאל; לחן: א' קוסקי; הפקה ותסריט: א' שורק; בימוי ואנימציה: ט' גדון; ארט: מ' פאוסט
- **מן הדלקה היא, מילים:** ח' גורי; לחן: ח' בראון; עיבודים: נ' זליקוביץ, א' קדרי
- **ביצוע:** נ' זליקוביץ, ד' זליקוביץ, מ' קליין, ז' שטוב, ג' מושקוביץ, מ' הוך, י' קדרי, א' קדרי, ח' בראון, ש' שפירא, מקהלת יוצאי יוון באדיבות: המרכז ללימודי שואה - מכללה ירושלים, י' קדרי, ח' בראון, ש' שפירא, א' מייזלמן, ש' רפאל

מחול

- **עצרת הזיכרון בקיבוץ לוחמי הגטאות - 1956**
מחבר המסכת: חיים גורי; ריקודים: נועה אשכול רוקדים: בני וחברי קיבוץ נען; סולנים: תלמידי נועה אשכול; צלם: גדעון אוקו
- **זיכרון דברים**
כוריאוגרף: רמי באר; עריכה מוסיקלית: אלכס קלוד; ביצוע: הלהקה הקיבוצית
- **MAY B**
כוריאוגרפית: Maguy Marin; ביצוע: להקת מחול מאגי מארן © Cie Maguy Marin - 24 images
- **הסוסה**
כוריאוגרפית: רנה שינפלד; מוסיקה: ג'ון קייג'י, פרנק סינטרה, חווה אלברשטיין; ביצוע: תאטרון מחול רנה שינפלד

תקליטור 2

קולנוע

- **בגלל המלחמה ההיא**
יהודה פוליקר ויעקב גלעד - ילדות בצל הזכרונות
תסריט ובימוי: אורנה בן דור - ניב; **צילום:** אורן שמוקלר;
עריכה: רחל יגיל; **מפיקים:** שמואל אלטמן ודוד שיץ;
חברה יצרנית: מנור הפקות בע"מ
הופק על-ידי שירות הסרטים הישראלי
- **שתיקת הארכיון**
בימוי: יעל חרסונסקי; **הפקה:** נעמי שחורי, איתי קן-תור, בלפילמס
הסרט הופק בתמיכת יס דוקו, ARTE, MDR, SWR ובסיוע הקרן
החדשה לקולנוע וטלוויזיה ופרויקט קולנוע יד ושם.
הפצה חינוכית - Go2Films

תיאטרון

- **אדם בן כלב**
מחזאי: אלכסנדר צ'רבינסקי
על-פי הרומן של יורם קניוק
תרגום לעברית: מרק איווניר
ייעוץ ספרותי: יורם קניוק, ד"ר מרים יחיל - וקס
במאי: יבגני אריה
תיאטרון גשר
- **הילד חולם**
מחזה ובימוי: חנוך לוין
ארכיון הסרטים, הטלוויזיה הישראלית- ערוץ 1
במאי הסרט: רם לוי
תיאטרון הבימה
- **"גיננים אירופאים"**
תסריט **צילום ובימוי:** חוני המעגל 1990-2015
עפ"י "ארבייט מאכט פריי מטוויטלנד אירופה" מאת דודו מעיין
עריכה ופוסט פרודקשן: רוני-אהרון הרמן, אולפני כל המדיה;
הפקה: 'עמותת אמני פרפורמנס בישראל'; קרן רבינוביץ פרויקט קולנוע.

מאמץ רב נעשה על מנת לאתר את בעלי זכויות היוצרים של היצירות החזותיות, הטקסטיות, התצלומים והסרטים המוצגים בתוכנית. אם מסיבה כלשהי פרטים על אודותיהם הושמטו, נבקש להביא את הדבר לידיעתנו כדי שנוכל לתקן זאת במהדורה הבאה.

משרד החינוך - המזכירות הפדגוגית

אגף אמנויות: אמנות חזותית, מוסיקה, מחול,

תיאטרון וקולנוע